

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ V

TYSZCZENKO & BILOUS
PUBLISHING Co.
NEW YORK

LESYA UKRAINKA

WORKS

VOLUME V

D R A M A S

G. TYSZCZENKO A. BILOUS PUBLISHING CO.
New York, 1954

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Т В О Р И

ТОМ V

Д Р А М И

**За загальною редакцією
Б. ЯКУБСЬКОГО**

**ТИЩЕНКО & БІЛОУС
ВИДАВНИЧА СПІЛКА
Нью-Йорк**

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Драма на 5 дій

ПЕРША ДРАМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

Прикрим нерозумінням було байдуже ставлення широкого українського читача до поетки, що так далеко випередила своє покоління. Особливо гостро відчувалося це в останні роки її творчої роботи, коли дійшла вона найкращих своїх мистецьких верховин, коли не знаходила вона спільної мови з старшою генерацією українського суспільства: окремі лише одиниці з її покоління розуміли її. Тому й міцніли у неї ті ноти самотності, віддалення від загалу, що природно забреніли ще в дитячих та юнацьких її віршах; міцніли та глибошали з роками, стаючи разом із тим за імпульси для нових художніх творів, що в них шукала авторка розв'язання таких болючих для неї проблем про інертність маси, про взаємовідносини її з міцною, відданою своїм ідеалам героїчною індивідуальністю.

І такої ж віддаленості зазнала Леся Українка від тої галузі мистецтва, що завжди, якнайвпливовіше діяло на суспільство—від театру. Найкращі її твори вийшли в формі «діалогів», «драматичних поем» чи «драм», тобто більшою чи меншою мірою були розраховані на сприймання не тільки шляхом читання, але й бачення. І, як це добре відомо, тільки випадково з'являлися на сцені її твори, як за життя поетки, так і пізніше; з'являлися начебто для того тільки, щоб довести, що не можуть вони знайти собі сценічного втілення. Через що—це питання й досі не з'ясоване. Театральні діячі визнавали їх за несценічні, критики мали нахил обвинувачувати сучасний український театр в тому, що через свою «неінтелігентність» не доріс він до того, щоб такі високі твори української драматургії на сцені подавати. Проблему

театральності Лесиних творів її досі не розв'язано; та й не така вона проста: потрібно бо проаналізувати їх з специфічного погляду, зважити всі театральні можливості їх, дізнатися, чому ці драматичні поеми та драми, які всі, здається, збудовано на гострих контрастах¹, які мають такий чудовий діалог, що дає можливість наближувати його до античних зразків², не знайшли собі місця на сцені.

І не можна збуватися цього питання увагами про те, що писала вона свої твори, не сподіваючись їх на сцені побачити, що не боліла її думка про невикористаність всіх можливостей поширити їх серед публіки. Хоч і далеко стояла поетка від театру, а проте мріяла вона іноді про сценічне втілення своїх п'єс. За кілька місяців до своєї смерті пише вона до матері, подаючи уваги, потрібні до виставлення «Вавилонського полону»³. Цікавилась вона сценічною долею і своєї першої драми «Блакитна троянда». Навіть більше, — повстала ця п'єса саме через бажання прислужитися українському театрові.

Час, коли написала Леся Українка цю свою п'єсу, був досить знаменним для українського театру моментом. Р. 1892 після довголітньої заборони українських вистав у київському генерал-губернаторстві, пощастило М. К. Заньковецькій разом із М. К. Садовським дати свої перші вистави у Києві. Далі приїздили вони щороку, і кияни, що майже діле десятиріччя українського театру в себе не бачили⁴, могли ознайомитися з усіма його художніми досягненнями. Але не можна сказати, щоб позначилося це довгождане побачення великими радіщами. Виросло за цей час свідоме українство Києва, театр же український лишався мало не в тих же сутінках, на яких

¹ Див. А. В. Ніковський. Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки. Л.-Н. В. 1913. X-XII, 61-70.

² М. К. Зеров. Леся Українка. Твори. Книгоспілка, 1924. I, стор. XLII—XLVIII.

³ Леся Українка. Недруковані листи. «Червоний шлях». 1923. VIII, 245-6.

⁴ Випадково лише давалися поодинокі українські вистави в «Литературно-артистическом Обществе» Н. И. Николаев. Драматический театр в Киеве. Исторический Очерк (1803—1893). К. 1898, 186-188, 193-4, 200-201, 202.

розлучилася з ним кияни на початку 80-х рр. Особливо болюче відчувала розчарування в українському театрі вихована на Драгоманівських ідеях українська молодь, що прагнула глибокого й серйозного розуміння національної думки. Надто примітивною здавалася їй стара драматургія, непотрібними були, на її думку (рівнялась бо вона на сучасний їй світовий репертуар), неодмінні співи, танці та горілка; волила вона, щоб далеко за межі етнографічних відбитків українського, бодай і поневоленого, селянства вийшла українська драматургія.

Найкращий вираз знайшли ці нові вимоги в статті Максима Горголі (псевдонім, що приховував собою колективну думку тодішньої семінарської української громади)¹. Простора й солідно аргументована стаття для докладно розповідала про той сум, який раз-у-раз міцніше обгортав свідоме українство, коли воно до рідного театрального мистецтва придивлялося; з кожним роком все дужчала байдужість публіки до гостинних виступів українських корифеїв—Заньковецької та Садовського; року 1895 з 26 вистав жодна не дала повних зборів². Отже і приходить автор до невідрадного висновку: «Киянам ще позаторік не можна було не спостерегти, що як главарі трупи, так і вся вона далеко стоїть від української ідеї, що зовсім не ідея, і не ідейність спонукують трупу їздити по Україні з спектаклями; не ідея і не ідейність керують репертуаром... трупа... тільки тим і українська, що на сцені (і тільки на сцені) вживає української мови...»³ Молода генерація свідомих українців, що бачила на російській сцені Зудермана, Гавітмана, Чехова, і поки що тільки читала Ібсена, пристрасно хотіла дальшого та невідмінно швидкого поступу й українському театрові, не зважаючи в молодечому запалі на всі причини, що до такого стану його призвели. С. О. Єфремов згадує, як цілий гурт студентської громади ходив до одного з провідників українського театру, вимагаючи поширення українського репер-

¹ Свідчення С. О. Єфремова.

² Макс. Горголя. Український театр у Києві. Зоря. 1895. № 10, 197.

³ Там же, 190.

туару; але неспроможна була ця молодь щось відповісти, коли запрохано їх було порадити, що ж саме ставити на сцені, окрім звичайних давно вже виконуваних п'єс...

До цієї ж молоді генерациї належала й Леся Українка; близькі ж до неї люди зробили перші кроки для того, щоб театрові українському щось нове дати. Її мати, Олена Пчілка, ще 1886 переробила «Бедную невесту» Островського, близький їй з дитинства М. П. Старицький дав року 1894 «Талан», ставлячи в цій п'єсі виразно, хоч може й не зовсім удаю, психологічну проблему¹; чимало зробили для перекладання світового, або утворення нового українського репертуару і молоді її товариші—В. Самійленко, Л. М. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко, О. Г. Черняхівський та інші. Цілком природно, що захотіла й свою частку в це діло внести і Леся Українка, що так турбувалася завжди за всі потреби українського культурного життя, шукаючи засобів, щоб і своїми силами хворі людини дечим спільному ділові допомогти. До того ж завжди близькою була їй думка Драгоманова: «нема других задач у нас, окрім тих, які єсть в Європі; нема других способів²»...

Мало в нас даних, які свідчили б про особливе захоплення Лесі Українки театром. О. П. Косач та К. В. Квітка пам'ятають, що не було воно надто великим; навіть приятелювання з насиченою театральними інтересами родиною Старицьких не піднесло в поетки театральні інтереси над загальний для тодішнього українського громадянства рівень.

Певне значення мала тут і хронічна хвороба поетки, що на довгі часи тримала її в ліжку. Бачила вона, як це пам'ятає Л. М. Старицька-Черняхівська, бучні успіхи українських акторів у Києві на початку 80-х років. Деякі вистави могла вона одвідувати й 90 роками, коли іноді на довгі часи осідала в Києві: приїжджала тоді щороку трупа Садовського; але часто випадали ці гастролі на літні місяці, коли мусіла поетка кидати місто. А проте, не зважаючи на таку відда-

¹ Дати взято з «Української драматургії» М. Комарова. Од. 1906, стор. 47, 95. МЖ 284, 622.

² Листи М. Драгоманова до Лесі Українки, Червопин Шлях. 1923. IV-V, 195.

леність від театру, не була вона зовсім уже далекою од театральних інтересів: О. П. Косач добре пам'ятав, що разом із всією свідомою українською публікою непокоїла Лесю Українку обмеженість українського репертуару, та відсталість його од світових зразків і що саме через це й написала вона свою «Блакитну троянду»¹.

П'єсу, як про це свідчить її чернетка, написано 1896 р. Через деякий час по тому читала її Леся Українка, як про це згадує Л. М. Старицька-Черняхівська, в невеличкому гурті в присутності М. П. Старицького. Старий драматург поставився до нової української п'єси прихильно, але надаремно змагався переконати авторку, що драма її кінчається вже в третьому акті. В жовтні 1897 р. заклопотана вона вже думкою про постановку цієї п'єси. «Напиши,—звертається вона до матері,—в якому «положенні или состоянні» постановка моєї драми, хто і де має ставити її. Папа писав мені якось, що «ролі розписані для акторів», ти писала, що Стар. хоче врядити постановку в літ. тов. Що з цього всього вийшло?...»². А далі, подавши деякі уваги про постановку цієї п'єси,—до них ми звернемося ще згодом,—сповіщає про інші можливості провести її на сцену: «Один мій новий знайомий, що був тут літом у Криму... дуже заінтересований моєю «Трояндою», яку я йому читала, написав мені на цих днях з Мінська, де він постійно живе, що туди має приїхати Кропивницький з трупкою і що я добре б зробила, коли б послала йому свою драму, а він би дав Кроп. для постанови

¹ А. Музичка висловив необгрунтовану думку про те, що вже на початку 90-х рр. мала Л. У. спробувати свої сили в драмі (Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість, ДВУ, Одеса, 1926, стор. 26): «дуже можливо, що вже тоді носила Леся план якоїсь драми з часів християнства, бо саме на початку 90 рр. звертається до дядька за підручником до історії християнства в часи византийські». Хіба, маючи таке невсипуще прагнення до знання, не могла Леся Українка цікавитися християнством незалежно від будь-яких художніх планів? Або, якщо й проектувався в неї вже тоді якийсь поетичний твір, то хіба він доконче мусів бути драмою?

² Лист з 7. X. 1897. Недруковані листи Лесі Українки до матері. Червоний Шлях, 1923, VI-VII, 188.

і наглянув, щоб мої умови, які я поставлю, були достотно виконані...» Далі турбується вона деякими зв'язаними з виставленням п'єси питаннями, а також і тим, «яка тепер трупа у Кропивницького»,—«чи не партацька часом...» Але виставити свою першу п'єсу десь далеко від України це був для молодого тоді ще драматурга не найбажаніший вихід. «Мені все таки хотілось би, для слави козацької, дебютувати в Києві, але ж я не знаю, на скільки серйозний там замір ставити «Троянду», а коли серйозно, то все таки, коли власне це має бути. Все се має такий вид, наче я набиваюся з своїм «д'єтищемъ», правда ж так? А факт тим часом той, що я страшенно боюся сеї постановки, і в Києві більш ніж де, *malgré tout*...»¹.

Не знати через що саме, але не виставлено цю п'єсу тоді ні заходами Старицького в Києві, ні в трупі Кропивницького; і тільки р. 1899 побачила вона вперше рампу в трупі того ж таки «батька українського театру».

Трупа в нього була тоді не «партацька», але й не першорядна; відомо бо, що не пощастило Кропивницькому по виході з товариства р. 1888 зібрати такого гурту акторів, що дорівнювався б першому знаменитому ансамблеві. Що правда, багато важив у трупі талант самого Кропивницького, тимчасово перебувала тоді в її складі і М. К. Заньковецька, але в «Блакитній Троянді» участі вона не взяла; п'єсу виставлено в бенефіс акторки Ратмірової, що користувалася непоганим успіхом у публіки і зібрала тому на свій бенефіс повну залу.

П'єсі не пощастило однак із цією виставою, і «Літературно-Науковий Вістник» був ще занадто делікатним, зауваживши в коротенькій замітці, що «газетні рецензенти не дуже прихильно обізвалися про цю п'єсу»². Критика газетна була значно гостріша. Усі три київські газети—«Києвланин», «Киевское Слово» і навіть найприхильніша з усіх їх до українства «Жизнь и Искусство» безжалісно висміювали п'єсу, підкреслюючи не тільки її технічні хиби, а навіть зморозо глузуючи з неї, як з типової своїми вадами «дамської» п'єси.

¹ Там-же, 188-189.

² Л.-Н. В. 1899, XII, Хроніка. 188.

А найбільше дратувало рецензентів те, що п'єсу написано на сюжет з життя інтелігентів. «Все они ведут между собою изысканно-умные разговоры, — писав якийсь А. Н-в у «Киевском Слове» — рассуждают о любви Данте и Беатриче, постоянно втискивают в свою речь и к месту и не к месту имена различных исторических лиц, французские фразы и т. д. Словом, стараются показать, что все они люди очень образованные»...¹.

Рецензент цієї газети поставився тут порівнюючи ще досить обережно до того нового, що давала в своїй п'єсі Леся Українка. Воно й не могло бути інакше: газета, хоч і невипадково що-до свого політичного світогляду, гралася трошки в лібералізм; ставилась вона деколи і до української ідеї якщо не більш-менш прихильно, то в усякім разі толерантно.

Іншими настроями перейнято рецензію «Киевлянина», що написав її досить відомий на ті часи журналіст І. Г. Александровський, що незадовго до того вславився нетактовною статтею проти М. П. Старицького та викликаним нею судовим процесом. Не такий, як інші рецензенти українських вистав по російських газетах, був він певною мірою обізнаний з творчістю Лесі Українки; читав навіть відому статтю про неї І. Франка і не погоджувався з його думками, вважаючи, що надмірно вихваляв він поетку. Можливо, що знав І. Александровський її особисто, бо не втримався від досить неделікатних уваг про тяжкий стан здоров'я авторки і про те, що взагалі сумно та безрадісно склалося її життя. Цим і з'ясував він «безнадійний песимізм та безпорадний розпач», що проймають всю п'єсу.

Але не в цьому головна думка рецензії. Найбільше обурюється рецензент з того, що наважилась Леся Українка відбити в своїй п'єсі інтелігентське життя, розриваючи таким чином з давньою традицією українського театру.

«Герои этой драмы не народные персонажи, а люди интеллигентные, при том вероятно изрядно образованные, начитанные, ибо беспрестанно говорят о материях важных—

¹ А. Н-в. Бенефис Е. Н. Ратмировой. Киевское Слово, 1899, № 4170.

о любви, о философии, даже о статистике. Но ради чего говорят они по-малорусски? Благодаря этому они производят на слушателя крайне комическое впечатление, потому что только впечатление фигляра может произвести человек, силлящийся ломать на малорусский лад общепринятые литературные и научные термины, да еще с добавлением французских фраз. Смесь языков получается невообразимая. Это такое странное впечатление производит, что я готов предположить, не сатиру-ли вздумала написать киевская портесса, сатиру на тех господ из интеллигенции, которые стремятся культивировать в общем обиходе язык малорусский. Но если это сатира, то сатира очень злая...»¹.

Але й поза дими принциповими моментами, чимало хиб знаходили в цій п'есі рецензенти. Вони дорікали їй «патологічністю сюжету»², брак судільного вражіння від неї³, блідість та невиразність дієвих осіб.

«Пьеса эта — писал I. Александровський—показывает, насколько рискованно брать героями людей ненормальных. Впрочем, это есть и известное удобство для драматурга—поступков таких героев можно ничем не мотивировать. Ничем и не мотивируются поступки героев госпожи Леси Украинки, но зато и ее пьеса не может быть отнесена к разряду художественных произведений... ее второстепенные персонажи совершенно бесцветны, как представители известного общественного класса, и настолько неудачно пристегнуты к основному сюжету, что добрую половину из них можно изгнать из пьесы, и пьеса от этого никакого ущерба не потерпит...»

Зауважував той же рецензент і надзвичайну балакучість персонажів «Блакитної Троянди», брак ступеневого розвитку акції, внутрішньої єдності, йдучи в дім у-парі з рецензентом «Киевского Слова», що на його думку в цій п'есі сухих розмов більше, ніж потрібної театральному творові динаміки.

Так непривітно зустріла київська преса появу на кону нової щодо сюжету п'єси. Бодай і мали свою радію делкі

¹ Києвланин, 1899, № 229.

² Киевское Слово, там-же.

³ Жизнь и Искусство, № 228.

рецензентські уваги, але вражають всі ці їхні присуди своїм гострим, майже злорадісним тоном; начеб то втішала рецензентів та невдача, якої зазнала українська драма, виходячи поза відмежовані її теми. І тому особливо злісно звучало зауваження одного з рецензентів про те, що антихудожній кінець п'єси викликав, як паралелю..... «Ой не ходи Грицю». Ніби то нагадувалося «малорусским» драматургам єдине властиве їм місце. І цікаво, що й про саме виконання п'єси сказали всі рецензенти всього лише декілька побіжних слів, хоча сама б тільки участь Кропивницького в ролі лікаря Проценка давала право на більшу увагу¹.

І ще характерна деталь супроводила цю виставу — величезний успіх, що випав на долю М. К. Зап'яковецькій, яка виступила по «Блакитній Троянді» в «Кумі-Мірошнику»². Старий театр, репрезентований найкращою акторською своєю силою, взяв тоді гору над першою справою поширити та поновити українську сцену.

Певно, нерадісне враження від цієї вистави лишилося в авторки³. А втім очевидно вважала вона, що не так сама п'єса винна в цьому, як її виконання, і безперечно хоча б частиною мала вона до такої думки радію; коли не зовсім щастило пізніше з психологічними п'єсами в трупі М. К. Са-

¹ ...«Единственное живое лицо — это веселый говорун доктор Яков Григорович Проценко, да и то вышло так исключительно потому, что его играл Марк Лукич Кропивняцкий» (Киев. Слово).

«Об исполнении много говорить не приходится. Роли в таких пьесах исполняются так, как они того заслуживают. Не дурны были бенефициантка госпожа Ратмирова, получившая много цветов, мало подарков и привлекая полный театр. Г. Карпенко сделал все что мог в роли «письмовца» — хороший бытовой актер, он не годится на салонных любовников, да к тому же еще любовников ненормальных»... («Жизнь и Искусство»).

«В этой пьесе задача актеров сводится к бойкому чтению ролей, что благополучно исполнили артисты труппы г. Кропивницкого на спектакле»... (Киевлянин).

² «Жизнь и Искусство», там же.

³ Як пам'ятають близькі їй люди, вона не була на цій виставі присутня.

довського, то ансамбль Кропивницького ще менше міг надолужити ті хиби, що безперечно були в п'єсі. Отже й непокоїла поетку думка про виставлення п'єси. Тому, не уявляючи собі можливості побачити її десь на українській сцені, переклала вона її на російську мову¹, сподіваючись, — як про це пам'ятають її близькі, — побачити цю п'єсу на російській сцені. Не можна проте сказати, щоб не цікавила п'єса і українські кола. Року 1907 збирався виставити її аматорський гурток у Києві; отже й питала з цього приводу поетка свою матір: «Чи не приходив до тебе Пахаревський в справі «Блакитної Тролянди?» Він з товариством хоче її ставити і писав до мене, просячи ценз. примірника або виправленого тексту. Я його направила до тебе»...² Крім того, коло того ж часу з'явилися з дії дієї п'єси на іспитовій виставі Музично-Драм. Школи М. В. Лисенка в ставленні М. М. Старичкової. Далі на початку 1909 року побачила «Блакитна Тролянда» знову сцену заходами колишньої учениці тої ж школи, а згодом і акторки театру М. К. Садовського, Н. Дорошенкової. Грали переважно аматори, хоч і виступила окрім Дорошенкової й Г. І. Борисоглібська. І знов таки не зазнала ця п'єса успіху; на цей раз і дружина навіть преса мусіла дати досить різку оцінку.

«П'єса не нова,—читаємо ми в «Раді»,—але в репертуар українського театру не увійшла, бо занадто слаба річ. В ній нема найголовнішого — дії; героїв п'єси змальовано невдало; бліда, без іскри життя, розмова проводиться довгими нудними монологами, під час яких актори не знають, що з собою робити. Багато в п'єсі можна знайти ненатурального, нещирого, а то й просто неможливого; для прикладу досить пригадати малювання фарбами уночі при світлі свічок, цілком неможливе навіть для такої оригінальної натури, як Любов Олександровна»... Грали, на думку газети, актори зле; діяція головних виконавців — Дорошенкової та Барвинського була одноманітною; ширі нотки, що пробивались де-коли в Борисоглібської (Олімпіяда Івановна) не могли оживити її мертвої

¹ Див. примітки.

² Червоний Шлях, 1923. VI-VII, 194.

ролі. Решта грала так, як цього від аматорів і можна було сподіватись¹.

Отже їй не пощастило «Блакитній Троянді» і з цією виставою. Але це була остання вже спроба знайти для цієї п'єси місце на сцені. Далеко сягнула за ці роки творчість Лесі Українки, і низка драматичних поем, оригінальних формою і глибоких думкою, заступила її першу п'єсу. А втім, того ж таки 1909 року зазнала «Бл. Троянда» такої оцінки, що до неї як-найслухніше можна було б поставити за епіграф назву публіцистичної статті тої-ж Лесі Українки: «Не так тії вороги, як добрії люди...»

Автор цієї статті, Гнат Хоткевич, оглядаючи всі здобутки української літератури за 1908 рік,—визнав, що «Блакитна Троянда» — це ліпше, що дала українська література за цей час.

«Показується, що таки авторка більший поет в малюванні життя, ніж в аскетичних обрисах своїх улюблених Жидів, Єгиптян і всякої іншої допотопности. І так жаль, що русло творчости поетової залюбки направляється власне в ті холодні царства суворох ліній древньої класики, а не в страну живого життя. Там автор показує нам свої знання, читаність, тут—свою душу; там артизм на послугах у науки, а тут знання прислужують поезії...»².

Отже й можна лише одне сказати:—«Блакитна Троянда» з одного боку, «Одержима», «Касандра», «У катакомбах», «В дому роботи, крайні неволі», що з'явилися в друку вже після «Блакитної Троянди» і що їх мусів доконче Гн. Хоткевич знати,—з другого боку. Присуд його не стверджується якоюсь аналізою першої п'єси Лесі Українки; з позитивних прикмет її зазначає він тільки «тонкі, вдумливі її репліки»; головне ж, що приваблює його до цієї драми, це те, що «нерівнодушно писана вона, що з кожного рядка видко живу людину, що відчуває людські страждання»³. Це як раз те,

¹ «Рада». 1909, № 15.—Рецензент «Киевских Вестей» (1909, № 19). С-ови висловився ще негативніше про цю п'єсу.

² Гнат Хоткевич. Літературні враження. Л.-Н. В. 1909. II, 404.

³ Там-же, 404-405.

що не до вподоби було рецензентові «Києв. Слова», який писав, що «...очевидно госпожа Леся Українка задавалась целью потерзать нервы зрителей и для этого написала нечто болезненно декадентское...» Як бачимо, надто суб'єктивна критика ставилась до одної і тої ж ознаки цього твору цілком по-різному.

Чим же власне була ця драма? Оскільки ув'язана вона з усією творчістю поетки, який досвід дала вона їй, і яке її місце, зрештою, в історії української драми?

Обидва критики, і Гнат Хоткевич і рецензент «Київського Слова», цілком слушно заприїмили живе м'ясо та кров у дії п'єси. Сама необробленість її, неперетвореність матеріалу в закінчені художні форми свідчать про гостроту болючих переживань, що з них взяла сюжет свій поетка.

Кажуть про це виразно і близькі до Лесі Українки люди. Так, давній її товариш по літературному та політичному гуртку Ів. Стещенко, зазначивши сумні настрої в її ранній ліриді, пише в своїй статті про неї: «Особиста трагедія досягає в цей період життя Лєсиного великого розміру і в 1896 році виливається в п'єсу «Блакитна Троянда». П'єса, яко драматичний твір, мало видатна, але для характеристики душі авторки вельми ділава. В п'єсі теж виводиться хвора через спадковість дівчина, що страждає од неможливости зложити особисте щастя і врешті труїться. Видно, що трагедія серця в шуканні особистого щастя гостро пронизує істоту п'єси...»¹.

М. Драй-Хмара, йдучи далі в цьому напрямкові, зауважує з приводу цієї п'єси такі свої спостереження: «В «Блакитній Троянді» є багато такого, що зв'язує її з ліричними творами першого періоду. Уже сама назва драми, від якої дхне любов'ю мінезінгерів, містичним культом мадонни та дами серця, нагадує ті «білі лілії» та «червоні рожі», що ми їх бачили в ранній ліриді й що мають там символічне значення. Мрійництво, самотність, відірваність від соціального оточення, те, що ми назвали упадочністю, характеризує

¹ Іван Стещенко. Поетична творчість Лесі Українки. Л.-Н. В. 1913. IX—XII, 38.

в однаковій мірі і ранню лірику і дію драму. Про свою недугу Леся згадує в віршах здебільшого не просто, а посередньо,— в «Блакитній Троянді» недуга — основна тема. Мотив саможертви є спільний і для лірики і для дії драми. Немає в останній тільки соціальних ноток, які вже народжуються в ліричних творах ранньої доби»¹.

Хронологія окремих віршів Лесі Українки не так ще певно з'ясована, щоб можна було, виходячи з них, змальовувати всі зміни настроїв та переживань поетки. І одне тільки з певністю сказати можна, що в усій її ранній ліриці виразно звучать майже з перших же утворів два мотиви суму—де туга від занепаду рідної країни, де бrenять самі лише «квiдіння немовлят» і мотиви вужчого, особистого горя, викликаного хворобою та невідрадинними перспективами щодо особистого щастя. «Мішанина особистого горя і громадських страждань», — так сформулював І. Стещенко², настрої другої збірки віршів поетки; це ж саме, може з деякими тільки обмеженнями, можна прикласти і до першої книжки.

А поруч із повними розпуки настроями проривається раптом жагуча жадоба життя, особистого щастя: «Гетьте думи, ви хмари осінні!»—проти всіх жорстоких фактів, що їй несла дійсність, виголошувала Леся Українка («Contra vres vrego»). Вона не могла не жити мріями, хоч і не йняла віри, що принесуть вони їй щастя.

Та ж сама двоїстість, як лейтмотив, проходить і через «Блакитну Троянду». З одного боку свідомість своєї приреченості, свідомість того, що немає вона, героїня дії п'єси, права на своє особисте щастя в шлюбі з коханою людиною, а з другого — невгасиме, палке прагнення до такого щастя.

Треба зауважити, що мотиви кохання на диво рідкі в ліриці дії поетки, яку назвав Франко—«трохи чи не одним мужчиною на всю новочасну соборну Україну»³. До

¹ М. Драй-Хмара, цит. робота, 121.

² Іван Стещенко. Там-же, 37.

³ Іван Франко. Леся Українка Л.-Н. В. 1898. VII, 24.

1890 рр. відноситься чудовий вірш «на мотив з Мідкевича», що в ньому так гарно висловлено енергію почуття, яке тільки-но зростає та мідніє; у сумному вірші «О, знаю я...» здibuємо ми серед настроїв глибокого розчарування такі ж само гіркі рядки й про кохання. І це здається все, що на тему кохання з'явилося до «Блакитної Троянди».

Після появи першої книжки «На крилах пісень» пише Леся Українка скупенько, особливо вірші. На 1894 рік припадає напевно тільки дві речі; на 1895 рік—трохи більше, але поміж ними такі цінні твори, як «І все таки до тебе думка лине, мій занепащений, нещасний краю» та «До товаришів». Десь коло того часу — «Slavus-sclavus». 1896 рік дав нам несподівано велике зростання продукції: цього року дає поетка мало що не вчетверо більше, ніж за попередній рік і, поміж іншого, такі речі, як «Поет під час облоги», «Єврейська мелодія», «Товаришці на спомин». Мотивів особистого суму тут не чути; вірші 1896 року виразно свідчать, що боліли на той час поетку громадські, національні та поетичні інтереси — наче-б то далася в-знаки робота її в першому соціал-демократичному гуртку в Києві. І якось мало в'яжеться з цими віршами така наскрізь особиста, переповнена свіжими болями річ, як «Блакитна Троянда».

Можливо, що як раз на цей час припали поетці якісь надто тяжкі переживання, що й знайшли свій мідний, болючий відбиток у «Блакитній Троянді»; відгонить від неї свіжим, ще не перетравленим горем, якоюсь глибокою драмою серця. І неவிцадковим здається тоді гірке розчарування в коханні, що звучало в написаному в вересні 1896 року вірші

І вглежу я в кохання над чолом
Строкату шапку блязня або пляму... (1. 145).

А втім, визнаючи суб'єктивні моменти в цій драмі, в жодному разі не можна їх перебільшувати, не можна не помічати тих чисто літературних, а почасти її театральних навіть мотивів, що до індивідуальних переживань тут приєдналися. Спільною з лірикою буде лише одна тема п'єси — неможливість знайти власне щастя через важку хворобу. Це і все. Але оскільки це менше того, про що нам життя й

творчість поетки свідчить! Леся Українка начеб то відокремилася від себе¹ тут тільки, одну частину свого власного «я», невиразним лише натяком згадавши про свої громадські інтереси (Дія 1, 6-9). А разом із тим ускладнила вона тему свого твору мотивом, що посідав на той час досить помітне місце в інтересах близьких їй кол — темою про спадковість², що прислужилася їй, як засіб драматургічного вмотивування, бо без цієї сліпої сили, що замінила «мойру» давніх греків, був би самий конфлікт драми надто випадковий.

Центральне місце посідають у п'єсі дві особи; решта грає більш чи менш допоміжну роль. Отже й віддає їм авторка значно меншу увагу. Серед них — тітка героїні; тут і мати Орестова, що хоче обернути сина від близькості з дівчиною, що має таку небезпечну прийдешність; тут і паралельні постаті до героїні та героя: — дівчина Саня, що легко дивиться на все й ловко знаходить собі чоловіка; тут і веселий *bon-vivant* Мілевський, що його й спіймала Саня; тут і журналіст Острожин, і партійний, видно, робітник Кридський; тут нарешті й неминуче для повного ансамблю актора резонера — лікар Проденко; тут і ще деякі епізодичні постаті.

Акцію п'єси досить судильно зосереджено на проблемі щастя героїні. Найвідрубініше з усіх сцен стоять тільки яви VI-IX I-ої дії, де розмовляє Любов Олександрівна з Кридським, що прийшов її просити взяти участь у лотереї, яка дуже потрібна їхнім товаришам; він докоряє героїні, що ставиться вона до них тепер байдуже, що проходила до спільного діла. Сцени ці в читанні лишають якесь незрозуміле враження, що їй не заховалось від самої авторки. Ще в листі до матері з приводу майбутньої постановки цієї п'єси під керуванням М. П. Старидького вона писала їй з цього приводу так: «Якщо будуть ставити, то я думаю внести одну поправку:

¹ Характерна для ученицьких драматургів, що беруть тему для п'єси з власного життя, деталь: — героїні 25 років, як раз стільки, як і самій авторці в час написання драми.

² Л. М. Старидька - Черняхівська згадує, що набувало в їх гурті де питання про спадковість великої актуальності через те, що давали підставу для цього родинні обставини кількох близьких знайомих.

чи не краще випустить зовсім сцену Люби з Крицьким в I-му акті? Бо так, як вона написана «про людське око», вона не має смисла, або ще гірше, — має глупий смисл, вертати ж їй первісну редакцію може «для початку» поки що не слід. До того ж де хто з моїх критиків був тої думки, що сцена ся взагалі зайва. Коли ти думаєш інакше, то я пришлю тобі первісний текст»...¹

О. П. Косач згадувала з цього приводу, що сцена ця мала на меті змалювати участь героїні в якомусь політичному гуртку, але що з цензурних міркувань мусіла авторка чимало в ній заховати; лист-же поетки до неї свідчить, що вплинули тут на неї і поради товаришів, що виходили з художніх потреб і отже й змінила авторка сцену так, що од неї дійсно таки мало зрозумілого залишилось².

Акції п'єси, хоч і зосереджено її коло однієї проблеми, бракує проте міцної динаміки: надто вже вона квола. Всю першу дію здається й написано для того, щоб дати експозицію самої героїні, тобто ознайомити з нею глядачів. Докладно описано для цього і декорацію самої вітальні; незначними рисами надано цій кімнаті певного виразу, що свідчить про незвичайність вдачі Любови Олександровни. В родині самі жінки; а проте на стіні розвішано зброю; «вишиваних же клаптиків і серветочок зовсім нема...» І зрештою імпресіоністичний мазок:—«загальний тон убрання—темночервоний». Перша ж дія змалюває і різноманітну обдарованість героїні: вона співає, малює, грає на піаніно, хоч і непевна щодо себе: бракує їй, на її думку, хисту й витривалости. Вона жадібна до життя та щастя, усякий аскетизм їй противний. Але вона свідомо щодо своїх обов'язків: «Наше бідне покоління стільки вже ганьби прийняло за необачність, егоїзм, що нарешті задумало поправити свою репутацію й поставило ребром питання про спадковість...» І тому, що «нормальне щастя» їй недоступне, вона мусить вірити, що існує платонічне кохання, любов Данте до Беатріче. Конфлікт майже не накреслюється в цій дії; тільки під кінець

¹ Червоний Шлях. 1923. VI-VII, 188.

² Див. примітки.

II, коли висловлює Орест свій сумнів щодо можливостів існування такого кохання, вона, не відповідаючи нічого, «співає без слів шпаркний пристрасний мотив...»

У другій дії точаться трохи невиразні розмови про красу ризику в житті. Далі ми дізнаємось з розмови Любиної тітки з лікарем, що останніми часами Люба одбиває од себе Ореста, «а сама сохне, блідне, не спить по ночах» — хоч і не свідчить про таке поводження II попередня сцена з Орестом. Згодом, після деяких проміжних сцен знов з'являються герої; хоч і запевняють вони одне одного, що їхнє... «кохання буде чисте, як та чарівна троянда», — але кінчають поцілунками. Акція посунулася трохи наперед.

Третя дія чи не найслабша в п'єсі. З'являються другорядні персонажі; серед них Орест, що несподівано виявляє якусь пасивність: не відбивається від товариства і не йде просто до Люби; надходить і вона, але якось відсутня від всього; «вид у неї змарнілий, немов заклопотаний.» Вона розповідає лікареві, що от «якось самої себе страшно, того, що в мені». З Орестом не знаходить вона спільної мови; підслухавши зненацька, що Орестова мати називає II божевільною, відчуває це надто гостро. Орест, втішаючи II, обнімає та ділує, вона «міє», опускається і падає з його обіймів лодогу, як нежива»; а прокидається вже божевільною.

На цьому п'єса цілком природно і могла б закінчитися. Але розтягла II авторка ще на дві дії. Героїня в Криму; здоров'я II поліпшало, хоч і до всього вона байдужа й безнадійна. Лікар - психіатр вимагає безперечного спокою для неї, але через інших дієвих осіб, що також з'їхалися до Криму, дізнається вона, що II Орест теж перебуває в тому ж таки місті; згодом приходить його мати і вимагає, щоб Л. Ол. пішла до II безнадійно хворого сина. У п'ятій дії Любов застає його в кріслі; він не може ворухити ногами; вона «поводиться нерівно, то з повною притомністю, то з приступами отуманеного настрою»; Орест пробує II запевняти, що він одужає, що обидва вони будуть щасливі, але Люба переконує його, що вони вже згоріли і, остаточно пере-свідчившись у цьому, після короткої та горячої сцени, отруєється.

Так розвиваються події в п'єсі. Не можна відмовити їм в певній ступеневості; кожна дія дає безперечне наростання. А втім вся п'єса виразно розбивається на дві половини; кінець зрозумілий вже в 3-ій дії, проте, мов би ідучи за шаблonoвою традицією, кінчає авторка тільки в 5-ій дії смертю героїні. Для того ж, щоб наповнити чимсь останні дві дії, уводить авторка мотив, що зовсім не випливає з попереднього матеріалу п'єси—ця безнадійна нервова хвороба Ореста.

Але й поза цим всім має п'єса чимало технічних дефектів. Тема драми мало розвивається через діяльність самих героїв. Ми не бачимо, як еволюціонують їхні почуття од давньої приязни до кохання, чистого, як блакитна квітка; не бачимо, що саме сталося поміж 2 та 3 дією такого, що примусило б героїню втратити рівновагу, а героя зробитися якимсь пасивнішим; не бачимо ми наочно й моменту, про який глухо згадується в п'єсі—тих мотивів, що через них не поїхав Орест із хворою Любою. Взагалі, якщо й змальовано більш-менш добре те, що торкається почуттів героїні, то значно слабше окреслено героя і його кволіше навіть за блакитну троянду кохання. Через це й не утворюється справжнього драматичного конфлікту; надто слабкий до того ж партнер у героїні; вона ж, енергійна, активна натура, цього ніби то й не відчуває; змагається бо вона не з людьми, а з тою прикрою долею своєю, що її зове вона фатумом, мойрою.

Хибує ця п'єса і на змалювання божевілля героїні. Драматичне розроблення цього мотиву не належить до числа легких моментів драматичної техніки. Божевілля в драмі має також умовне значення, як і смерть, тому й знаходить воно собі характерне театральне оформлення. А втім оскільки змальовує драма звичайно не крайні форми психічної хвороби, а так звані сумешні стани, вимагає вона відповідної логіки і в цьому¹. На жаль, не зуміла й тут авторка ступенево змалювати розвиток хвороби своєї героїні, тому й вражає

¹ Див. про це в цікавій кн. професора-психіатра W. Weigandta. *Abnormale Charaktere in der dramatischen Literatur*. Hamburg und Leipzig, 1910, ss. 77—79, 80—81; поp Dr. Fr. Schnass. *Henrik Ibsen. Sein Wesen und Werk, Denken und Dichten* Langesaltza, 1925, 46—47.

вибух її божевілля цілковито несподіванкою: попередніх станів, що до нього призвели, в п'єсі не показано; одних же балачок для цього не досить.

Не гаразд стоїть діло і з діалогом. Може й трохи несправедливим був той рецензент, що закидав надто сухі та довгі розмови; але правильно буде сказати, що точаться в цій п'єсі досить такі порожні з драматургічного погляду балачки. Авторка будім-то хоче показати, що її герої дійсно такі *au courant* життя *moderne*. І можливо, що робила вона це як більш-менш свідому демонстрацію, яка мала довести, що можна на такі теми в українській п'єсі говорити. Може для цього якраз і позбавлено п'єсу зовсім українського колориту?

І знов таки занадто поблажливим був Гнат Хоткевич, назвавши діалоги «тонкими та вдумливими». Вони дійсно дуже такі відмінні від звичайних розмов побутової драми, але ж властива всім цим розмовам якась умисність; Любов Олександрівна б'є на ефектні, дотепні думки; решта розмовляє мов би для того тільки, щоб себе виявити. І так безмірно далека тут поетка від того витонченого, стислого і енергійного діалогу, який утворився в неї дійсно таки може під впливом античної трагедії!

Цими увагами про будову п'єси її можна, здається, обмежитися. Її вона з цього погляду виразно ученицькою справою літератора, що вперше до драматичної форми підійшов: бракує їй знання вимог сцени, що їй не здається дивницею, якщо взяти на увагу відчуженість Лесі Українки од живого, реального театру; була бо з поетки в кращому разі тільки глядачка, не більше.

Щодо решти характерів, то не дають вони нам нічого особливо цікавого; це—шаблонні амплуа тогочасної драми—дві *grandes dames*; обидві безмірно люблять своїх небіжку та сина; але одна з них простіша, друга енергійніша; старий холостяк з дешевою гедоністичною філософією; *ingenue comique*, що ловко знаходить собі нареченого; і зрештою обов'язковий представник позитивної думки лікар-резонер. Всі вони стоять що до повноти освітлення якось осторонь од героїні, характер якої, не зважаючи на всі нерівності, все ж більш-менш яскраво змальовано. Воно й не дивно: віддавши

чималу частку себе та своїх болів героїні, уявляла собі авторка цей характер конкретніше.

І зрозуміла річ, що чекаючи поставлення своєї п'єси, найбільше боялася Леся Українка шкідливих збочення у виконанні головної ролі.

«Запевне ти будеш—писала вона матері—на репетиціях—отже прошу тебе, вмов головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не передавала куті меду, ц. т. щоб не падала за-надто в істерику, цього елемента і так не мало там у мене, а коли його підкреслити, то вийде вже зовсім несамопитий характер, до яких моя героїня вже зовсім не належить. В останніх двох діях як мога менше сліз, надто в п'ятій, мені здається, що в такому стані люди вже не плачуть, хоть би й хотіли»...¹

Була тут авторка цілковито свідомо своєї п'єси: в ній дійсно багато істеричного елемента, але нічим не наближається вона тут до старої мелодраматичної маніри. І тому за непорозуміння лише можемо ми вважати думки М. Драй-Хмари, що вбачає наслідки мелодраматичної маніри в «співах і отруті», що траплялися в «Бл. Тр.»². Ні те, ні друге не належить до властивих тільки мелодрамі рис. Отрута—один з найулюбленіших прийомів драми в ширшому розумінні слова; що-ж до співів, то подібність до попередньої драматургії тут чисто зовнішня. У драмах побутового характеру правлять співи здебільшого за етнографічну рису, що має наближити весь колорит п'єси до мальовничого боку селянського життя: у «Блакитній Троянді» потрібні співи для виявлення почуттів героїні. Отже коли й співає наприкінці I-го акту якогось жагучого мотиву героїня, то хоче тут Л. У. сказати цим те-ж саме, що й Ібсен, наприклад, у хаті «ляльки», коли виявляє Нора усю муку свою в палкій тарантелі, або Чехов надзвичайно виразистим вживанням музики в своїх п'єсах³.

¹ Ч. III. 1923. VI-VII, 188.

² Там же, 116.

³ Див. М. Григорьев. Приемы сценического воздействия на зрителя в пьесах Чехова. «Горн», Издание Московского Пролеткульта. М. 1920. кн. V, 60-62.

Між иншим зауважував вплив Ібсенових «Привидів» в «Блакитній Троїнді» М. Драй-Хмара¹. Але буде це правдивим тільки в обсязі самої теми. З технічного боку далеко їй, як до Ібсена, так і до тих драматургів, що більшою чи меншою мірою символічну маніру його використали,—Метерлінга, Андрєєва, почасти Чехова. Бракує їй діалогові тої повнозвучності, коли прості та звичайні репліки говорять так багато глядачеві або своїм настроєм, або внутрішнім глибшим змістом. І ніяк вже не можна назвати її ученицею такого незрівняного майстра драматичної техніки як Ібсен. В більшості своїх п'єс не дає він компактної, зосередженої в однім місці експозиції, окремими дрібними з зверхнього погляду фактами й натяками розсипає він її по всій п'єсі. Акція в нього завжди незмінно посувається з кожною реплікою наперед, підтримуючи напружену увагу глядача. Діалог його завжди економний, але чіткий і для дієвих осіб характерний. Не кажу вже тут про цілковиту вмотивованість вчинків, що їх п'єса змальовує².

Одне може тільки добре використала Леся Українка з засобів нових драматургів і насамперед Ібсена: виразно діють в її задумі не тільки слово, але й інші театральні фактури. Про співи була вже мова вище; додамо тут і момент освітлення сцени. Так, темночервоний тон убрання вітальні мав дати відповідне враження—тривоги, пристрасти, палкої вдачі; наприкінді першої ж дії, відчувши в словах Ореста натяк на кохання до неї, Любов Ол. «біжить до балконових дверей, одчиняє обидві половинки, стає біля одвірка так, що її всю заливає місячне світло і заводить: «Ой, місяцю, місяченьку»... — вона вся під впливом мрій про щастя, що відчула в Орестових почуттях; але таке химерне може бути щастя її—кволої людини... І зрештою, коли дужчає кохання обох молодих людей, коли усвідомив це вона собі—«сцена весь час у червоноястому світлі...»

¹Час проте здається прийти і до підсумків.

¹ Цит. кн., ст. 117.

² Див. M o n l y - J a c o b s. Ibsens Bühnen-Technik. Dresden, 1920.

«Блакитна Троянда»—не так закінчене художнє довершення, як певна, досить на ті часи смілива, спроба дати психологічну драму, першу за «Таланом» в українській драматургії. Спроба була невдала, наслідків помітних не принесла, але відповідає вона вдачі поетки: бо й тут вже намагалась показати вона, як пізніше пощастило й з «Камінним Господарем»,—«до чего смелость холодакая доводит». Леся Українка і сама розуміла, що не пощастило їй з дією п'єсою; сподіваючись наприкінці 1897 року вистави своєї п'єси, пише вона матері: «Жаль мені, що я не можу ще раз умити свою дитину перед тим, як пускати її на позорище, боюсь, що в ній виявляться багато промахів при репетиціях. Ет, що вже про це говорити, все одно не допоможе. Часами у мене з'являється якесь дуже скептичне і суворе відношення до цієї драми і мені здається тоді, що в ній більше промахів, ніж чого доброго. Дуже це гірка думка, а приходять вона мені все частіше і частіше...». (Ч. III. 1923. VI-VII, 189).

Та й не могло воно статися інакше. Писала ці рядки Леся Українка в жовтні 1897 року, а через рік почала вона писати «У пуші»,—таку далекую од «Блакитної Троянди» і темою і стилем п'єсу. Виходила вона цим твором на власний їй шлях—змальовування широких філософських проблем, що тим-то й були їй близькі, що особливо болючої набували конкретизації в обставинах українського життя. Близькі до реального життя, побутові, неабстраговані речі не щастили поетці.

Теж саме було і з «Блакитною Трояндою». Ускладнялося становище тут ще й тим, що взято сюжет дієї п'єси з якоїсь невідомої нам незагоєної ще рани.

Не могла, а можливо й не хотіла поетка одійти тут від реального життя та піднятися до узагальнення, до абстракції,—тому і з'явилася такою блідою, безбарвною квіткою її «Блакитна Троянда».

II. Рушія.

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Драма на 5 дій

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Любов Олександровна Гощинська—панна, сирота 25 літ.

Олімпіяда Івановна Колчевська—її тітка стара вдова, живе при ній.

Орест Михайлович Груїч—молодий письменник, недавно скінчив університет.

Мар'я Захаровна Груїчева—їїго мати, не дуже стара, енергійна на вид жінка.

Сергій Петрович Мілевський—bon vivant, середнього віку, в часі «других молодощів».

Олександра Вікторівна (Саня) Крашева—молода панна, учениця музичної школи, товаришка Любови.

Острожин—літератор, журналіст, старший по вилу, ніж по літах.

Андрій Борисович Крицький—студент кінчаючий, товариш Любови.

Яков Григорович Проценко—старий лікар, приятель Любови і її тітки.

Надежда Петровна—знайома пані на водах.

Психіатр—молодий лікар на водах.

Панночка 1-ша.

Панночка 2-га.

Хлопчик
Дівчинка } вуличні діти.

ДІЯ ПЕРША.

Хата Гощинської, салон. Убраний не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії; двері й вікна з драпіровками. Піаніно, мольберт, картини, бюсти і статуетки, консолі, квітки, вазони і букети; багато книжок і чимало дрібниць. Свічадо теж задрапіроване і прикрашене плющем; вишиваних клаптиків і серветочок зовсім нема. Загальний тон убрання темно-червоний. Окрім картин на стіні висить зброя, пістолі, ножі і т. п. Посередені скляні двері на ганок; вихід в сад; ними входять знядвору в хату; по ліву руку від них при стіні велика скляна шафа з книжками, здебільшого товстими, в палітурках; по праву—етажерка, теж з книжками здебільшого в гарних оправах. В лівій стіні двері в столову, на правій теж двері—зимовий вихід. На авансцені, праворуч,—круглий столик перед канапкою, на ньому великий букет і журнали та газети. Крісла біля нього; віддалік серед сцени крісло-коліска, ліворуч, теж на авансцені, менший столик, на ньому альбом з фотографіями. Піаніно трохи в глибині, не при самій стіні; на ньому зверху лежить багато нот в неладі, воно одкрите і зшиток нот покинутий після грання; біля нього консоль з тропічною рослиною. Праворуч, в глибині, камін, заслонений мальованим екраном; на каміні оригінальні кулі і чималий старосвітський дзигар.

ВИХІД І.

Олімпіада Івановна і пані Груїчева сидять по-за більшим столом. Олімпіада Івановна щось плете, а Груїчева розкладає пасьянс.

Олімп. Ів. (насуплена, невдоволена, поглядає на дзигар, сердито здвигає плечима). Сьома година! Так і єсть! Ет, Бог зна що!

Груїчева. От журитесь ви, Олімпіадо Івановно, а я вже привикла до тих гудянок.

Олімп. Ів. Та ви думаєте, чого я турбуюсь? То-го, що, борони Боже, потопляться? Ні, з таким греб-цем, як ваш Орест, цього не страшно, а тільки чи Любочці ж при її здоров'ї...

Груїчева. А що, хіба вона слаба?

Олімп. Ів. Та ні, Богу дякувати; та все таки лікарі лякають—бережіть її, кажуть. Чи я ж би її не берегла? Та коли ж як насупить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «не мучте ви мене!» то у мене й руки опустяться. Ну, що їй скажеш?

Груїчева. Та вже звісно, ви її змалку балуєте.

Олімп. Ів. А що ж з нею робить? Правду ка-жучи, тільки й її, що погуляє бідна дитина... може так де й щастя своє знайде, а то що ж сидіти, як замураваній. Товариство тільки у неї таке, не подо-бається мені. Отой підтоптаний Мілевський, та фер-тик Пронський (крутить головою) чистий дудик. А отого, як вона називає, товариша її, знаєте, Криць-кого, то я просто боюсь: ще яку халепу наведе! І що то тепер повелось: товариш, товаришка. По-моєму, жінка жінкою, а мужчина мужчиною; яке там товари-шування? Ну, я не кажу, приміром, друзі дитячих літ, от як ваш Орест...

Груїчева (холодно). Та що ж Орест? (Складає карти). Це якийсь зачарований пасьянс, ніяк не виходить!

Олімп. Ів. (поглядає на неї скоса, стискає губи і по-водить головою; потім дивиться на дзигар). Ні, далєбі, вони міри не знають, це ж просто... (Робить широкий жест рукою).

В одчиненому вікні, ліворуч від середніх дверей, з'являється Любов; вона лукаво поклала палець на уста, а другою рукою киває комусь, щоб мовчав. Її за букетом не видно пані Груїчеву.

Любов. Тіточко, де ваш ареопаг? Перед ким ораторствуєте?

Олімп. Ів. Що? Ах, Любочка! Нарешті! Ну, як-же можна?..

Любов. Ні, ні, ні, не слухаю! (Махає руками, сміється і відступає од вікна; за сценою чути її голос: «Панове, ходімо в хату»).

ВИХІД II.

Входять в середні двері Любов, Орест, Мілевський, Саня, Острожин.

Любов (обійма тітку). Здорові, тіточко, деж ваш ареонаг?

Олім. Ів. (цілує, але все хмуриться). Ет, страмилася би!

Товариство вітається тим часом з п. Груїчевою.

Груїчева (до Ореста, що вітається з нею). Чого це ви так довго барились? Олімпіяда Івановна тут уже боялась...

Орест. Та чого ж боятись? Це не первина!

Любов (до пані Груїчевої, поки товариство вітається з Олімп. Іван.). А, це ви, дорога Маріє Захаровно, справляєте роль грізного судьбища? (Вітається з нею).

Груїчева. Ні, я нікого не сужу, а певно якби судила, то не так лагідно, як вапа тіточка.

Любов (до Олімп. Іван.). Це так якось вийшло, ми сіли на мілізну, поздоров Боже оцих панів. (Показує на Мілевського і Острожина).

Мілевський. Мене?

Острожин. А я ж тут при чому?

Саня (до Острожина). Іменно—«при чому»?

Любов (кидається в крісло-коляску й приймає втомлену позу). Ух, скільки ми гребли! Нам з Орестом належить надгорода за рятунок погибаючих на водах. Правда, Оресте?

Орест. Моя мама і Олімпіяда Івановна, здається, зовсім іншої думки.

Груїчева. Про нашу думку не дуже то хтось дбає!

Олім. Ів. Авже ж, хтось би пам'ятав про стару тітку!

Острожин (тим часом підходить до столу, переглядає газети і журнали, далі ходить по хаті, роздивляється на картини і зброю). У вас оригінальна хата, в ній є щось... *moderne!*..

Мілевський. Страх люблю цей вираз; у ньому все поміщається...

Любов. Тіточко, дайте нам краще матеріальної страви замість духовної, бо коли всі так голодні, як я... Ах! (Закида руки за голову).

Олімп. Ів. (дивиться на неї і хитає головою). От балувана!

Любов. Хто ж винен, тіточко?

Олімп. Ів. махає рукою і подається до дверей праворуч.

Груїчева. Пождіть, Олімпіядо Івановно... бувайте здорові, я вже йду. А ти, Оресте?

Орест (нерішучо). Та я...

Любов. Ні, Оресте, ви зостаньтесь!.. Ви ж нічого не маєте проти, Маріє Захаровно?

Груїчева. Це його діло, я тільки думала, що пізно,—там обід...

Любов. У нас пообідає. Згода?

Орест. Спасибі; так я зостанусь, мамо: я хутко прийду. А втім, як запізнюсь, то ти не жди.

Груїчева. Як уважаєш. Бувайте здорові. (Включається всім, а Любі подає руку; з Олімп. Іван. цілується і виходить в середні двері. Олімп. Іван. виходить праворуч).

ВИХІД III.

Ті ж без Олімпіяди Івановни і п. Груїчевої.

Мілевський (спиняється перед завішеним мольбертом). Любов Олександровно, можна подивитись на ваш малюнок?

Острожин (здалека поглядаючи на картину). А? Ви малюєте? Може нової якої школи тримаєтесь?

Любов. Куди там «школи»! Я малюю якраз настільки, щоб повіситись.

Орест. Як це?

Любов. А так, пам'ятаєте, в одному романі Золя маляр вішається з розпачу, бо не може барвами змалювати свій ідеал. Отож, я знаю, що треба малювати, та не знаю як, хисту бракує!

Орест. Що ж, навчитесь іще. Ви ж не так давно почали.

Любов (махав рукою). Шкода, на це треба витривалости—не моєї.

Мілевський (дивлячись на картину). Чого ж ви так? Це дуже мило...

Любов. Іменно! (Підходить до піаніно і бере скільки акордів, не сідаючи).

Острожин. Заграйте щонебудь, як ваша ласка. Ви певно граєте новітніх композиторів?

Любов. Просіть краще Саню: вона ж піаністка, а я вже напевне піаністкою не буду, знаю музику настільки, щоб це розуміти...

Орест. Ну, що це у вас такий песимізм сьогодні?

Любов. Зовсім ні, а просто самосвідомість; краще ж завжди дивитися правді в вічі.

Мілевський. «Тьмы низких истин нам дороже нас возвышающий обман!»

Любов. Ну, це вже пора покинути: обман завжди обманом і буде.

Острожин (сів, роздивляється альбом). Любов Олександровно, що це за пані в такому чудному убранні? Красива, тільки... якби це було не в вашому альбомі, то сказав би, що це якась зірка з *demi-monde*. Це певно актриса в ролі божевільної?

Любов (підходить ближче, глянула в альбом, опустила очі). Це моя мама, вона була тоді слаба, портрет знятий в шпиталі.

Острожин (збентежено). Ах! (Згодом підходить до столу й починає ворухити газети).

Мілевський (впівголоса). Ого вже!

Орест мовчить, насупився, Саня теж мовчить, перегортає якусь книжку.

Любов (нервовим голосом). Чого ви, панове, так збентежились? Ні, справді, чому про душевну слабкість не можна говорити без того, щоб не вийшло ніяково? Так наче це щось ганебне! (Змінила тон, лагідно, сумно). Ні, це не ганебне, це тільки дуже, дуже сумне для родини... От як мій бідний татко... Коли б ви бачили його в ті дні, як він приходив від мами з шпиталю... (Зовсім тихо). Я думаю—це його вбило. (Знов голосно). О, той, кому загрожує ця страшна хвороба, не повинен би дружитись; це просто злочин!

Орест. Ну, хіба ж хто може це передчувати?

Любов. Чому ж ні? А, приміром, діти таких слабих? Не тільки можуть, а навіть повинні думати про це...

Орест (палко). Боже мій! Хіба ж це так фатально, що мусить одбиватись на дітях? Може бути так, а може й зовсім інакше.

Любов. Тут досить одної можливості... Мій бідний татко, з якою тривогою він дивився на мене... (До Острожина). Скажіть, правда ж я похожа на мамин портрет?

Острожин. Так, здається! (Дивиться на неї). Справді фамільна подібність...

Орест. Ні, ні... (Поспішно). Де ж там! нічого спільного! Ви—вилитий батько.

Любов. Оресте, я ж бачу себе в свічадо!.. Та все одно. Це добре, що я все це знаю, бо я знатиму, як направити своє життя.

Острожин. Це надто педантично для femme moderne...

Любов (здержано, але суворо). М-г Острожин, ця розмова серйозна, хоч теж moderne, коли хочете. (До інших, напружено всміхнувшись). Справді, панове, розмова наша виходить à la Ібсен. Що ж робити? Наше бідне покоління стільки вже ганьби прийняло за не обачність, егоїзм, що нарешті задумало поправити свою репутацію й поставило ребром питання про спадковість. Це, панове, варто давньої християнської

і філософської моралі. Закон причинности, спадковість, виродження,—от наші нові боги...

Орест. Веселий Олімп, нема що казати!

Любов (не зважаючи на слова Ореста). Спадок — це фатум, це—мойра, це—бог, що мститься до чотирнадцятого коліна. На кого ж він наложити важку руку, той мусить пам'ятати, що за одну хвилину його солодкої втіхи ціле безневинне покоління заплатить страшною ціною. Це, панове, така відповідальність...

Орест. Між вашими богами є закон причинности, а він виключає всяку думку про повинність і відповідальність.

Мілевський. *Qu'importe des vagues humanités pour vu que le geste soit beau!* Що нам до невідомих поколінь, аби скрасить своє життя!

Острожин. Ми мусимо дбати тільки про своє власне «я» і прислухатись до його емоцій.

Саня. Що там думати про тих, кого нема на світі? «Що нема нігде нічого», як каже моя служниця...

Мілевський. Як мило ви це сказали!

Саня. Та й, нарешті, за віщо я маю каратись за других? Відцуратись радощів життя з-за других—це тяжка кара. Пам'ятати про різні спадки варто хіба за-для себе, щоб своє здоров'я берегти, жити гігієнічно...

Любов (перебиває, наслідуючи Санін тон). І отруїти вікінець вже й так струєне життя. Ні, Саню, ради цього не варт. «Ніж доходить на лютім, повільнім вогні, краще блиснути враз і згоріти»!

Орест дивиться на неї з докором
й хитає головою.

Любов (раптом сміється). Ну от, який ви смішний, Оресте, дивитесь на мене, як тьотя Ліпа!.. Оце, панове, мені згадався один анекдот, ні—не то, що анекдот... у татка був один знайомий мізантроп. У нього було одно прислів'я; я й тепер пам'ятаю той вовкуватий тон, яким він говорив: «всякий має право по-

віситись!» (Сміється). Це дотепно, правда? Аби тільки нікого на шибеницю з собою не тяг, а сам як знаєш.

Мілевський. Ну, по-моєму, на шибеницю веселіше лізти в компанії.

Орест. А по-моєму, говорить про таке—слабодушно!

ВИХІД IV.

Ті-ж і Олімпіяда Івановна.

Олімп. Іван. Панове, може ваша ласка закусити! Любочко, проси! Воно-то був і обід, та вже тепер, що Бог послав. Хто пізно ходить, той сам собі шкодить.

Любов. Прошу, панове!

Острожин (подає їй руку). Я мушу йти...

Любов. Куди ж ви?

Острожин. А треба, знаєте, ще скінчити фельєтон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації погребує свої жертви... Ах, от, Орест Михайлович, щоб не забути! Наша редакція дуже інтересується мати вас своїм постійним співробітником. Шкода, що тепер уже не час, а тобто ми домовились, мені доручено...

Орест. Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити у ярмі, хоч би й в літературному; до того ж, покищо, слава Богу, мене ніщо й не примушує до самозап'яжки!

Острожин. Як уважаєте, тільки це не сучасно для такої сили, як ви. (Виходить, вклонившись всім).

Любов іде з тіткою в столову.

ВИХІД V.

Ті-ж без Острожина.

Мілевський (ідучи до Ореста). Чого ви такий понурий?

Орест. Та досадно... ця розмова... Чорт приніс язикастого Острожина—ідіот!

Ідуть і собі праворуч, чути дзвінок і голос Олімпіади Івановни з столової: «Ні, ні, не турбуйтеся, я сама одчиню!»

ВИХІД VI.

Олімп. Ів. (іде через хату й викиляється в вікно, стараючись побачити, хто звонить з надвору). Здається Крицький, от іще мана! (Відступає од вікна й іде одчинити двері; потім вертається, за нею Крицький).

ВИХІД VII.

Олімп. Іван. і Крицький.

Крицький. То викличте мені, з ласки вашої, Любов Олександровну на хвилинку, я довго не за-тримаю.

Олімп. Ів. Та можеб ви пождали, або потім зайшлиб, вона обідає з гостями.

Крицький. Ні, я не можу ждати, ніколи, я хотів би тепер бачити Любов Олександровну; у мене до неї діло...

Олімп. Ів. (нерадо). Ну, добре, я їй скажу.

ВИХІД VIII.

Ті ж і Любов стрівається в дверях з тіткою.

Любов. Здорові, Андрію Борисовичу! Що це ви, тіточко, торгуєтесь з ним?

Олімп. Іван. (тихо до Люби). І що там за діла? (Виходить).

ВИХІД IX.

Ті ж без Олімп. Іван.

Крицький. Не любить мене ваша тітка!

Любов. Е, вона у мене строга... на словах! Ну, чим маю служити?

Крицький. Як офіційально! Бачте, Любов Олександровно, тут така справа, що треба врядити вечірку, чи лотерею, тільки як-найскоріше. Наші тільки на вас надіються!

Любов. Ох, які ви швидкі! Так то вам легко вечірку справити!

Крицький. Ну, лотерею!

Любов. Це пропаще діло! Вже скільки разів так було, що ми самі свої білети купували!

Крицький. Однак, треба якось врядити!

Любов. А хіба конче треба?

Крицький. Ви самі знаєте. Та що це у вас такий тон сьогодні?

Любов. Та так; я думаю, що... хто його знає, чи варт товар роботи?

Крицький. Себто як?

Любов. А так. З тими вечірками клопоту не оберешся і перше, і ще більше потім, а користи здебільшого так мало. Вже я про те не кажу, нудота сливе завжди на них!

Крицький. Ех, Любов Олександровно, мені здається, що тут не в тім сила, а просто ви охолонули, і причина цьому теж проста, хоч і неприємна.

Любов. А власне?

Крицький. А власне те ж саме, що і в вашій тіточки!

Любов (сміється). От уже попали, вибачайте, пальцем у небо! На доказ того, що ви помиляєтесь, я вам скажу, що «приложу все старания» і навіть сама в себе зайві білети куплю. Ну, що? Вдовольнились?

Крицький. Не зовсім!

Любов. А чого ж вам треба?

Крицький. У вас не такий тон був перше, Любов Олександровно! Пам'ятаєте, як ви були «душею» гуртка нашого?

Любов. Забуваєте, що мені тоді було 18 літ, а тепер вже, слава Богу, чверть століття!

Крицький. Що ж з того? Звісно, коли інтереси міняються, як дамські моди...

Любов. Я бачу, ви вже зараз лаятись почнете. Але ж краще роз'яснить справу спокійно й щиро, як і слід дорослим людям. Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки. Так це все дрібно, мікроскопічно!

Крицький. А вам хочеться світ здивувати чимсь грандіозним? Рідний край врятувати, як Жанна д'Арк?

Любов (трохи роздражена). Знаю я дуже добре, що я не Жанна д'Арк! готова навіть згодитись, що для героїнь тепер місця нема, хоч де ще хто його зна. Готова згодитись, що краще робити те, що ми робимо, ніж зовсім нічого. Але згоднісь і ви, що горіти і пломеніти від цього просто смішно! От ви тількищо корили мене Жанною д'Арк, а самі хочете...

Олімпіяда Івановна заглядає в двері:
Крицький це зауважив.

Крицький (зітхає). Ох, Любов Олександровно, Любов Олександровно... Ну, однак я вас затримую. Який же практичний результат мого непрошеного візиту до вас? Може краще мені повернути голоблі куди в інший бік?

Любов. Ну, ну, де вже почались «жалкие слова». Я ж сказала, що хазяйська частина справи вся на мені. І взагалі, чим можу, готова служити. (Показує на своє горло і піяніно).

Крицький (стискає їй руку). Спасибі! ех, яка ви, справді! До побачення!

Любов. Бувайте здорові, Робесп'єр!

Крицький, здвигнувши плечима, виходить в середні двері. **Любов** іде в столову.

ВИХІД Х.

Якийсь час сцена порожня, далі чути, як хтось шкрабає в середні двері, потім помалу відхиляє їх. З дверей виставляється голова хлопчика в пошарпаній, занадто великій шапці; хлопчик оглядає хату, далі переступає поріг; видно, що він держить когось іншого за руку і втримує, щоб не виходив за ним.

Хлопчик (обідраний, за спиною у нього гармонія). Тсс...не лізь за мною, стій там: Люби, здається, нема. (Кличе, голосно шепочучи). Любо, Любо!

Дівчинка — менша від хлопчика, теж обшарпана, але в досить строкатому уборі, вскочила раптом і проїхала по підлозі, мов по льоду.

ВИХІД XI.

Ті-ж і Олімп. Іван.

Олімп. Ів. (входить). Що це тут таке? (Побачивши дітей). Ну, скажіть на милість Бога, ви як влізли?

Хлопчик. Там не зачинено...

Олімп. Ів. Ох, уже мені ці літні виходи! А ви ж чого сунетесь сюди; що ж, що не зачинено, то вам уже й треба?

Дівчинка сховалась за хлопчика і дивиться на Олімп. Іван. з розкритим ротом.

Хлопчик (виступає до дверей, але досить бадьоро). Нам Люба казала прийти; вона нам білі гроші дала і ще, казала, дасть.

Олімп. Ів. Що це за Люба? Яка вона тобі Люба? А панночка, не знаєш? Гетьте! Гетьте! (До дівчинки). Ну, ти, роззяво, чого задивилась? гайда!

Дівчинка (тикаючи на гармонію). Музика! Музика!

Олімп. Ів. Не треба, не треба вашої музики, тільки цього бракує! Ну, гетьте, кому я кажу?

Діти щезають за двері.

ВИХІД XII.

Олімп. Іван. і входять Любов, Орест, Мілевський і Санл.

Любов. Що це ви, тіточко, знов тут воюєте?

Олімп. Ів. І нащо ти, Любочко, цих обшарпанців принажуєш? Зовсім не до речі; щоб ще обікрали нас?

Любов. Ну, як вам не сором? (Підходить і бере її за руку). Ну, нащо ви моїх попелюшок прогнали? Невже вам жалко п'ятака?

Олімп. Ів. Та Бог з тобою, який там п'ятак? Не в п'ятаку діло, а непорядок. А п'ятак що ж, я сама готова їм дати. (Підходить до вікна). Он вони, на вулиці грають. Ну, ви, ходіть сюди!

Любов. Тіточко, дайте їм вечеряти; там ще засталося; вони певне голодні.

Олімп. І в. Добре. (Виходить на веранду і звідти говорить до дітей). Ідіть за мною.

Любов (стає на порозі дверей, одчинених на веранду. До хлопчика). Чекай, малий, а ж тобі обіцяла білі гроші, забув?

Хлопчик (з'являється на порозі тих же дверей і простягає руку). Ну, давай! (Люба дає). Спасибі. (Обіймає її цілує).

Мілевський. Браво!

Діти і Олімпіяда Івановна відходять.

ВИХІД XIII.

Ті ж без Олімпіяди Івановни і дітей.

Любов. Такі славні діти!

Саня. Та Бог з ними!

Мілевський. Та ви, як бачу, Любов Олександровно, філантропією займаєтесь?

Любов. Зовсім не філантропією, а мені власне ці діти подобаються, я б навіть готова взяти їх до себе.

Орест. За чим же діло стало?

Любов. Та я сама добре не знаю, за чим. А втім, що б з того вийшло? Куди ж мені інших виховувати, коли я сама не вихована. Мене ж балували, а не виховували. Як нам здається, хто з нас кого виховав, чи тіточка мене, чи я її?

Саня. Ну, а твій татко, Любо, здається, був такий чоловік...

Любов. Він не виховував мене, він просто любив мене. (Зітхає). Він не боронив мені нічого.

Орест. По-моєму, це найкраще виховання. Так тільки й виховуються оригінальні натури, а то нас опанували дуже шаблони. Пора проти цього повстати.

Любов. Я сама себе виховала, ну то можете собі здумати! Читала все, що під руку попадало, було там усякого!

Орест. Так і слід: літературу, як і життя, треба знати з усіх боків.

Любов. Зате, правда, набила оскому навіки!

Орест. Однак, ви й тепер багато читаете.

Любов. О, то зовсім інші книжки!

Мілевський. Які ж?

Любов (всміхнувшись). Не знаю чи й казати, сміятись будете, а ви, Сергію Петровичу, в думці ще й «синім чулком» назовете,—вголос не одважиться, ви занадто джентельмен для цього!

Мілевський (вклонючись). Прикажете дякувати? Що ж то за книжки такі отреченні?

Любов. А наукові, по філософії, психології і... психіятрії.

Саня. Бог зна що!

Любов. Не журись, я й «добрих авторів» читаю, он вони, бачиш? (Показує на етажерку з книжками в гарних оправах). А тут вже наукові авторитети. (Показує на шклянну шафу з товстими книжками).

Мілевський. Ото ж ці авторитети винні, що у вас такий аскетичний погляд на життя.

Любов. У мене аскетичний погляд? Ну, не знаєте ви мене! (Палко). Адже мені усякий аскетизм, усяке факірство глибоко противне.

Саня. Ну, але як же погодити з твоєю «новою моралю», наприклад, любов?

Любов. А ось як. Єсть же інша любов, ніж та, що веде до вінця, я от що думаю.

Мілевський. От це то правда! Перший раз бачу у молодой дівчини таку смілість думки! Вашу ручку. (Любов дає, він цілує). Шлюб—це кайдани, хоч і золоті, а кохання не любить кайданів. Хатнє багаття гарне тільки на картинах і то не завжди. По-моєму, Рубенсові картини на тему Wein, Weib und Gesang кращі куди, ніж ті всякі «медові місяці», «первенці», «молоді матері»... Любов—це балерина; одягніть її в візитову призвоїтову сукню або, не дай Боже, в капот, і вона стратить всі свої чари!

Любов. Нащо замуруватись у якийсь склеп? Щастя так мало на світі, його треба ловить, а не

одпихати. Бути щасливою самій і дати щастя іншому, що ж тут злого?

Мілевський (жартовливим тоном). Стережіться, такий погляд небезпечний — багато драм починається щасливо.

Любов. Чого ж драм? Коли буде повертати на драму, можна покинути гру.

Орест. Ну, це не так легко. І не всякий дасть себе викинути, мов стару колоду карт.

Саня. Значить, ти признаєш так звану гру в любов, флірт?

Любов (здрігнулась). Яке це бридке слово!.. Слухайте, Оресте, ви ж письменник, поет, роз'ясніть цим людям, яка ще є любов, окрім звичайної любови й флірту!

Орест. Єсть іще—або, краще сказати, була любов мінезєнгерів; це була релігія, містична, екзальтована. Культ мадонни і культ дами серця зливались в одно. Це була любов часів «блакитної троянди», це любов не наших часів і не нашої вдачі. Коли є що в середніх віках, за чим можна пожалкувати, то власне за цєю «блакитною трояндою». Єсть і в наші часи блакитні троянди, але це ненормальні створіння хворої культури, продукт насильства над природою.

Любов. Ви забуваєте другу любов, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на думці.

Мілевський. Ну, знаєте, Любов Олександровно, ці приклади непевні. У трубадурів часом трудно одрізнити блакитну квітку від адюльтера. А Данте, може, якби мав щастя познайомитися з своєю Беатріче ближче, то теж може попросив би її руки, щоб приміряти на неї шлюбний перстень. Тоді б ми мали не «Божественну комедію», а просто комедію, під назвою, «як у людей, так і в нас».

Саня сміється.

Любов (дивиться на Мілевського й хитає головою). Чого вам любов представляється тільки, як драма,

або комедія? Pardon, ще як балет! Певне того, що ви присяжний театрал. Любов може бути чудовою поемою, що люди потім перечитують у спогадах, без болю, без прикрого почуття. Ах, та що я з вами говорю про це,—просто профанація! (До Сані). Саню, серденько, заграй нам щонебудь: кажуть, музика змінює і каміння в живі створіння, принаймні хоч на хвилинку,—чи не пройме вона й Сергія Петровича!

Мілевський. Однак, як це розуміти? Чи не з кам'яним болваном ви мене порівнюєте!

Любов (сміється). Ну, чого ж? Єсть же і статуї на світі!

Орест (тихо їй). Щось то він мало на статую похожий!

Саня почала грати якусь салонну п'єсу. Мілевський підійшов до неї перегортати ноти; між ними розмова мімічна.

Орест (до Люби). Любо, для вас я хотів би вірити, що в наші часи можлива така любов, як у Данте до Беатріче.

Любов. А ви не вірите?

Орест. Часом вірю, часом боюсь вірити!

Любов. Чого боїтесь?

Орест. Знаю, що все таки це непевна, ненормальна любов, вона якась безвихідна...

Любов. Зате ж і безконечна. Нормальна, ви кажете, а що ж робити тому, для кого ненормальне щастя недоступне?

Орест. Чи дає така любов щастя? Адже Данте не був щасливий: написав «Пекло».

Любов. Беатріче не знала нічого про Данте. Через те і щастя не було. А втім, Данте ж і «Рай» написав!

Орест. Як ви думаєте? Адже приязнь межі мущиною й жінкою завжди мусить мати якийсь особливий відтінок? В ній нема фамільярности і разом з тим вона ніжніша, сердечніша...

Любов. Бачите, от ви вірите в приязнь меж
мудриною і жінкою...

Орест. Досі вірив... а тепер...

Любов (глянула на нього, мов хтіла ще що спитати,
але повернулася і пішла до піаніно). Саню, ти знаєш Роза
la mano sul mio cor? Вибачай, я тебе перебила.

Саня (нерадо). Ні, я цього не знаю.

Любов. Ах, це надзвичайно! (Співає без слів шпар-
кий, пристрасний мотив, на першій фразі уриває і покликає).
Ах, яка чудова ніч, а ми й не дивимось! А місяць,
місяць великий та ясний!

Біжить до балконних дверей, одчиняє обидві половинки, стає
біля одвірка так, що її всю заливляє місячне світло і заводить
«Ой, місяцю, місяченьку!» Орест виходить на балкон, стає
проти Люби і дивиться на неї, мов очарований. Мілевський
і Саня застаються в салоні. Завіса спускається під час спі-
вання першого куплета пісні «Ой, місяцю, місяченьку».

ДІЯ ДРУГА.

Та сама хата, що у I-й дії.

ВИХІД I.

Любов і Орест входять в двері, що праворуч; Любов поперед убігає швидко в ротонді і в шапочці; в руках у неї червоний абажур. Вбігаючи, вона шпарко говорить, жвава, весела, очі горять.

Любов. Що ж з того, що дрібниця? та все таки виграла, а ви ні з чим вертаєтесь. Все таки, значить, мене щастя не зрадило!

Орест. От велике щастя—абажур! Я навіть од вас не сподівався...

Любов (кидає абажур на стіл, починає скидати раптово ротонду, не дивлячися, куди вона впала, потім рукавички і шапочку кидає без ваги на стіл, говорить налким, завзятим тоном). Ах, ви знов своє: абажур! Та розумійте ж ви, що не в тім сила, що виграти. В лотереї, як і у всякій азартній грі, головне—риск і осягнення мети.

Орест (сів на кресло). Але якої мети?

Любов (ходить раптово по хаті, часом спиняючись). Кажу ж вам, це все одно. Та навіть і не це, просто самий риск—от що притягає до гри, от що примушує саму себе забувати. (Спиняється перед ним просто). Тільки млява, боязка людина не любить і боїться риску.

Орест (похилив голову, потім раптом підняв угору, метнувши очима, схопився з місця). Правда ваша, правда! Я не про лотерею кажу, вона мене мало пориває; цей риск не захоплює мене. Але інший риск—риск життя, о, то інша річ! Сам я може й не піду на риск,

не шукатиму його; у мене для цього замало енергії, але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум! Знаєте, як часом запливеш ненароком у морі далеко-далеко, чуєш, що хвиля тебе тягне, раптом прокинеться думка: а що, як не стане сили вертатися до берега? Протепливеш все далі і далі і так якось страшно і любо тоді! Підлітком я мав звичай, та що казати, я й тепер його не покинув—бігати на пожеар і там орудувати укупі з пожеарними, лізучи у найбільший вогонь. Роблю я це, ніде правди діти, не тільки з філантропії. Мені миліше тоді ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже. Я сам не знаю, що зо мною робиться, коли я бачу огнище пожежі, це щось стихійне, непереможне. Певне метелик, летючи на вогонь, почуває те саме.

Любов (п'є його слова, дивиться на нього радісними очима, немов у нестямі). Я розумію вас, Оресте. Риск... та що, без нього все життя людське було б нудне, як осінній дощ. Боятись його, значить, боятись життя,—в кожній кар'єрі, в славі, в коханні—скрізь риск. Навіть у приязні (глянула якось гостро на Ореста і змішалась) буває риск. Чи ж не риск бути другом такого непевного, химерного створіння, як, наприклад, я? (Сміється нервовим сміхом).

Орест. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії, ніякий риск не страшний!

Любов подає йому руку, він стискає її, потім цілує.

ВИХІД II.

Ті ж і Мілевський.

Мілевський (тихо). Ого, друзі! (Голосно). Здорові, Любов Олександровно! А, і ви тут, Оресте Михайловичу! (Подає їм руку, вони при його вході розступаються). Я бачив вас на лотереї, а потім ви раптом десь зникли. Ну, та й азартна ж ви, Любов Олександровно! А що, хоч виграли щонебудь, принаймні?

Любов. А якже, он мій трофей. Що, гарний? Але що ж це я його так кинула без уваги. Треба ще тіточці похвалитись виграною. (Метушиться, щоб заховати збентеженість). Ну, однак, я так все порозкидала, тіточка мені задасть! (Бере шапочку і рукавиді, хоче взяти ротонду, але Орест підіймає сам і несе ліворуч; Любов з шапочкою, рукавичками і абажуром виходить праворуч).

ВИХІД III.

Ті ж без Любови.

Мілевський (дивиться на Ореста, усміхається і хитає головою). Ох, Оресте Михайловичу, Оресте Михайловичу, стережіться!

Орест (з прикрістю). Чого це ви?

Мілевський. Дівчина в 25 літ найнебезпечніше створіння в світі, може навіть гірше, ніж та прославлена *femme de trente ans*.

Орест (тратить терпливість). А це уже против чого? Чи не собі самому читаєте ви мораль? Вам воно як раз такі афоризми тепер потрібні!

Мілевський (сміється, хоч трохи і збентежений). От думав улучити у саме серце! Помілились, серденько, набій дарма пропав. Щоб ви знали, я й кажу це з власного досвіду, я цей афоризм не так давно експериментально перевіряв. Але ж мені що? моє діло просте і залежить тільки від ступня почуття і деяких подібних причин, тоді як ваше діло далеко складніше, тут потрібна тонка техніка. (Сміється). Любов Олександровна...

Орест (здержано і серйозно). Слухайте, Сергію Петровичу, я не розумію вашої розмови, а ваш тон ображає мене. Ви, здається, хочете стати якимсь посередником, чи опікуном межи мною і Любов'ю Олександровною. Ні я, ні вона не давали вам цього права.

Мілевський. Заспокойтесь, я не маю претензії на роль резонера, це роль нудна і в житті, і на сцені. До того ж я знаю, що ви лідар без страху й догани.

Орест (перебійває прикро). У всякім разі не такий лідар *à la mode*, як інші...

ВИХІД ІV.

Ті ж і Любов входить і накладає абажур на лампу, він зостається до кінця, через що сдена весь час в червонастому світлі. Орест хутко бере книжку, що лежить на столі розгорнута, і вдає, ніби тільки-що її читав.

Любов. Що це ви, панове, тут сваритесь?

Орест. Та так собі, літературне змагання...

Любов. Ви щось читаете? (Підходить і дивиться).

А, Надсон! Ви, Сергію Петровичу, здається не признаєте цього поета?

Мілевський. Ні, дещо мені подобається, от, наприклад... (бере книжку) та от якраз воно. (Читає). «Только утро любви хорошо»...

Орест (перебиває). Ну, там далі цей вірш зовсім негарний, не варт й читати. Та й взагалі це не з найкращих, мені тут інші далеко більше подобаються. (Шукає в книжці).

Любов (до Мілевського). А знаєте, Сергію Петровичу, вам червоне світло дуже до лиця, ви навіть до Мефістофеля робитесь подібні!

Мілевський. Ах, Любов Олександровно, завжди у вас компліменти двусічні.

Любов. Так і треба.

Орест (простагає до Любови книжку). От мені ці вірші більш до сподоби, я навіть спробував їх перекласти.

Любов. Ви маєте при собі ваш переклад?

Орест. Та... я не дуже з нього загожений...

Мілевський. Скромність є покраса цноти!

Любов. Все таки цікаво, як воно виходить. Прочитайте, Оресте, коли переклад при вас, я люблю, як ви читаете вірші.

Орест. Я може якось так на пам'ять... (Трохи задумується, мов пригадуючи, потім проказує):

Про любов твою, друже, я марив не раз.

І від мрій отих серце так радісно билось,

Та прихильний твій погляд стрічав—і в той час

Так тривожно і сумно на серці робилось.

Я боявся, що поряв хвилевий мине
І химерний прихильности сполох погасне,
І лишить сиротою подвійним мене
При тій мрії-мані про щось ясне та щасне.
Наче я що чуже, не питаючи, взяв,
Наче дя несподівана дружня ласка
Тільки привид, що раптом свінув та й пропав,
Нетривкий, мов луна, неправдивий, мов казка.
І немов ненавмисне спинивсь на мені
Довго так отой погляд блакитний, лагідний,—
Це він мариться сердю у хворому сні—
З неминучим світанням він зникне безслідний...
Так у спеку, в пустелі, мандрівці трудні
Хоч і бачать оазу—не вірять у тривок:
«Це десь марево млисте в яспій далині
Надить раєм облудним, немов на спочивок».

Люба слухає, спустивши очі, часом підводить їх, з тривогою і страхом дивиться на Ореста; вкінді лице її приймає камінний вираз.

ВИХІД V.

Ті ж і Саня.

Саня. Боже, і тут літературний вечір! От моя доля сьогодні!

Всі вітаються з нею.

Мілевський. А ви хіба вже були де на літературному вечері?

Саня. Ах, була! В гімназії, знаєте, де я вчилась. Так якось вийшло, що не можна було не піти, а там така була нудота! Ці вечори тільки й цікаві для самих учасників. Насилу вирвалась! Після першого відділу сказала, що у мене мігрень... ха-ха-ха!

Любов. Шкода, через цей вечір пропустила лотерею-алеґрі!

Саня. Ну, об цім я не жалкую!

Орест. Ви не любите лотерей?

Саня. Я люблю тільки таку гру, де я певна, що виграю.

Мілевський. Вродлива панночка скрізь може бути певна, що виграє.

Саня (ніби наївно). Невже?

Мілевський (прикладає руку до грудей). Вірте мені!

Саня. Вам? (Махає скільки раз рукою). Вам я нічого, нічого не вірю!

Любов і Орест виходять трохи набік.

Орест (тихо до Люби). Он ваша товаришка не любить ризику, не те що ми з вами!

Любов. Ба, у всякого свій шлях! (Встає і подається до дверей праворуч. Мілевський і Саня цього не замічають).

Орест (до Любови). Куди ви, Любо? Кидаєте гостей?

Любов. Піду, познакожу увесь прилад до малювання, згадала, що маю роботу; вибачайте, панове! (Виходить, Орест за нею).

ВИХІД VI.

Ті ж без Ореста й Любови.

Мілевський (до Сані благаючим тоном). За що така немилість?

Саня. Та не тільки вам самим; взагалі мужчинам не варто вірити, а вам надто. Вам он навіть любов уявляється в постаті якоїсь балерини.

Мілевський. Олександро Вікторовно! Ви жорстокі! Я ж урочисто взяв назад свої слова!

Саня. Ах, та що! От навіть дрібниця, обіцяли ви мені білета добути на завтра в концерт і навіть того не дотримали, а тепер я читала, вже продані всі білети...

Мілевський. Не упереджуйте подій, Олександро Вікторовно. Я був у вас, не застав вас дома—за це

л образився б, якби взагалі смів на вас ображатись— з горя пішов на лотерею, потім, не зустрівши вас і там, з горя забрів сюди.

Саня. Невже з горя?

Мілевський (витає білета і подає їй). Чим маю вмиловити розгніване божество?

Саня (усміхається, бере білета). Приймаю вашу папірову жертву, за неї вам належить нагорода! Якої нагороди бажаєте?

Мілевський. Дозвольте провести вас на концерт і бути там вашим сусідом.

Саня. Це вже по-лицарськи. Ви, видно, 'хочете примусити мене змінити думку про вас. Ви ще не осягли мети, але... старайтесь і надалі. А за білета спасибі. (Подає йому руку, той цілує). А не опізните мене? Глядіть, я не люблю опізнюватись!

Мілевський. Олександро Вікторовно! Відколи ви дозволили мені бути вашим cavalier servant, я ще ні разу не схибив своєї служби, отже хіба б сталося щось надзвичайне.

Саня. Наприклад, нагальна візита до якої-небудь «дами серця».

Мілевський. Олександро Вікторовно! Ви мене ображаєте! Ви добре знаєте, що у мене тепер одна-єдина дама серця.

Саня. Чи надовго?

Мілевський. Назавжди!

Саня. Позвольте спитати, скільком дамам і скільки раз ви вже казали це?

Мілевський. Олександро Вікторовно, це безжальсно, я не жартую! Робіть зо мною, що хочете, тільки...

Саня (зниженим голосом). Гаразд, гаразд, тут не місце для таких розмов... (Голосно). Ах, як я одначе запізнилась! А де ж ти, Любочко!

Любов (за сценою). Я зараз, вибачай! Я відшукую свої причандалля.

ВИХІД VII.

Ті-ж і Любов з Орестом.

Любов несе в руках невелике пуделко і стирочку, Орест гіпсову головку і дошку для малювання.

Любов (до Ореста). Поставте, будь ласка, тут; цю рослину можна прийняти. (Показує на консолію з тропічною рослиною. Орест уміщує бюст під рослиною, а дошку ставить тим часом біля стіни). Отак! (До Сані). За тим театром та лотереями страх скільки часу змарнувалось; сором перед учителем (до всіх). Вибачайте, панове, що сліду при вас до роботи. (Сідає проти бюста на табуретці, що до піяніна, коло неї другий стілець, на ньому вона становить відкрите пуделко, звідки виймає олівця і т. я. Орест помагає її врихтуватись, Любов згодом починає малювати).

Мілевський. Ах, будьте ласкаві!

Любов дивиться на двері, чути дзвінок. Орест іде відчиняти, але зустрічається з Олімпіадою Івановною, що входить з лівих дверей.

ВИХІД VIII.

Ті ж і Олімпіада Івановна.

Олімп. Ів. (до Ореста). Пождіть, пождіть, я сама! а, Боже ж мій, я одчиню! (Зауважає Мілевського і Саню). А, добрий вечір, я й не бачу! Та куди ж ви, Оресте, я одчиню! Е, вже одчинено й без нас! Чи це Яків Григорович!

ВИХІД IX.

Ті ж і лікар.

Лікар (входить у двері справа). Вжеж не хто, Олімпіадо Івановно! Добрийвечір нам! (Вітається з нею). Добрийвечір, панове-товариство! (До Люби, що хоче встати йому назустріч). Не турбуйтеся, сидіть, сидіть, а то «пункта» згубите. Малюйте, панночко мила, це по-

хвально і для панночки воно теє... показна річ. Усякій панночці слід малювати хоч трошки...

Саня. А що ж, коли хто, як я, не може й лінії вивести?

Лікар. Ну, у вас другий талан, музикальний. Хоч, грішний чоловік, як на мене, то малювати краще,—тихенько собі, нікому не заважає. Я, простіть, вашої новітньої музики не розумію; крик, лемент якийсь, стогін, нестотно, як в операційній залі.

Любов. От ми з вами не сходимося в симпатіях; я власне найбільше люблю новітню школу!

Лікар (до Люби). І погано, дуже погано! От було за наших часів—Верді, Россіні...

Мілевський. Ну, ці вже трохи пристарілись.

Лікар. Що ж із того? І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!

Олімп. Ів. Ну, Бог з вами, до Різдва ще далеко!

Лікар. Та я так, до слова прийшлося. Що казати, таки вже «Gaudeamus igitur» тепер не заспіваємо. А колись співали, ого, ще як! Ще в мене був один товариш, чистий німецький бурш, той було, як гукне (зводить на голос) Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus! А що, Олександро Вікторовно, ви часом не граєте цього? Воно й на фортепіано лепсько виходить, а нуте лиш!

Саня. Ні, вибачайте, Якове Григоровичу, не тепер, мені вже додому пора.

Любов (шпарко). Е, куди ж ти, Санічко, ще рано, зостанься... я так рада, що ти прийшла.

Саня (усміхаючись лукаво). Що я прийшла? Та ми ж так часто бачимось!

Любов. Сьогодні ми всі зібрались, можна було б славно час провести, я сподівалась, що ти згодишся мені пригравати!

Саня. Ні, там уже певно мама вернулася і думає, куди це я поділася, та ще й (сміється) з мігренню! Добраніч, Олімпіадо Івановно. (Прощається з нею і з

лікарем, потім подає руку Орестові). Бувайте здорові.
(Одчиняє середні двері). Ух, як темно, я боятимусь!

Любов. Може б ви, Оресте, провели Саню?

Орест повагом з видимою неохотою повертається до дверей.

Мілевський. Я вас проведу, Олександро Вікторовно, коли позволите!

Саня. Ах, спасибі, та нам з вами, здається, по дорозі; добраніч, панове!

Мілевський робить загальний поклон і кидається за Санею допомогти їй одягтись. Обоє виходять... Орест зачинає за ними.

ВИХІД X.

Орест сідає біля Люби на тому стільці, де стояло пуделко, тепер він тримає пуделко в руках. Лікар з Олімп. Ів. за столом на протилежному кінці. Обидві пари розмовляють кожна окремо, але одночасно.

Лікар (вслід). А як-же не по дорозі! Тепер скрізь буде по дорозі!

Олімп. Ів. Нащо ви, Якове Григоровичу, драгуєте Мілевського старістю, він цього не любить.

Лікар. Ба, не любить! А нащо сказано: пізнай самого себе! Та це я, не вам кажучи, з заздрощів,—бачу, що чоловік от-от оженився, то я йому навздогін: на тобі, коли так! Така вже наша старо-кавалерська натура!

Олімп. Ів. А ви почім знаєте, що він от-от оженився?

Лікар. Вже я так прикмету знаю. Ви зауважили, що він блищить, немов насвіжо полакований? А як тільки людина починає вилискуватись, то вже кепська справа!

Орест. Дивно мені, Любо, що такі по всьому різні люди, як ви з Олександрою Вікторівною, можуть товаришувати. Як воно у вас вийшло?

Любов. Та я не можу сказати, щоб вона була мені дуже близька. Цю ілюзію робить більше звичай говорити на «ти», затриманий з дитячих літ.

Орест (нахиляється до неї трохи). Любо, чому б не встановити між нами цей звичай? Аже ж ми з вами ближчі друзі, ніж ви з Олександрю Вікторовною?

Любов. Це дитячий звичай, а ми з вами вже не діти. (Встає і відходить до вікна). Ах, я й забула, що треба віднести Галі її концерт, вона просила конче сьогодні віддати їй. Піду лиш, воно ще не пізно. Ви мені вибачайте!..

Орест. Ви мені позволите провести вас?

Любов. Не турбуйтеся, я не боюсь сама йти.

Орест. Ні, все таки вже пізно, як же ж так самій?

Любов (не відповідає йому. До тітки). Тіточко, я піду на хвилинку до Галі; я хутко вернусь! (Виходить в праві двері, Орест за нею).

ВИХІД ХІ.

Олімпіяда Івановна і лікар.

Лікар. Як вам здається, Олімпіадо Івановно, чи не почина вже і Орест Михайлович вилискуватись?

Олімп. Ів. З якої ж би причини?

Лікар. Та я не знаю. Мені здається, що це вже Любов Олександровна могла б нам краще роз'яснити. Врешті, тепер, по-модному, ніяких роз'яснень родичам не помагається, тільки в один прекрасний день прийде і скаже: подивіться, тіточко, чи гарно на мені шлюбна сукня, мені це треба знати, бо завтра моє вінчання.

Олімп. Ів. (усміхається). Так, це на Любу похоже... Та тільки я думаю, що цього прекрасного дня ніколи не буде. Може я й справді цих новітніх звичаїв не розумію, тільки я ніяк не збагну, що собі моя Люба думає. Воно, звісно, нехай би вона собі як хоче жила, та я он не можу дивитись, як її здоров'я руй-

нується. Я завжди казала, що ті книжки її до добра не доведуть. Якось у неї все разом: книжки, романси, гулянки, залицання, приязнь... нічого не розберу...

Лікар. Та, вибачайте, і я щось не можу розібрати. Романси, гулянки? Що ж тут лихого?

Олімп. Ів. Ах, якби тільки це! А то разом з тим мені казала: «якби я була релігійна, я пішла-б у монастир, а то для таких, як я, навіть монастирів нема». Про монастирі говорить, а сама... Ні, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич. Це ж не тільки я, а й чужі люди бачать, що Орест, мов прив'язаний до нашого дому. Вона все з ним «друже мій, друже мій», а тим часом тепер чогось почала одбивати його від себе, а сама сохне, блідне, не спить по ночах.

Лікар. Єсть чого журитись, Олімпіадо Івановно! Хто не бував молодим? Молодість без драматургії не може!

Олімп. Ів. Не тішить мене така драматургія. (Хитає головою; понижа голос). Тут ще, знаєте, біда— вона про матір думає! Вчора питала, скільки літ було матері, як та заслабла? Все читає книжки. Он вчора купила оту товсту (показує на скляну шафу), виписки з неї робить. А коли я почну за те свариться, вона каже: «Якби люди більш таких книжок читали, менше б було на світі злочинства». Як я казала одразу братові: «Дай мені Любу, я її завезу так, щоб вона і не чула про матір». Не послухав, а тепер Бог зна, що з того буде. Занапастить дівчина свою долю ні за що, просто жаль дивитись на неї. (Притуляє хустку до очей).

Лікар. Та не журіться, Олімпіадо Івановно, побачите, що все гаразд буде.

Олімп. Ів. Та звідки має бути гаразд? Хоч би ви поговорили з нею! Ви чоловік учений, а я що ж! Мене вона й слухати не хоче: «Вам, каже, хочеться пристроїти мене скоріш», а що ж тут лихого, якби й так? Всякий своєму рідному добра бажає.

Лікар. Я й сам вже про те думав. Правда, до нашої панночки не легко приступитись. Та я теж не в тім'я битий, либонь і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось. Ех, панночки, панночки! Бідовий народ! Прочитає останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість глинула. По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще, їй же Богу!

Олімп. Ів. (слухала його неуважно). Так ви поговорите з нею?

Лікар. Та вже ж, та вже ж, побачимо, чий чорт старший...

Олімп. Ів. Знаєте, Якове Григоровичу, як дивлюсь я на оті книжки, то здається, так би їх і шпурнула в піч!

Лікар. А знаєте, Олімпіадо Івановно, як дивлюсь я на оті книжки, то здається, вони і без нас у піч полетять, а на їх місце стане тоненький збірник творів Ореста Михайловича Груїча. Ех, то, знаєте, теперішні паничі плохі, а за наших часів така панночка не гуляла би на волі до 25-го року. Та й то, я думаю, що Любов Олександровні не прийдеться слухати моєї лекції.

Олімп. Ів. Чому так?

Лікар. Тому, що їй в церкві іншу прочитають: «а жена да боїтся своего мужа». Найкраща наука для жінки, далєбі.

Олімпіада Іванова хитає головою.

Лікар. Олімпіадо Івановно, так не можна: «отчаяніє єсть смертний гріх». Я вам скажу, що Орест Михайлович і Любов Олександровна не дарма вкупі глиняних болванів так пильно малюють; я в цих речах ніколи не помиляюсь Е! ви щось такі суворі! Я собі втікаю. (Встає). Бувайте здорові!

Олімп. Ів. Ні, куди ж ви? От зараз і Любочка прийде!

Лікар. Тільки Любочці й розмови, що з старим лікарем! Я люблю бути першою, а не третьою особою.

(Сміється). Моліться Богу та лягайте спати і все гаразд буде! (Подає руку). Добраніч.

Олімп. Ів. Тільки ви й розважаєте мене.

Лікар виходить.

ВИХІД XII.

Олімп. Ів. сама; порядкує, закриває піяніно, складає ноти, гасить світло біля гіпсової голови, потім хоче взяти П, але лишає, промовивши: «дур тобі, чиста кара!» виносить в другу хату дошку з малюнком і скриньку з олівцями, а потім виходить з другої хати з рахунковою книжкою в руках, сідає в крісло біля великого стола, де горить лампа з червоним абажуром.

Олімп. Ів. Ну, порахую (пише): свічки—25 к., сірники—5 к., цукор—60 к., марка Любочці—7 к. (Говорить далі невиразно слова, цифри трохи виразніше; по голосі чути, що П сон клонить). ...12...15...8. Що там це? (Задумується, сонно кивнувши головою, спиняється далі знов. Трохи голосніше). Кава—45 і цикорія—6. Ну, тепер порахуємо: 25 та 5, 30, та 60, 90, та 7, 97, та 12, та 12... (Знов замовкла, кивнувши сонно головою вперед і прокинулась). Що це, я? 97 та 12, то буде руб... так руб та 9 коп., руб. і 9 та 15... 15... ото втомилась я, та 16, та 19... (Одкидає голову на спинку крісла і засипає).

Згодом чути, як тричі дзвонять, далі згодом входять.

ВИХІД XIII.

Любов і Орест вертаються. Олімп. Ів. спить у кріслі.

Любов. Чого ми так хутко вернулись?

Орест. Мені здавалось, що вам холодно, у вас аж руки тремтять..

Любов. То не від холоду... а втім не знаю, може. (Завважає Олімп. Ів.). А тіточка спить? (Підходить, дивиться на неї).

Олімп. Ів. (прокидається). Га, що тут? Ах, це ти, Любочко? Ну, як це я заснула?

Любов. Ідіть, тіточко, та ляжте, як слід, я тут сама зачиню за Орестом.

Олімп. Ів. Добре, я іду. Добраніч, голубочко. (Цілує її). Та не сидить довго, бо знаєш, тобі шкодить.

Любов. Знаю, знаю, добраніч!

Олімп. Ів. (відходячи). Та не забудь же зачинити двері!

Любов. Гаразд, гаразд! (Олімп. Ів. виходить).

ВИХІД XIV.

Любов і Орест.

Любов. Добраніч. (Подає руку).

Орест. Ви проганяєте мене? Але ж я не можу так піти. Мені треба поговорити з вами про те, що точить мене увесь цей вечір. Тепер, як ми з вами йшли туди й назад, ви до мене й десяти слів не промовили... Любо, перше між нами не було так.

Любов. Багато такого, що перше було, тепер мусить бути зовсім, зовсім інакше...

Орест. Любо, як ви це сказали? Нащо ви це говорите? (Пауза). Ви якось чудно поводитесь зо мною останнього часу. Ви немов умисне тікаєте від мене; як тільки я прийду, ви зараз знаходите діло на місті, або посилаєте по Олександрі Вікторівну, щоб грати в чотири руки. І сьогодні ви не дарма так гаряче просили її зостатись. Часом я цілий день стараюсь почути від вас хоч одно ласкаве слово, жду того слова, як старець милостині, і часто даремно... Сьогодні оце ввечері, здавалося мені, ви повернулись до давнього дружнього тону, а тепер знов... (Люба сидить, опустивши очі, мовчазна, нерухома). Що з вами? Ви мовчазні? Ви навіть дивитись на мене не хочете? Чи я маю йти собі геть від вас?

Любов (глухим голосом, повагом). Як уважаєте!

Орест. Любо, це для мене просто... (Поривається до неї, але спиняється, одвертає лице і одступає).

Любов (раптово встала, схопила його за руку обома

руками). Оресте, простіть! Я не знаю... Мені вас так шкода, так жаль!.. (Пускає його руку, падає на коліна, припадає до крісла й ридає).

Орест (кидається до неї). Люба! моя Люба, моя дорога. Чого ти, що з тобою?

Любов (встає, говорить між риданням). Не зовіть мене своєю; я не хочу бути вашим злим духом, вампіром.

Орест. Доле моя, що ти кажеш? Не злим духом, не вампіром будеш ти, а будеш моєю зорею, моїм коханням!

Любов (закриває лице руками, немов від жаху). Ох, нащо це слово? Тепер все пропало! Я так хтіла бути вашим другом, вірте мені, більш ніким я не хочу, не можу і не повинна бути... (Знов ридає). Тепер і це пропало.

Орест (докірливо). Любо, сором, сором не мати одваги перед своєю власною душею. Де ж твої горді речі? Пам'ятаєш, як ти казала, що будеш завжди вільна й одважна? Чи це та одвага? Чи вона в тім, щоб топтати своє серце, губити своє і чуже щастя? Сумна ж твоя одвага...

Любов. Мені страшно за тебе, тільки за тебе! Чи стане у нас сили для такого непевного кохання? Що, коли наша блакитна квітка—мрія? Скільки горя, скільки муки тоді?

Орест. Чого жаяхатись мого слова? Я кохатиму тебе так, як ти того схочеш. Наше кохання буде чисте, як та чарівна троянда. Ти можеш мені одібрати моє життя, моє світло, але мого кохання не можеш одібрати, його вже ніхто не вирве з мого серця, навіть ти. Пізно вже рятувати мене, та й не хочу я такого рятунку.

Любов стоїть мовчки, опустивши голову і руки.

Орест (підходить до неї ближче). Любо, що ти казала: тільки млява і полохлива людина не любить і боїться ризику?

Любов (пройшла по хаті разів зо два, з раптовими жестами, далі спинилась біля консолі проти Ореста). Оресте, ти дорікав мені, що в мене бракує одваги, що я боюсь сама собі сказати правду в вічі... я тепер нічого не боюсь, нічого... Слухай! Я люблю тебе, давно люблю, над життя, над щастя, над усе на світі. Люби мене, я щастя хочу!

Орест. Люба, кохана! (Обійма її).

Любов (ділує його, мов у нестямі, потім одхиляється і дивиться йому проникливо в вічі). Ти не пожалуєш об цім? Ти не будеш мені дорікати, не злякаєшся мене? Будеш любити мене завжди, завжди?

Орест (не слухає її слів, палко ділує). Нащо слова, нащо присяги? Не треба їх! Я тебе люблю і більш нічого не знаю!

З а в і с а.

Д І Я Т Р Е Т Я.

Літнє мешкання. Праворуч будинок з верандою і садком. На авансцені, теж праворуч, альтанка, або трельяж, обернутий до публіки виходом. Ліворуч теж будинок, менший. Далі будинки і сільські хатки в садах. В глибині сцени річка з пологим пісковатим берегом. Ранок. Світло яскраве. Перед здійсненням завіси чути ріаніссімо гуртовий спів «Пливе човен, води повен», де далі іде він *crescendo*. Завіса здійснюється і в глибині сцени на річці показується човен з компанією співців.

ВИХІД І.

Човен пристає до берега і з нього виходять Орест, Мілевський, Острожин, Саня і дві панночки. Перша панночка гарненька, в косах у неї леліт річні.

1-ша панночка. Що ж, панове, будемо кашу варити?

Саня. Та яка там каша? Снідати будемо у нас. (До Мілевського). Сергію, піди, серце, розпоряди, щоб скоріше давали. (Мілевський пішов в будинок ліворуч). Потім погуляємо в лісі, а вогні палити добре тільки увечері.

ВИХІД ІІ.

Ті ж без Мілевського.

Острожин (до другої панночки). Добре ваші українські пісні додаються замість баркароли, ніяк я не сподівався.

2-га панночка. Чому не сподівались?

Острожин. Де ж, такий контраст: примітивний спів полудикого народа і баркарола!

1-ша панночка (до Ореста). Ви, Оресте Михайловичу, умієте через вогонь стрибати?

Орест. Звичайно, вмію. (До Острожини). Чого ви, Острожин, знов лаєтесь.

Острожин. Я?

2-га панночка. Острожин був ласкавий обізувати наш народ дикарями.

Острожин. Вибачайте, не дикарями, а полудикарями, де різниця, і не тільки ваш тутешній народ, а взагалі. Нашому народу бракує навіть початкової культури, дресировки!

Орест. Спасибі!

1-ша панночка сміється.

Саня. Що ж, Оресте Михайловичу, дресировка всякому потрібна.

Орест. Дозвольте, однак...

1-ша панночка (капризним тоном). Оресте Михайловичу, не сваріться, я так не люблю, як люди споряться!

ВИХІД ІІІ.

Тіж і Мілевський.

Мілевський (виходить з будинку). Вже все готово, Санічко.

Саня. Гаразд. Прошу, панове! Треба там з човна забрати. Ти б, Сергію, пішов (Мілевський подається до човна, Орест і Острожин собі. Саня до них). Не турбуйтеся, панове, він може й сам забрати, там небагато. (Паничі все таки йдуть). Забери там і весла, Сергію, а то ще хто вкраде.

Мілевський (од берега озивається). Добре!

2-га панночка. Яка ж ваша домівка, Саню? Добре врядилися?

Саня. Так собі, по-літньому. От прийдеш до мене у місті, там буде не те, я хочу справжній європейський салон врядити. Знаєш, в Росії здебільшого навіть заможні люди не вміють впорядити хати, як

слід, а, наприклад, у французів... (Панове вертаються від човнів з веслами і дамськими речами). Ну, просимо, панове! (Подається до будиночку).

Орест. Та я хотів ще до матері зайти.

Мілевський. Ще зайдете, маєте час, ходіть, ходіть; не зраджуйте товариства. (Ідуть з Орестом вперед: панночки з Острожиним трохи відстали).

2-га панночка (стиха). Хто б міг думати, щоб з Мілевського вийшов такий вірцевий чоловік і господар дому.

Острожин. Ба! все то дресировка! (Сміючись, входять на ганок, потім у двері будинку).

ВИХІД IV.

З будинку ліворуч на веранду виходить Любов. В руках у неї складний стілець і скринька з красками. Вона становить стілець, сідає боком до публіки, одчиняє скриньку, виймає палітру і пензлі, набирає красок і починає малювати на дощечці, вправленій в віко скриньки, від часу до часу поглядаючи на річку. Вид у неї змарнілий, немов заклопотаний. Згодом зітхає, становить скриньку долі, підпирає голову руками, а лікті впирає в коліна й задумується.

ВИХІД V.

Любов, лікар входить справа, з вудкою і кошиком у руках.

Лікар (гукає). Здорові, панночко!

Любов (кинулась, аж затремтіла). Здорові! Ох! злякали ви мене!

Лікар. Чого? Ви думали, може, що це не я гукаю, а який перелесник? (Зіходить на веранду і подає Любі руку). Ну, здорові ще раз! (Сідає на сходах).

Любов вітається з ним.

Лікар. Що це ви, панночко, такі сьогодні якісь знервовані? Може нездорові?

Любов. Хто його знає, так якось не по собі; голова болить і якось серце заходиться... не виспалась, певне.

Лікар. Чого-ж це так, душно було?

Любов. Ні, окрім того, так мені якось було не то сумно, не то страшно, трудно розказати. Сиділа я вчора в своїй хаті, писала листи довго, тіточка вже спала і чогось мене такий страх взяв. От не вірю я в жадні пречуття, але так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас, чи з тіточкою, чи що... Я пішла собі понад річку. От сама не боялась іти, бо я не того боялась, що навколо мене, а якось самої себе страшно, того, що в мені. Мені здавалось, що от-от я мушу чогось закричати не своїм голосом і всіх вжахнути. Я довго стояла над річкою, було так темно, і в ній немов щось ворухилось,росло... і раптом мені подумалось: ах, це зо мною самою буде нещастя... Я стояла, аж поки став біліти день; тоді я пішла спати. І таке мені снилось недобре... Мені снився страх, почуття страху, без причини. Ах, взагалі мені тепер такі сни сняться, такі тяжкі сні! І чого це, скажіть?

Лікар. Ет, все то, панночко, нерви. От я вам салі bromatі пропишу, або щось такого. Це нічого, це з панночками часто буває.

Любов (всміхнувшись). Чого ж власне з панночками, а з паніями?

Лікар. Е, з паніями там вже інша річ, там більше так, зпересердя, знаєте, часами, ну там істерика, млості... А в панночки воно певно так, пречуття, страхи. Бо що ж, маєте собі, живе панночка на дозвілі, читає, мріями усякими займається і серця нікому розказати, а воно собі молоде, ну не без того, щоб там якої, як то кажуть, присухи не було. Дівоче серце не камінь.

Любов. Ну, хіба ж у замужніх жінок не буває часом ще більше горя?

Лікар. Е, все то, знаєте, не те. Там уже хіба, борони Боже, якого нещастя!.. Людина собі встановилась, вибрала собі свою лінію, має обов'язки, сім'ю, тут уже ніколи настроюватись на романтичний лад. Та вже ж недарма по статистиці так виходить, що

між одруженими людьми менше буває нервових і душевних хвороб. Спокійне, впорядковане життя—найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб.

Любов. Так, я про це читала. Ну, а як ви думаєте, наприклад, мені одна товаришка писала, ви її не знаєте, вона в Петербурзі,—от у неї мати померла з сухот. А тепер ця товаришка заміж має виходить. Правда ж, це не гаразд.

Лікар. Ваша ж товаришка здорова сама?

Любов. Та здорова до якого часу.

Лікар. Ну, то й дай їй Боже в добрий час! Як станемо розбирати, в кого яка мати та дід, та баба, то половину людей прийдеться хіба в ченці постригти. Знаю я таких, що здається всі ворони кракали на їх шлюб, а вони собі живуть любесенько, дарма, що у Крафт-Ебінга та Вейсмана благословенія не просили. Думаєте, добро яке з того бурлакування? де там! Старий кавалер, то так, все одно, як старий собака, вірте моїй совісті! з власного досвіду кажу. (Сміється, Люба теж).

Любов. От так атестат старим кавалерам! чи то й старим паннам такий самий?

Лікар. Бог з ними, я їх боюся зачіпати, це, знаєте, *genus irritabile*! (Сміється).

ВИХІД VI.

Саня, Мілевський, Орест, Острожин і панночки. Сана з робочим кошичком, перша панночка з вудкою, друга з сачком. Острожин несе посуду з приманкою для риби, плед, килимок і складаний стільчик. Мілевський прямує до лікаря, переймає стільчик з правої руки в ліву і вітається з лікарем.

Мілевський. Почув я з хати олімпійський сміх і зараз подумав, значить, наш ескулап тут! (Завваживши вудку). А, і ви узброєні?

Лікар. Та що ж, думаю собі, ачеї же й на мене якийсь дурний карась набіжить, невже он я дурніший від усіх карасів, щоб так-таки ні одного не вловить?

Мілевський (до лікаря). Ну, то ходім разом, виберем місце.

(Виходять обидва).

ВИХІД VII.

(Ті-ж без лікаря і Мілевського).

Орест (підходить до Любови). Добридень, Любо! (Тихше). Ти підеш з нами?

Любов (холодно). Добридень. Ні, не піду.

Орест. Чому?

Любов. Так, без мене обійдеться. (Повертається до Сані). Здорова! Ви були аж у місті?

1-ша панна (оддалі стоїть, з Любов'ю не вітається, не знайома). Оресте Михайловичу, у мене гачка нема! Поможіть.

Орест підходить нехотя до неї.
Любов прикро глянула в той бік.

Саня (до Любови). Так, от і Ореста Михайловича зустріли там на пристані, в чайніі парохода, та й забрали з собою. (Виходить, обмахуючись листком пальмовим).

Острожин (вітається з Любою). Що це ви, Любов Олександровно, до наших parties de plaisir не пристаєте? Чи здорові?

Любов (неуважно, все поглядаючи на Ореста і 1-шу панну). Ви давно приїхали? Я якось не чула!

Острожин. Ні, недавно! (Глянув на посуд з приманкою, що держить у руках, стиха промовив). Фу, однак, це досить противна штука! (Нишком одійшов і поставив долі).

1-ша панна (говорить з Орестом під час розмови Люби з іншими). Ви, здається, нудитесь сьогодні, Оресте Михайловичу?

Орест. Ні, то вам так здається.

1-ша панна. Ні, у вас чудна натура, ви, наприклад, казали, що вам тут не пишеться, а тим часом ви на лоні природи...

Орест. Часом одного лона природи буває мало.

1 - ша п а н н а (кокетливо спускає очі). Так, це правда.

Орест. Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним, вимареним. Окрім того для літературної роботи треба духовної рівноваги, певне...

Острожин (озивається). Навпаки, літератор наших часів мусить відчувати на собі всі підвищення і пониження температури громадського організму.

Орест (не вважаючи на нього). От цієї рівноваги я не вмію досягти самохіть. Я не належу до школи *ragnassiens*.

Любов (озивається різко). Але я не думала досі, що ви до символістів належите!

Орест. Я? До символістів?

Любов (не відповідає. До неї підходить друга панна, вітається). Давно ми з вами не бачились?

Острожин (до Сані). А мені подобаються символісти.

Саня. Невже?

Острожин. Серйозно. (Таємничим голосом, розводячи руками без ладу). «Мої блідожовтії мрії спустились на серце твоє». Знаєте, щось таке таємниче... немов павуки хрестовії...

Саня (сміється). Ет!

2-га панна (до Люби). Вас можна повиншувати?

Любов. З чим?

2-га панна. Мені казали, що ви заручені.

Любов. Спасибі за новину. З ким же це?

2-га панна (оглядається на Ореста). Ах, вибачайте, це значить так собі чутка. А мені переказували, як щось певного.

Любов. Цікава б я знати психологію спеціалістів по чужих справах, певне це якісь великі альтруїсти, бо вже ж напевне їм на свої справи часу не зостається.

Саня (до товариства). Ходім-же, панове! Що ми тут печемось! та ходи ж і ти, Любочко!

Любов. Ні, я не можу.

Саня. Ну, як уважаєш... Оресте Михайловичу, а де ж ваша вудка?

Орест. Я може згодом прийду, мені справді треба до матері зайти на який час.

1-ша панна. Приходьте ж, ви обіцяли показати мені, як ловити сачком.

Товариство рушає.

ВИХІД VIII.

Любов і Орест.

Любов сидить, опутивши очі. Орест зійшов на веранду, став, прислонився до стовпа, дивиться на неї, вона встає, немов хоче йти геть.

Орест. Любо!

Любов (спиняється, але не здимає очей). Що? Іди до матері, ти ж казав, тобі треба.

Орест. Я сказав для того, щоб тільки не йти з ними.

Любов. Даремне. Можна було піти.

Орест. Ти чогось чудна сьогодні, якось розстроєна, змарніла, чи не слаба ти? Я ще вчора помічав...

Любов (змінює тон холодний саркастичний на палкий). Вчора помічав... а сьогодні цілий ранок тобі було даремнісінько!

Орест. Любо! Бог з тобою. Я увесь час тільки і думав, як би відчепитись від цього осоружного товариства.

Любов. Ах, на Бога «осоружного»! від якого часу воно тобі осоружним стало?

Орест. Від того, як ти перестала в ньому бувати.

Любов. Чого ж мені бувати в ньому? Щоб кидати тінь і там? Мало тобі й так тої тіні?

Орест. Сором тобі таке говорити.

Любов. Не думай, що я нічого не розумію, (На ці слова входить мати Ореста з боку і спиняється за

треляжем). Що ж, іди, іди від мене на лоно природи, там може як раз знайдеш і русалочку з леліями річними в косах!

Орест (ледве стримуючись). Ну, Любо, це вже щось таке, чого я зовсім не розумію. Це не подібно до тебе, я навіть не змагаюсь.

Любов (іронічно). Ах, яка лагідність голубина! (Раптом заходиться істеричним плачем і кидається в хату).

Орест хоче бігти за Любою.

Мати (гукає). Оресте!

Орест (спиняється). Я зараз, мамо. Пожди! (Хоче ввійти за Любою).

ВИХІД IX.

Орест і пані Груїчева.

Груїчева (виходить на веранду, бере Ореста за руку). Ні, Оресте, пожди, ти мусиш вислухати мене.

Орест. Мамо, якраз ти вибрала невластивий час для розмов, я тепер не в такому настрою.

Груїчева. Нема часу вибирати настроїв. Прости, я буду без передмов. Слухай, твої відносини до Люби дуже не тішать мене.

Орест. Що ти бачиш лихого в нашій приязні?

Груїчева. Слово приязнь тут не підходить; між друзями не буває таких сцен, як от тільки-що була. Що казати, усі вважають вас все одно, що зарученими; мені вже не раз натякали на це. А тим часом ти сам знаєш, що це не доладу. Ти мусиш подумати про це і не заводити справи далеко, а розійтись, поки є час.

Орест. Чого ж розійтись?

Груїчева. А який же по-твоєму вихід? Хіба-ж краще дражити її і себе? Также довго тривати не може, це фальшиво і тяжко, гра в якусь надземну любов пристала хіба підліткам, і я ніколи не повірю, щоб Люба була справді такою дитинкою, як вона з себе удає. Їй не 16 літ. Вона просто дуже зручно розлічила всі ходи.

Орест. Мамо, я прошу тебе не говорити так про Любу: інакше я не можу розмовляти далі.

Груїчева. Будь ласка, я маю право вимовляти свої думки і не добирати стилю для рідного сина. Ну, а чим же ти об'ясниш те, що вона тримає тебе коло себе, мов на ретязі тримає, як папук...

Орест. Ну, це ще хто його зна, хто кого більше тримає.

Груїчева. Звісно, вона тебе. Що з того, що вона не зветься твоєю жінкою? Так найкраще, всі права і жадного обов'язку.

Орест. Мамо, ти сама собі перечиш. Це навіть проти всякої логіки.

Груїчева. А де ж у вас логіка? Високі теорії, нова мораль!.. Добра мораль, зав'язати світ людині. Ні, не буде цього, я не дам тебе на поталу цій демі-вієрге, дій упириці. Ти мусиш покинути її.

Орест. Цього не буде ніколи, ніколи, скоріш я життя покину! Ти не маєш пргва вимагати цього!

Груїчева. Оресте! Я маю право на тебе. Я тебе виховала, виростила, тобі все життя віддала, нема такої жертви, якої я б для тебе не принесла.

Орест. Я від тебе ніколи ніяких жертв не просив і тепер не прошу, а ти хочеш відібрати від мене життя, моє щастя, це просто егоїзм, насильство.

Груїчева. Оресте, Оресте, дитино моя! Що ти говориш, я ж для тебе на все готова! Женись, покинь мене, роби, що хочеш, тільки не губи себе. Хіба ж ти не знаєш, що утопиш себе, як оженишся з нею? Її ж мати божевільна була...

Орест. Яке мені діло до її матері?

Груїчева. О, нещастя моє, невже ти візьмеш за себе цю божевільну!

З вікна чути крик Люби.

Орест. Так, я візьму її або сам збожеволю, коли ти того хочеш. (Раптово іде геть, мати хапає його за руку, він вприває і кидається до будинку праворуч).

Груїчева. Оресте, Оресте! (Орест входить у двері).
Боже мій, Боже! (Виходить, схопивши голову руками).

ВИХІД Х.

Орест і Любов.

Любов (вибігає на веранду, одною рукою тримається за голову, другою одвертає від себе Ореста). Лиши мене, лиши мене, все скінчено, я виїду, ми більш не побачимось. Твоя мати має радію, ти не повинен брати якоїсь божевільної.

Орест. Любо, прости їй, це просто заздрість материнська, вона не звикла ділити мене ні з ким, потім вона побачить, яке щастя ти мені даси, і перша попросить у тебе прощення.

Любов. Ні, ні, вона правду казала. Я упириця, я п'ю з тебе кров...

Орест. Доле моя, що ти говориш? ти просто розстроєна сьогодні! заспокойся! Забудь ти цю нещасну розмову, що тобі до того? Я ж тебе люблю, як і перше, ні, більше, ніж перше!

Любов (плаче, припавши до колони). О, наша блакитна квітка, що з нею сталося!

Орест. Не жалуй—що сталося, мусить статись, будем брати те, що дає життя.

Любов. Не можу, не маю права...

Орест. Право! Я знаю тільки одно право на щастя. А яке ж ти маєш право віддавати мене в жертву якійсь фантазії, якійсь фікції? Ти ж знаєш, що, кидаючи мене, ти губиш мене з тілом і душею, у мене нічого не зостанеться в житті без тебе.

Любов (пересилив себе, перестає плакати, кладе йому руку на плече). Ні, коханий, не кажи цього, у тебе зостанеться твій талан.

Орест. Він загине без тебе, бо ти моя муза, ти моя поезія. Я тепер нічого не пишу, бо я не маю думок в голові окрім одної, що ти не моя і що я не можу так жити... Ти хочеш загубити навіки

мене, мою славу і все, що я міг би зробити, бо я чую в собі вогонь, він міг би дива створити, але ти хочеш вгасити його. Що ж, нехай гасне, мені тепер нічого не жаль...

Любов. Оресте, о, як мені тяжко це говорити! Ти молодий, ти можеш пережити, забути це все, знайдеш собі крашу.

Орест (здіймає різко голос). Не ображай мене, я не хочу терпіти цього. Кращої від тебе нема на світі, а хоч би й була, то мені її не треба. О, якби ти мене любила так, як я тебе!

Любов. Оресте, ти знаєш, що я люблю тебе, що я тільки тебе на світі кохаю.

Орест. Хто любить, той не віддасть лютого в жертву мертвій теорії, мріям кабінетним.

Любов (подається до нього, але затримується з жахом). А що, коли це не мрії?

Орест. Дарма. З тобою я на все готовий. Все, все ділитиму з тобою...

Любов. Навіть божевілля...

Орест. Так, все! Тільки будь моя! Скажи: моя! (Обіймає її, цілує).

Любов (замираючим голосом). Твоя... (Мліє, опускається і падає з його обіймів додолу, як нежива).

Орест (припадає до неї). Любо, Любо, що з тобою? Ах, вона мов нежива! Я її убив! Любо, Любо, прокинься!

Любов (прокидається після млюти). Ах, оце я й лежу? (Схоплюється жваво і легко; до Ореста). Ти нащо мене додолу кинув? Бач який!

Орест. Тобі краще, серденько? Що тобі, Любо?

Любов. Ех, що там! Мені так добре! Я така щаслива! (Кидається йому на шия). І ти щасливий, правда?

Орест. Правда, моє щастя, моя! Коли ж ми вже будемо навіки вкупі? Коли ти назовеш мене дружиною привселюдно?

Любов. Ходім! (Бере його за руку).

Орест. Куди?

Любов. До церкви.

Орест (трохи злякано). Чого?

Любов. До вінця.

Орест. Ні, мила, не жартуй, скажи! Чи до жартів тепер?

Любов. Які там жарти? Нас уже давно ждуть... Ах, стривай, я ж не вбрана, це нічого, я зараз! хвилиночку, хвилиночку! (Біжить на веранду, спинається, обертається і посилає Орестові скільки поцілунків рукою). В мить, моє кохання!.. Тьотя Ліпо, де моя біла сукня? (Зникла в дверях).

Орест. Що з тобою, Любо? (Біжить до дверей. Люба раптово кинула дверми, замкнула їх. Чутно її голос: «Тобі не можна; жених не повинен бути в хаті, поки молода вбирається». Орест стукається в двері, йому ніхто не одчиняє. Він біжить до будинку ліворуч). Сергію Павловичу, Олександро Вікторовно! Хто-небудь, на Бога! Рятуйте, допоможіть! (Вбігає в двері, згодом вибігає знов). Ніде нікого! О, Господи! (Знов кидається до будинку праворуч і стукається, далі забігає за будинок і звідти чутно, як він стукає).

ВИХІД XI.

Любов в білому пенюарі з розпущеним волоссям, у руках шапочка амазонка з довгим вуалем. Олімпіяда Івановна за нею, перелякана, сама не своя.

Олімп. Ів. Любочко, годі, годі! Ах, що з тобою?

Любов. Білого не знайшла, все одно, тепер і чорне в моді. (Одриває вуаль од шляпки, рве квітки на вазонах, що стоять на веранді і вкупі з вуалем чіпляє їх на голові собі). З живими оригінальніше буде!

ВИХІД XII.

Сая, Мілевський, Орест, Олімпіяда Івановна і Любов.

Сая (побачивши Любу, стала здивована). Що це таке?

Орест (до Мілевського). Де лікар, де лікар, скоріше!..

Сая хапає чоловіка за руку.

Любов. Я вже готова. Тільки роль виучу; по весіллі мій дебют. (Іде на ескадру, звідти декламує монолог Джульєти).

Летіте вчвад ви, румаки огнисті,
До Фебових палат; візник такий,
Як Фаєтон, хай вас жене на захід,
Хай миттю вас покриє хмарна ніч.
Спусти запону щільну, гречна нічко,
Ходи, матроно, в простих чорних шатах
Прийди, Ромео, ти мій день вночі,
Бо ти лежатимеш на крилах ночі.
Як перший сніг на ворона крилі...
О! мій Ромео!

(Кидається обіймати. Орест хапає її за руку).

Любов. Ходім, ходім, пора! Ай, пусти мені руку! Геть, я сама тебе не хочу, лютий, бери собі Саню! (Виривається, біжить до Сані, бере її за плечі і йде до Ореста). Цілуйтесь!

Саня. Ой, рятуйте! (Біжить у свій дім і з гуком замикає двері).

Любов (до Мілевського). Як це досі не бачила, що у вас такі гарні вуси? (Бере його за лице й повертає до себе). Тільки шкода, що од них чорні метелики на руці zostаються. Часто ваша жінка мигрує рученята? (Сміється). Як ви казали: любов—це балерина! Значить, я балерина. (Зриває з себе вуаль, має ним над головою, кидає і ловить квітки, танцюючи шпарко вколо, немов вальса; пробігає біля Ореста, умисне чіпляє його вуалем. Орест хоче затримати її, вона зручно ухиляється і збігає на веранду).

Мілевський (до Олімпіїди Івановни). Може б її дати що для заспокоєння. Я принесу капелю. (Виходить).

ВИХІД ХІІІ.

Ті ж без Мілевського і Сані. Лікар входить, сирава. Олімп. Ів. кидається до нього, показує на .Любу, мімічна розмова між ними.

Любов. А, Яків Григорович? Ставайте тут. (Показує на місце перед сходами на веранду). Я з вас

намалюю Гіппократа, Сократа, а ви, тьотю Ліпо, будете Ксантиппа! Ха-ха! Не хочете! (Бере великого пензля, шпарко маже по дощечці, потім кидає скриньку на землю, фарби і пензлі розсипаються). Пісок пристане, буде добрий ґрунт, а то Крицький каже, що у мене ґрунту нема. А я йому казала, що я Жанна д'Арк. (З величним жестом). «Горітиме святая оріфлама».

Лікар (підходить до неї, бере за руку). Любов Олександровно, як ви тепер маєтесь? Ви ранком скаржились, що у вас голова болить, а тепер вам краще?

Любов. О, Боже мій! (Весело). І тут болить, і тут, і тут! (Показує на голову, на руки, шпарким і тремтячим рухом пробігає руками по всьому тілі). Але це нічого, nur ein kranker Mensch ist Mensch! Ідіть собі спати, я не держу вас.

Лікар (до Олімп. Ів.). Ідіть, приготуйте холодну ванну. (Олімп. Ів. виходить).

Любов. Ай, змова! Утопити мене хотять, кажуть, я божевільна! (Кричить і плаче).

Орест (до Люби). Любо!

Любов (штовха його). Іди! (Біжить до лікаря і шепче йому на вухо). Я йому не вірю, у його «mania grandiosa» він думає, що він Данте, ха-ха-ха! А от я йому на злість. Слухайте:

В синім морі тамуть золоті хмаринки,
В небі ні зоринки,
Над водою в'ється ластівочка швидко,
Вже її не видно.
Серце кришталеве, золоте кохання—
Дарма залицання.

(Дивиться зальотно на Ореста: той закриває лице руками). Ха-ха-ха! Jalousie d'artiste (Раптом обіймає й цілує лікаря). Чому ви не женитесь, Яків Григорович, вам би треба жіночку молоденьку, гарненьку. (Лічить йому волосся на голові). Один, два, три, чотири є, більше, ніж у Бісмарка!.. Вони думають, що я... (Торкає себе пальцем по лобі). Я завжди була така; так веселіше, от я вам розкажу. (Говорить жваво з веселим, але напруженим виразом лица, немов згадує, чи ловить нитку ідей. Той рішучий, пере-

конуючий; де далі все швидше говорить). Я була душею товариства, а потім вони всі так співали, співали, ні, правда, грали, ні, зовсім не те, я їм розказала одну дуже смішну історію... а вони зажурились. Дивіться, он летюча рибка! А ну, хто швидше! (Біжить швидко до річки. Орест переймає і ловить її за талію. Олімп. Ів. входить наполовину її монолога, ридає, лікар заходжується коло неї).

Любов (плеще в долоні). Я виграла, я виграла, о, щастя!

Орест. Любо, Любо! рятуйте, та що це таке?

Любов (тихо, понизивши голос, здивовано). Ти не даєш мені зловити щастя?

З а в і с а.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Хата, які звичайно бувають на російських курортах, як, наприклад, в Ялті: окрім звичайної дачної постанови на авансцені зліва стоїть chaise-longue, ліжка немає; хата, як видно, не спальня, а ніби салон. Праворуч двері в кімнату Люби, на середній стіні двері до виходу, ліворуч теж двері, але вони не одчиняються.

ВИХІД I.

Олімп. Ів. сама, стоїть біля правих дверей, притулившись до одвірка немов прислухається до розмови, що за дверима. Чути за дверима турчання стільця, чийсь голос: «моє шанування» і Любине теж «до побачення, доктор!» Олімп. Ів. шпарко відступає від дверей і подається на супротивний кінець хати.

ВИХІД II.

Олімп. Ів. і психіатр, молодий доктор виходить, за ним зачиняються двері.

Олімп. Ів. (тихо). Ну, що доктор?

Психіатр (теж тихо, взагалі вся розмова ведеться в півголоса). Нічого особливого, тільки все таки осторога не вадить!

Олімп. Ів. Як же це, доктор?

Психіатр. Найбільше стерегтися шкідливих впливів, нервових роздражень, прикростей.

Олімп. Ів. Та де ж од них сховавшись? Любочка така чутлива. Правда, тепер вона тихіша, спокійніша стала, ніж давніше. Отак тільки часом розплачеться, розсердиться, а потім нічого, знов спокійна...

Психіатр (до себе). Ну, цей спокій...

Олімп. Ів. Що ви кажете?

Психіятр. Нічого. Я хотів сказати, що невеличкі розривки теж були б корисні. (Усміхається). Ми не ко-руємо нудотою.

Олімп. Ів. Та аби вона хтіла, я їй не буду перечити. Коли вона все каже, що втомлена, нічого не хоче. А сьогодні я оце вас попросила прийти, щось на голову скаржилась, так каже...

Психіятр. Знаю, вона мені казала... (Задумавсь). Ви кажете, рік минув?

Олімп. Ів. Так.

Психіятр. Ви казали, що це у неї не довго було?

Олімп. Ів. Так, з місяць, і минуло одразу, як рукою зняло.

Психіятр. А рецидивів не було?

Олімп. Ів. Як то?

Психіятр. Часом буває... вертається... періодично...

Олімп. Ів. О, що ви, не дай Господи!

Психіятр. Що ж, знаєте, обачність ніколи не вадить; ми, лікарі, завжди приймаємо на увагу навіть найгірші можливості.

Олімп. Ів. Що ж треба робити?

Психіятр. Поки-що, все те саме, як я сказав, якщо безсоння і біль голови не уступить перед бромом, тоді попробуєм морфій...

ВИХІД ІІІ.

Олімп. Ів.,—психіятр. Любов на останні слова входить, кидає підозріваючий погляд на тітку і доктора. При її вході вони починають голосно говорити.

Психіятр (до тітки говорить, відступаючи до дверей). Так ви наглянете, щоб ваша небога брала купелі регулярно і щоб увечері пізно не засиджувалась.

Олімп. Ів. Гаразд, я вже догляну, аби тільки слухала.

Психіятр. Певно, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине. Ну, моє вшанування ще раз. (Кланяється обом паням. Люба мовчки вклоняється. Доктор зникає в середніх дверях).

Олімп. Ів. (йому вслід). Бувайте здорові!

За стіною з-за лівих дверей хтось починає грати гами.

ВИХІД IV.

Олімпіяда Івановна і Любов.

Любов. Ах, ціі гами! Тьотю Ліпо, підіть попросіть тую пані, щоб перестала грати, я не можу цього чути!

Олімп. Ів. Але, Любочко, вона вже й так скаржиться, що ми не даєм їй займатись музикою.

Любов. Нехай грає тоді, як мене нема дома.

Олімп. Ів. Ти тепер так рідко виходиш...

Любов. А ще ж, я повинна задля неї увесь день на сонці пектись? А втім нехай тарабанить, що-ж, все одно вже.

Олімп. Ів. Ну, ну, не сердься, я піду попрошу її. Повинна-ж вона розуміти, що у людини голова болить. (Виходить).

Любов (услід їй). Приходьте скоріш, я не хочу сама zostаватись. (Незабаром гами утихають).

ВИХІД V.

Любов одна, потім Надежда Петрова біля вікна. Бере книжку зо стола, сідає в chaise-longue, пробує читати, але незабаром безсило опускає руку і книжка падає додолу. Люба не звертає на те уваги. «Ах, нічого не розумію, дурна стала!» Од вікна чути голос: «Любов Олександровно, ви дома?» В вікні з'являється жіноча фігура. Любов встає і подається до вікна. «Дома, зайдіть, будьте ласкаві, Надеждо Петровно!»

Надежда Петровна. Ні, Любов Олександровно, не можу, оце веду своїх малих на пісок! (Гукає одвернувшись од вікна). Маню, Вітю, куди ж ви? пождіть!

(До Люби). Я зайшла, думаю, може й ви з нами, підтримаєте мені компанію.

Любов. Сьогодні ні, Надеждо Петровно, ви вже мені вибачте, розкисла щось.

Над. Петр. Ет, пусте. Це від спеки. От візьміть лишень ваші причандалля, та може якого етюда намалюєте, а я вам почитаю.

Любов. Не йде у мене тепер малювання. Стратила снагу. Не знаю, десть і фарби запропастились.

Над. Петр. Ну, це вже вам гріх так нехтувати свої талани.

Любов. Які там талани? У мене їх і зроду не було.

Над. Петр. Годі, годі, уніженіє паче гордості. Я вже од вашої тіточки довідалась, що ви співаєте, та такі недобрі, що нам не хочете свій хист показати.

Любов. Тьотя Ліпа згадала торішній сніг. Elles étaient belles les neiges d'antan...

Над. Петр. Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександровно. Ось ходім, справді.

Любов. Ну, добре, я може згодом прийду. Все ж таки переодягтись треба б.

Над. Петр. Так я вас чекатиму біля нашої купальні. Діти, а де ви? (Одступає від вікна).

ВИХІД VI.

Любов і Олімпіада Івановна вертається.

Любов (бере стілець, ставить його біля *chaise-longue*. а сама сідає в *chaise-longue*). Сядьте біля мене, тіточко. (Олімп. Ів. сідає). Слухайте, нащо ви кликали доктора?

Олімп. Ів. (збентежено). Я, Любочко, не кликала його, він сам прийшов, ми зустрілись...

Любов. Ах, тьотю Ліпо, хоч я й дурна тепер, та ще не до кінця, і мене не так легко одурити.

Олімп. Ів. (опустивши очі). Та хто ж тебе дурить?

Любов. Не соромтесь, я знаю, у вас добрі заміри: блаженна лжа... Тільки шкода, користи мало.

Я знаю, що коли діло до морфію доходить, то вже кепська справа.

Олімп. Ів. То тобі причулося!

Любов. Що причулося? Ну, от і проговорились. Ех, конспіратор з вас! Та Бог з вами, простіть, нащо я справді мучу вас? Я вам уже й так обридла.

Олімп. Ів. Гріх тобі таке казати! (Одвертається).

Любов (бере її за руку, притягує до себе і цілує). Ні, тіточко, люба, я жартую...

Олімп. Ів. Жарти твої...

Любов. Такі ж, як і я сама—дурні. Ну, годі, не гнівайтесь, я знаю, що ви мене любите. (Цілує її руку, тітка цілує її в голову. Потім Любов склоняє голову тітці до плеча, та гладить її волосся). А тільки б краще ви мене не любили, тоді б я могла собі піти...

Олімп. Ів. Куди, Любо?

Любов. Та зовсім геть, із світа.

Олімп. Ів. Не кажи цього...

Любов (підводить голову і одкидається на спинку крісла). Як ви думаєте, тьотю Ліно, для чого люди мусять жити?

Олімп. Ів. Як для чого? Ну, просто для життя.

Любов. А коли життя нема, тоді як?

Олімп. Ів. Як би ж це могло бути? Життя нема тоді, коли людина умре, а поки вона живе...

Любов. О, якби завжди було так! А то часто єсть людина на світі і можна подумати, що вона живе, а в ній вже давно нема життя.

Олімп. Ів. То тільки так здається, Любо.

Любов. Здається... може, що й здається, але тоді воно, значить, так і єсть.

Олімп. Ів. Як це?

Любов. Наприклад, коли кому здається, що він щасливий, то він, значить, справді щасливий? І я раз була щаслива, така щаслива... Нащо мені перебили це щастя... Ах, що я дурницю говорю? Хіба це можна перебити, чи одвернути? Це фатум, це мойра! (Раптово встає і закриває лице руками).

Олімп. Ів. Що тобі, Любочко?

Любов. Ах, нічого, я згадала... Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто хоч крізь землю провалитись... О, невже, невже, знов?..

Олімп. Ів. Не думай про це, ну, що там згадувати? Воно собі минуло, ну, й цур йому, тому нещастю.

Любов. Нещастя!.. все нещастя!.. А коли ж буде щастя? Ах, тіточко!.. Ну, годі, я знов вас розстроїла. Не вважайте, це так, голова болить, от і видумую. (Мовчить який час). Знаєте, що я вас попрошу? Достаньте мені мій альбом з фотографіями. Він там у скрині.

Олімп. Ів. Що це тобі здумалось?

Любов. Ну, так, я вас прошу!

Олімп. Ів. виходить, Люба співає уривка «Rosa la mapo», обриває. «Ой місяцю», обриває, прислоняється до вікна.

ВИХІД VII.

Любов і Олімп. Ів. входить. Олімп. Ів. несе альбом, Люба бере його в руки, але не розкриває.

Любов. Спасибі, тіточко. Ага, я забула вам сказати: тут ще раніше приходила Надежда Петровна, кликала мене з собою на беріг. Приготуйте, будьте ласкаві, мої речі до купелю, то я може піду хутко — вже пора!

Олімп. Ів. виходить.

ВИХІД VIII.

Любов сама. Сідає до стола, розкриває альбом, знаходить одну карточку, дивиться на неї якусь хвилину, підперши голову руками, потім витягає фотографію з альбому і читає з другого боку напис тихим голосом і тремтливим «Моїй Бетріче». Припадає до стола головою і тихо плаче, витягнувши руку з карточкою вздовж стола. За вікном чути голос Мілевського, його самого не видно: «Pardon, madame, дозвольте спитати, чи тут живе м-ше Гошинська?» Жіночий голос відповідає: «Тут, ось ті двері». Люба встає швидко, втирає очі, поправляє волосся, подається до дверей одчиняти; на порозі з'являється Мілевський.

ВИХІД ІХ.

Любов і Мілевський.

Мілевський. Здоровенькі, Любов Олександровно, ну, насилу знайшов вас на цьому Олімпі!

Любов. Звідки це ви, Сергію Петровичу, наче з неба впали?

Мілевський. Та все одно, що з неба, з моря, а воно тепер зовсім як небо—чудове! (Любов сідає біля столу, Мілевський теж).

Любов. Значить, недавно приїхали?

Мілевський. Сьогодні рано.

Любов. І Саня, звичайно, з вами? (Мілевський киває головою, що так). Чому ж вона сюди не прийшла? Боїться мене?

Мілевський. Отакої, Бог з вами! Втомилась, море втомило. До того ж треба було знайти вас.

Любов. А як же ви знайшли? Звідки ви дізнались мої адреси?

Мілевський. Зустрівся якось із Крицьким, він мені сказав; він, здається, був єдиним щасливим, що отримував листи од вас?

Любов. Небагато ж і він отримував... Ну, що ж, довго ви мене шукали?

Мілевський. Довгенько блукати прийшлося би Сані, а сьогодні ще така спека; от вона й послала перше мене на розвідки, на те й чоловіки, щоб жінки не трудилися даремне.

Любов. О, то чоловіча роля невдячна, коли так!

Мілевський. Ні, чого ж? Якраз лицарська роля, обороняти слабших, служити своїй дамі, зате вона обороняє нас від найбезпечніших ворогів—від нас самих; вона вносить в наше життя спокій, певність.

Любов. От як? У вас же були теорії не такі старосвітські, більше в стилі moderne.

Мілевський. Що ж, Любов Олександровно, tempo mutantur не кінчаю, бо це банально. А що

до теорій взагалі, то теорія завжди служить підбратчем для практики, нічого не доказує і ні до чого не обов'язує.

Любов. Легко жити таким людям на світі, як ви.

Мілевський. Ба, я й не скаржусь на долю, nous sommes des bons amis.

Любов. Як я бачу, то властиво ви дуже мало змінилися від тієї пори, як ми з вами бачилися.

Мілевський. А чого ж би мав так уже в корінь змінитися? Не так то вже й довгий час минув.

Любов. Так... це правда... мені все здається, що це так давно було... Ну, що ж там нового у нас за цей час?

Мілевський. Та де-що єсть: нове товариство заснувалось, клуб велосипедистів. Зимою у нас був маленький 'драматичний гурток склався, були спектаклі і не без тріумфів. Запрошували ми до себе Ореста Михайловича, то він не схотів.

Любов. Чому?

Мілевський. Не знаю, одмовлявся слабкістю; воно правда, що він таки не здоровий був уже й тоді...

Любов. А що ж з ним тепер?

Мілевський. Невже він вам нічого не писав?

Любов. Ми не листуємося. (Глянула на Мілевського тривожним нетерплячим поглядом). А що з ним?

Мілевський. Та все нерви... Видно, для нього цей рік дорого обійшовся. Оце був я у нього перед виїздом, застав його зовсім у поганому стані, ходити не може, нейрит, чи нервовий параліч, з серцем нелад.

Любов (раптово встає, стискає руки, подається на авансцену так, що стає до Мілевського плечима). Що ж кажуть лікарі?

Мілевський. Як завжди при нервових хворобах, ні те, ні се. Перевтома—це тепер модне слово і скрізь його тичуть—ну, заборонили писати...

Любов. Заборонили писати! Це варварство, а не корування!

Мілевський. Та він може й так не писав би, справді, він дуже слабкий. Та врешті от може хутко самі його побачите; лікарі в Крим посилають.

Любов. Я не побачу його.

Мілевський. Чому? (Любов мовчить). Простіть, Любов Олександровно, я не люблю мішатись до чужих справ, але на правах приятеля скажу: мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку.

Любов. Мені нічого більш не заливалось.

Мілевський. Але слід було подумати про те, як це на інших одіб'ється.

Любов. Мене ніхто не просив zostатись і зо мною їхати теж ніхто не збирався, навпаки, мені здавалось...

Мілевський. Як бачте, ви помилились... врешті, простіть мене, це все була фатальна помилка, це одразу можна було бачити. Коли люди хочуть поставити себе по-за реальною дійсністю...

Любов. Не трудно бути пророком заднім числом...

Мілевський. Знов помиляєтесь і на цей раз умисне, я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку одсіч.

Любов. Остерігали! Невже ви думаєте, що можна остерегти когонебудь жартиками та каламбурами? Остерігали? Я за все-своє життя ні від кого не чула поважної, щирої, дружньої остороги. А тепер... о, тепер знайдеться багато друзів, що киватимуть головою та примовлятимуть: а ми ж казали!..

Мілевський. Ви несправедливі до своїх друзів, Любов Олександровно. Врешті це завжди так буває, що людина старається скласти на кого іншого усю свою вину...

Любов (здержано). Вину? Хто ж, по-вашому, винен у цій, як ви кажете, фатальній помилці? (Мілевський мовчить, тільки дивиться на неї. Ви мовчите, але я бачу вашу думку. Ми обоє винні, ніхто в світі не винен. О, ви герої! Раді кидати громи з свого м'якого кубельця на тих, кому доля ніякого притулку не дала! Ви мене остерігали? Чом же ви не зняли з мене бо-

жевілля? Хіба дорікання помагають? (Іронічно). О, ви чулий, гуманний приятель. Чому ж ви мене не уб'єте? Боїтесь барви крові? Біле убійство легше, менше одваги потребує! (Гнівню, здійнявши голос). Ідіть від мене краще, не ставайте між нами, нещастя заразливе. Ідіть, ідіть в свій рай, не грайте ролі архангела-карателя! Хваліть Бога, що дав вам усі земнії блага, просіть його ласки і надалі. Ідіть, ідіть, вас дружина чекає, ідіть собі!

Мілевський (глянувши на неї). Ви проганяєте мене. Простіть, я ніяк не сподівався, що ви так приймете...

Любов (різко махнувши рукою). Ах, все одно! Можете вважати мене за божевільну, і на тім заспокоїтесь! (Одвертається від нього).

Мілевський. Бувайте здорові, до побачення! Може згодом застану вас в ліпшому настрою! (Швидко виходить).

ВИХІД Х.

Любов і Олімп. Ів. вбігає з бокових дверей, кидається до Люби

Олімп. Ів. Любочко, серце моє, що з тобою, що він тобі сказав?

Любов (ридаючи у неї на плечі). Ах, тьотю, які люди подлі, низькі... їм же все одно, хоч би я пропала... Мораль показують... Іще після такої звістки!..

Олімп. Ів. Якої, Любочко, якої звістки?

Любов. Він слабкий, він гине через мене...

Олімп. Ів. Хто, хто?

Любов. Ах, він, Орест!

Олімп. Ів. Та може цьому неправда!

Любов. Правда. Цей прийшов умісне, щоб подивитись, як видержу ролю. (Спазматично ридає. За вікном голоси: «Вам письмо!» У вікно хтось кидає листа, він падає додолу).

Олімп. Ів. Годі, годі, не плач, ну, не варт цього той Мілевський, ну, цур йому проклятому, він завжди бреше. Заспокойся, он тобі лист.

Любов. Лист? (Біжить і здимає листа, дивиться на конверт, потім шпарко розпечатує).

Олімп. Ів. Від кого це; невже?

Любов. Ні, це від Крицького. (Читає).

Олімп. Ів. Що він тобі пише?

Любов. А, як завжди, якісь недомовки. (Читає, раптом сміється полуістерично). І цей туди ж, докоряє! Зрадили, бачте, його надії! Хто ж просив надіятись? Я ж йому писала: поставте надо мною хрест! Чого ж йому ще треба? (Рве лист і кидає його додолу).

Олімп. Ів. (бере її за талію). Любочко, ти б пішла одпочила, у тебе ж голова болить!

Любов. Ви боїтесь!

Олімп. Ів. Бог з тобою, серденько. Я тільки бачу, що вони тебе розстроїли, вибили з нервів. Іди, голубочко, уже і лікарство пора пити і купатись пора йти, я вже все приготувала.

Любов (апатично). Ну, гаразд... (Виходить у праві двері до своєї хати).

Олімпіяда Івановна зітхає і хитає головою, збирається і собі йти з хати, але в цю хвилину одчиняються двері і входить пані Груїчева.

ВИХІД ХІ.

Олімпіяда Івановна, пані Груїчева, потім Любов.

Груїчева. Чи тут живе?.. (Бачить Олімп. Ів. і не кінчає фраз. Якийсь час дивляться одна на одну).

Олімп. Ів. Маріє Захаровно, ви прийшли...

Груїчева. Мені треба Любов Олександровну бачити. Вона дома?

Олімп. Ів. (тихо). Я вас прошу, не тепер, потім, тепер вона не може вийти до вас.

Груїчева (голосно). Мені конче треба її бачити. Я не піду звідси, поки не побачу її.

Олімп. Ів. Ради Бога... (На порозі правих дверей з'являється Люба, біла, очі опущені). Любо, нащо ти? Маріє Захаровно, я вас...

Любов. Чого ви, тьотю Ліпо? Коли Марія Захаровна прийшла до нас в гості, то ми повинні...

Груїчева. Я прийшла до вас не в гості, Любов Александровно!..

Любов. Тим більш. Що я повинна зробити для вас?

Олімп. Ів. Любо!..

Груїчева. Я б хотіла без свідків.

Любов. Тьотю Ліпо, вийдіть, зробіть це для мене. (Торкає їй плече, немов віддає). Я мушу, інакше не можна.

Олімп. Ів. Вона її замучить... (Виходить, опустивши голову).

ВИХІД ХП

Любов і пані Груїчева.

Любов підходить до п. Груїчевої близько, але руки вони собі не подають.

Груїчева. Я прийшла просити вас...

Любов. Щоб я виїхала звідси? Будьте певні, я це зроблю.

Груїчева. Ви не вгадали. Мій син прислав мене просить вас прийти до нього.

Любов. Прийти до нього? Ні, це не можливо. Я зважила, що ми більше не побачимось... (зміненим голосом) ніколи.

Груїчева. Ніколи, ви зважили? А подумали ви, чого коштує ваша звага Орестові?

Любов. Я думала, багато думала. Мені здавалось, що іншого виходу нема, і мені ніхто не вказував на інший вихід. Мені здавалось, що мій виїзд не дуже зажурив його.

Груїчева. Звідки ж ви це знали? Хіба він вам про це писав?

Любов. Власне він мені нічого не писав. Я раніш бачила сама; я зрозуміла, що все скінчено. Чого я маю йти тепер?

Груїчева. Щоб потішити його, ну, коли хочете, щоб забавити його просто.

Любов. Потішити його я не можу, а служити забавкою не хочу.

Груїчева. Ах, який холодний, гордий тон! Звести людину з розуму, витягти з неї здоров'я, а потім грати ображену королеву!..

Любов. Маріє Захаровно, ви не знаєте, чого мені коштує цей тон. Ви не маєте права так говорити до мною!

Груїчева. Права? А лже ви мали право зводити з ума мого сина, одбирати у мене мою дитину?

Любов. Я нікого не зводила з ума, сама тільки сходила.

Груїчева. Я не знаю, хто був гірше божевільний, чи ви під час вашої слабости, чи Орест після.

Любов. Що ж я з того винна? Я навіть не знала нічого.

Груїчева. Що ви винні? Ви можете ще питати? Ви знали все наперед і грали якусь божевільну гру, ставили на карту щастя, життя Орестове. Ви труїли його щодня, щогодини, потім кинули його отруєного на моїх руках, а самі пішли собі геть, просто рішили справу. І ви ще смієте питати, що ви з того винні?

Любов. Чого ж я одна винна? Нащо шукати якоїсь вини? Хіба од цього легше? Сам Орест казав...

Груїчева. Що мені до того, що мені до вашої філософії? Моя дитина гине, горить на вогні, я бачу, як він тане день за днем! (Плаче). О, дитино моя, нема ж у мене сина!

Любов. На Бога, скажіть мені, що з ним? Яж нічого не знаю! Я готова збожеволіти од цього всього. Що ж з ним? На Бога!

Груїчева. Ах, що з ним? Серце йому щохвилини може розірватись, сам він без руху, без влади, він мучиться так тяжко... (Знов ридає). О, коли б у вас було серце, якби ви не були каменем!..

Любов. Але що ж я можу порадити йому, що? Якби можна було його врятувати, я на все готова...

Груїчева. Ідіть до його.

Любов. Ви ж самі кажете, що я для його отрута.

Груїчева. Так, отрута, отрута! Я знаю це і все-таки вимагаю, щоб ви йшли до його. Аже ж я вприскую йому морфій, коли він мучиться, даю строфант, щоб врятувати його серце хоч на хвилину. Власними руками, силою готова повести вас до його. У мене вже нема волі, нема сили, я все йому роблю, що він хоче, і знаю, що це його згуба. Він казав, щоб я без вас не верталась. Ідіть до його, ідіть, благаю вас.

Любов (хитає головою, що не піде). Я можу вбити цим... я дала слово... він сам не хотів... не можу...

Груїчева (падає перед нею на коліна). Я вас не навижу, я вас убити хотіла б, але я все для вас зроблю, тільки ідіть! Ідіть до його!

Любов простягає до неї руки, хоче здійснити її, вона ловить руки і цілує їх.

Груїчева. Ідіть, коли у вас є серце, він умирає.

Любов. Бог з вами, що ви? Ну, я не знаю, я піду, я не можу, я збожеволою, я піду, зараз піду. (Одною рукою береться за голову, другою старається підвести Марію Захаровну. Олімп. Ів. вбігає).

ВИХІД XIII.

Ті ж і Олімпіяда Івановна.

Олімп. Ів. (до п. Груїчєвої). Де у вас совість, де у вас серце? Хіба ви не бачите, що ви з нею робите?

Груїчева (встає, трохи опам'яталась). Я хочу тільки, щоб вона обіцяла прийти.

Олімп. Ів. Гетьте звідси, а то я закричу пробі!

Любов (автоматично). Я прийду, прийду!

Груїчева. Ми живем в отелі «Франція», пам'ятайте. Ми будемо ждати! (Виходить).

ВИХІД XIV.

Ті ж без п. Гругчевої. Олімп. Ів. тим часом зачиняє двері на гак. Люба опускається додогу, сідає, упирається одною рукою в долівку, другою тре собі лоб і похитується, немов машинально.

Олімп. Ів. Любо, ти плачеш, що тобі?

Любов (убитим голосом). Я не плачу, я не можу плакати... Що ж мені робити, що робити?..

З а в і с а.

ДІЯ П'ЯТА.

Там же на курорті. Великий балкон, з нього вид на море і на побережжя узгір'я. На балконі, ближче до стіни дому сидить Орест на великому кріслі з коліщатами, біля нього столик з лікарствами, там лежать книжки, газети.

ВИХІД І.

Орест сам, знебулий, слабий; виражає нетерплячку в лиці і в руках, то бере з столика газету або книжку, то знов кидає, часом додолу, пробує здійснитись на ліктях над кріслом, щоб глянути на дорогу, але не може і в безсиллі опускається. Все оце триває не довго, не більше одної-двох хвилин. З'являється Острожин, ще більше метушиться, ніж раніше, рухи ще більш несамовиті. Орест при його з'явленні робить прикрий рух; Острожин цього не завважає, підбігає і трясє Орестову руку.

Острожин. Ах, Оресте Михайловичу! Здумайте собі тільки—насилу вас найшов!

Орест. Вибачайте, мені болить...

Острожин. А, я й забув, простіть. Тоді на пристані ми якось розрізнилися, я навіть не знав, куди ви заїхали, так було досадно! Аж ось оце зустрів вашу пані-матку і довідався од неї...

Орест. Де ви зустріли мою матір?

Острожин. А там на тій улиці, що йде близько церкви. Вона розшукувала якусь знайому і натрапила на мою домівку. Щасливий випадок. А то ризкував zostатись тут зовсім без товариства, а для нас, людей столичних, це просто смерть...

Орест. Хіба у вас не буває потреби утікати від усякого товариства?

Острожин. Буває, буває, але на хвилину, а потім ні, тягне. Ми отруєні, ми не можемо жити без гашішу.

Орест (безуважно). Без гашішу?

Острожин. Так, так, я називаю це гашішом, отой «обмін думок» так званий; отой калейдоскоп вражень, ідей, змагання розуму і почуття, що ми звемо інтелігентним життям. Я приїхав сюди коруватись від нього і вже мені його бракує.

Орест (також безучасно). Тоді що ж? вертайтеся...

Острожин. Ні, ні, треба хоч трохи поправити машину. Ми, журналісти, в повному значенні цього слова—машини. Робота нелюдська, рух несамопитий, тим часом одна шруба зломиться і все пропало...

Орест. Коли пропало, то вже не поправиш.

Острожин. Як ви можете так спокійно? Це ж, значить, здати себе в архів?

Орест. В архів, то й в архів!

Острожин. Добре це вам говорити, коли ви «іменник сезону».

Орест. Я?

Острожин. Авжеж, ваша драма...

Орест. Я вже про неї забув...

Острожин. Як? Її недавно ставили у нас, і для літнього сезону це нечуваний поспіх. Та що там, ви самі либонь знаєте...

Орест. Звідки маю знати?

Острожин. Ну, ну, не вдавайте з себе невинятка. Рецензію Літери не бійсь читали?

Орест. Якої Літери?

Острожин. Ах ти, господи! Ну, що ви мене морочите? Та в нашій же газеті! Невже не читали?

Орест. Ні, щось не трапилась. Я тепер мало читаю газети.

Острожин. Орест Михайлович, не спокушайте долі: вона не любить, коли нею нехтують її фаворити.

Орест. Я ніяк не палежу до її фаворитів.

Острожин. Ну, це вже просто гріх так гово-

рити! Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі...

Орест. А ви думаєте, що цього вже досить для того, щоб уважати себе фаворитом долі?

Острожин. Та змилюйтесь! Чи один же цілий вік кладеє зубами даремно, а ви одразу такий шматок урвали...

Орест. Не завидуйте—більше не урву.

Острожин. Я завидую? Ні, серйозно, це ви або жартуєте зо мною, або просто перевтома винна... Вам пророчать блискучу прийдешність. Ось послухайте; в наші часи не часто чуєш такий хвалебний тон. (Виймає з кишені згорнену скільки раз газету і розгортає її. Орест тим часом старається здійснитись на поручатах і глянути на вулицю. Острожин читає). «На цім тижні наш молодий драматург подарував нам»...

Орест. Вибачайте, приступ невралгії. Не можу, простіть!

Острожин (встає). Що вам? Помогти щонебудь?

Орест. Ні, ні, так минеться. Тільки... я не можу... я мушу zostатись сам... гострий напад...

Острожин. Так я пізніше зайду... А газету покинуть вам?

Орест (киває раз головою і простягає йому руку). Вибачайте... До побачення...

Острожин. До побачення. Ех, ми, інваліди цивілізації! (Виходить).

ВИХІД II.

Орест і пані Груїчева входять.

Орест. Ти сама? (З глухим стогоном закриває лице руками).

Груїчева. Заспокойся...

Орест (перебиває її з гострим жалем в голосі). Це вічне «заспокойся»! Одберуть щастя, життя, а потім «заспокойся». Хутко заспокоюсь, будь певна!

Груїчева. Ні, Оресте, вона прийде, вона обіцяла прийти.

Орест. Прийде? Коли? Чому не прийшла з тобою? Я ж казав: не вертайся без неї. А тепер... Ні, ні, вона не прийде, не прийде!.. Ах, чом ти її не привела?

Груїчева. Вона не могла зараз прийти, не вбрана була...

Орест. Не вірю! Хіба вона могла б думати про якісь там убрання тепер? Ні, я знаю, вона не схотіла, і я цього вартий! О, та проклята хвилина, коли я згодився, щоб вона їхала сама! Проклятий той час, коли я послухав тебе! Я не пішов тоді за нею, тепер вона не хоче йти за мною. Що ж, мамо, ти повинна радіти з того. Тепер всьому кінець. Вона не хоче мене бачити...

Груїчева. Вона не могла зараз піти.

Орест. Чому?

Груїчева. Вона не зовсім здорова.

Орест. Що ти кажеш? Вона знов... (Раптом захоплиться риданням).

Груїчева. Оресте, Бог з тобою, ні, ні, зовсім ні, просто так, трохи голова боліла, трошки нездужає.

Орест. Вона прийшла б, якби так, ах, не кажи мені! О, нащо я тебе послав? Ти їй наговорила, я вже знаю. І як я не подумав, що ти ж її ненавидиш? Що ти їй казала?

Груїчева. Те, що ти просив,—щоб вона прийшла.

Орест (дивиться на матір проникливо). Те, що я просив? І не дорікала їй, не проклинала? (Мати опустила очі).

Орест. Так, так, не говори, я знаю. І звідки у тебе ця дика ненависть, ця нелюдська жорстокість? Все тобі мало! Убити хочеться! Що вона тобі зробила?

Груїчева. Що вона мені зробила, Оресте? Вона одібрала у мене...

Орест. Годі!.. «Одібрала у мене»... «у мене»... от в чім діло... «Мій син Орест, моя власність, хто сміє займати його!» Ну що ж, от маєш тепер власність, прикову, прибиту міцно, тепер її ніхто не займає, втішайся.

Груїчева. Оресте, зглянься нао мною! (Закривається руками).

Орест (здвигає нетерпляче плечима). Ах, ну, годі, ну, прости мене, я не знаю, що говорю... Я не можу бачити твоїх сліз! (Стогне).

Груїчева (підходить до його, обіймає і пригортає його голову). Годі, мій синочку, годі, дитино моя, нічого, нічого, може, знов усе гаразд буде, заспокойся тільки, біднеє моє, любеє дитя. (Сідає коло нього на стільці).

Орест (одкидається на спинку крісла). Мамочко, принеси мені морфію!..

Груїчева. Як можна, дитя моє, так часто?

Орест. Коли ж я так мучуся!

Груїчева. Ні, пожди, от вона зараз прийде. (Відходить до перил балкона, дивиться в просторів).

Орест. Мамо, підкоти мене до перил, я хочу дивиться на дорогу, звідси нічого не видно.

Пані Груїчева підкочує його до того місця, де сама тільки-що стояла.

Орест. Де мій бінокль, мамо, дай мені бінокля.

Груїчева (іде до столика, бере бінокль). Ось він (Подає Орестові).

Орест (дивиться). Здається... вона... іде, іде! (Кидає бінокля). Мамо, іди звідси, вона зараз буде тут.

Груїчева. Оресте, позволь мені зостатися, я боюсь за тебе, я буду тихо стоять, не втручатимусь.

Орест (рішучо, нервово). Ні, ні, лиши мене...

Груїчева (подається до виходу, спиняється, оглядається, Орест схопився за груди). Оресте, я тобі приготую строфанту. (Береться за пляшечку. В цю хвилину на дверях з'являється Люба. Орест глянув на неї, робить розпачливо нетерплячий жест матері, та становить строфант знов на столі і подається до дверей. До Люби). Пам'ятайте, що він слабкий!

Любов нічого не відповідає, дивиться на Ореста, що поривається підвестись їй назустріч, але не може і опускається, закривши очі рукою, Груїчева виходить.

ВИХІД ІІІ.

Любов і Орест. Під час цієї сцени Люба поводитьсь нерівно, то з повною притомністю, то з приступами отуманеного настрою.

Любов (входить, спинається в дверях і, глянувши на Ореста, закриває лице руками). Боже мій!

Орест. Любо, ти прийшла... ходи ближче...

Любов (підходить ближче). Що... з вами?

Орест. «З вами»! Любо, я й так покараний, пожалій мене. Не картай...

Любов. Я не картаю... Я не повинна була приходити... Але я не могла... Мене картали... (Хитається, на лиці вираз муки, але без сліз).

Орест. Хто? моя мати вразила тебе? Ти не хотіла йти до мене? Що мені зробить, щоб ти простила мене? Любо, єдина моя, не плач! Я життям готов спокутувати ту хвилину, коли я ніби-то по волі розстався з тобою. Я ніколи того не хотів, Любо, невже ти не віриш?

Любов (одвертається, здавленням голосом). Оресте, як я гляну на тебе, такий ти нещасний... О, нащо я прийшла сюди? Вона правду казала, я твоя отрута! Але даремно вона готує строфант проти мене, я піду, не буду труїти... (Наміряється вийти, спинається, Орест хапає її за руку).

Орест. Ні, на Бога! Що це, фатум? Знов моя мати між нами? Любо, забудь про неї, не думай, я тисячу раз зрікаюся її і слів її. Ти отрута? Хто може це сказати? Та тільки ж ти й порятуєш мене. Моя слабкість, моє нещастя мине, зникне раптом, тільки скажи мені слово, одно слово!

Любов (під час, як він говорить, старається заспокоїтись, далі визволяє свою руку і говорить, стримуючи сльози і нервові тремтіння). Оресте, ні, пізно вже, все було скінчено, так треба було... Колись ми були друзі, пожемо ж тепер... (Уриває).

Орест. Так, пожемо один одного, пожемо ж ти мене. За що ж я гину марно, зовсім марно? Я не взяв нічого від життя, я так не дамся. Я хочу щастя!

Любов. Щастя? Ти кажеш, щастя? Де ж воно? Ох, Оресте, Оресте! Як ти не бачиш того, що ми згоріли, обоє згоріли. Де ж тут щастя, коли життя вже немає? Нащо цеє все, навіщо? Все одно: вже ніщо, ніщо, ніщо не допоможе. (Стає на коліна, притуляється до рук Ореста). Оресте, Оресте, друже мій бідний, друже мій безталанний, за що ми гинемо, за що я тебе загубила? (Ридає).

Орест. Любо, Любо, ти мене з ума зведеш!

Любов (встає). Так, правда... Ах, прощай! (Пориється йти, Орест знов затримує).

Орест. Ні, ні, я сам не знаю, що кажу, я не можу бачити сліз, я тоді сам себе не тямлю.

Любов (сумно і суворо). Я вже не плачу.

Орест. Нема чого плакати, доле моя. Ти прийшла, ми знов укупі і я люблю тебе, кохаю, як перше, ніщо не загинуло, все вернеться, як було колись...

Любов. Так, ти все віриш в дива...

Орест. Вір і ти! Любо, молодість робить дива, я видужаю, я це чую і ти не думай про мене. Тоді було таке щастя, воно зрушило тебе, нерви не витримали, я сам теж не тямив себе тоді. Більше страху вигадав, ніж справді було хвороби. Подумай тільки, подумай, чи варто ж калічити своє життя, через якусь легку нервову хворобу...

Любов. Легку ти кажеш?

Орест. Та не варт про се й говорити, справді. Ми оселимося тут, будемо жити спокійно, тихо і все загоїться. Я не допущу ніколи нікого турбувати тебе. Я глядітиму тебе так, що й вітрові не дам повіять на тебе. Ти ж моє щастя єдине, ти моє все. Подумай, чи я ж можу без тебе жити? Зваж сама, чи можем ми різно розійтись, чи могла б ти сама зректися мене і нашого щастя? Нащо гинути, коли можна жити і жити щасливо? Я не вірю, що все пропало, і ти не віриш, тільки так говориш, правда? Я знаю, так. Життя перед нами... Коли я буду щасливим, я знов оживу душею, я знаю, я чую, що мій вогонь

прокинеться знову і ти побачиш, які лаври я складу тобі до ніг, бо все те буде твоє—і сам я, і слава моя... Яке це буде життя! Подумай, Любо!..

Любов (жестом наказує, щоб замовк). Годі! Ти оту-манюєш мене... Жити трудно і страшно... я не хочу жити. Стривай, не всякий має право жити... Ти кажеш—думати, ох, думати... (Проводить рукою по чолі).

Орест. Це ж так просто, ти тільки забудь...

Любов (сідає на крісло на білящі, схиляє голову на спинку близько голови Ореста, одною рукою обіймає його. Говорить тихим упалим голосом, немов у полусні). Чекай, Оресте, пожди, любий, допоможи мені думати, у мене думок нема... мені здається, що це вже раз було... мені снилось, що я була щаслива, дуже щаслива, я була з тобою і розказувала тобі своє життя, а потім прокинулась і бачу... ні, я не знаю, може тепер сон? Ах, це так тяжко... Я хочу добре пригадати, як це було... я думаю, що це знов буде так... (Тривожно). Що тоді, Оресте? (Щільніш обіймає його, здригнулась).

Орест (тихо, але з жалем). Все одно, що б не сталося, ми не розлучимось. Не думай нічого...

Любов. Так, не треба, я потім буду думати, тепер втомилась... Тихо, зовсім тихо, так... (Закриває очі і затихає).

Орест (цілує їй руки, потім плечі, ший, обличчя, не завважаючи, що вона сливе без пам'яті). Не думай нічого, не треба, я люблю тебе і любитиму завжди. Нехай загину, все одно, хай серце розірветься—од щастя, не од горя. З тобою на все готов! Ти будеш моєю дружиною і будеш жити, як інші, краще, краще, ніж інші. Ти будеш щаслива, щаслива, щаслива...

Любов (раптово підводить голову). Щаслива, а... а божевілля?

Орест (жахнувшись, але зараз оправивсь і ще палкіше заговорив). Дарма, я перейму його від тебе і все таки буду щасливий, бо я так хочу.

Любов (в нестямі). І я так хочу. Досить уже горя. Навіщо жертви? Я рада, що ми загинем! Тепер не

треба думати, не треба зрікатися? Я жити хочу встанне, ми ще не жили, ще не жили! Ох, як я тебе кохаю! (Пригортається міцно). Бери мене, я твоя, тільки тебе кохаю і не боюсь нічого. Про все дарма! Ах!.. я так тебе люблю, тільки тебе! (Цілує в нестямі. Починає говорити між поділунками, мов непритомна). Більш нікого нема на світі; ми самі удвох і я твоя, уся твоя, уся... (Притулилася міцно, і мов заніміла). Ти мало любиш, ти мусиш, мусиш... умерти і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя! (Змінюючи тон, шпарко, гостро). Вставай, Оресте! (Сама встає).

Орест (пробує встати, але скрикує від болю і опускається). Ой!

Любов (підходить до Ореста, нахилиється над ним тривожно). Оресте, глянь мені в очі!

Орест глянув, захнувся, закрив собі очі руками.

Любов (стрепенула його за руку). Починається? Ти вже бачиш? Тобі страшно? Не бійся! Я знаю, я страшна, але нічого... А що зо мною було? Я про все забула, а тепер я все пригадала... Тільки не треба жатись, не треба плакати, я все поправлю, поки ще можу. (Іде до столика, бере страфант у пляшечці і наливає в чарку).

Орест. Що ти робиш? (Силкується встати).

Любов. Так треба! (Випиває). Тепер уже не бійся, нічого не буде.

Орест (робить зусилля, встає і нерівним, ненатурально швидким кроком біжить до Люби, тая заточується). Що ти зробила? Рятуйте, хто там? Мамо, рятуйте!

Любов (падає). Мовчи... і ти мусиш... за мною... Беатріче твоя... квітка... троянда блакитна... так треба... (Вмирає).

ВИХІД IV.

Ті ж і пані Груїчева.

Груїчева. Вона зомліла? (Бере Любину руку).

Орест (одинає матір від Люби). Не чіпай, ти її

ненавидиш. Вона через тебе отруїлась. (Припадає до Люби, плаче).

Груїчева. Дитино моя, пожалуй себе, зглянься
надо мною!

Орест. Покинь мене, мені нікого не жаль, я
піду за нею. Нащо мені жити? (Затихає в німому жалю.
Мати заламлює над ним руки).

З а в і с а.

1896 р.

ОДЕРЖИМА

Драматична поема

1. The first step is to identify the problem.

2. The second step is to define the problem.

3. The third step is to analyze the problem.

4. The fourth step is to develop a solution.

5. The fifth step is to implement the solution.

6. The sixth step is to evaluate the solution.

7. The seventh step is to monitor the solution.

8. The eighth step is to maintain the solution.

9. The ninth step is to improve the solution.

10. The tenth step is to document the solution.

ПОЕМА НАДМІРНОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ.

(Драматична поема «Одержима»).

Що-ж! тільки той ненависти не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

Леся Українка.

I.

Франко до написання Лесею Українкою драматичної поеми «Одержима» визнавав у неї тільки ліричний хист та заперечував драматичний. Прочитавши «Одержиму», він після того казав, що ця поема є перший з Лесиних драматичних шедеврів. І справді, своїм високим і гострим драматизмом поема «Одержима» займає виняткове місце в усій драматичній творчості автора «Ізольди Білорукої» та «Лісової пісні». Окресливши її вперше жанровою назвою «драматичної поеми», що потім пізніше ще дев'ять разів Леся Українка використовувала цей надто типовий для неї оригінальний драматичний жанр, поетка дуже влучно і характеризувала властивість жанрову свого твору. Для «драми» «Одержима» занадто одноманітно збудована: складаючись з чотирьох невеличких сцен, являє вона собою з боку сценічно-конструктивного в першій та другій сценах—тільки діалоги (Міріам з Мессією), в третій сцені—тільки монолог Міріам і лише в другій половині останньої, четвертої, сцени, після діалогу Міріам з Йоганною, маємо нарешті «драматичну дію» за участю старого галілеянина, слуги сінедріону, римського преторіянина та голосу з юрби. З другого боку, просто за «поему» «Одержиму» так само визначати не можна: для цього вона є занадто «драматична»—і не тільки обраною формою, але всією своєю концепцією і своїм змістом. Власне тільки «драматична поема»

є найточніше визначення літературного жанру твору «Одержима».

Жанр «драматичної поеми», як такий, до Лесі Українки був невідомий українській літературі; Леся Українка його міцно «канонізувала», давши в ньому послідовно з 1901 року десяток драматичних поем: 1901 року—«Одержиму», 1903—«Вавілонський полон», 1904—«На руїнах», 1906—«У катакомбах», 1907—«Кассандру», того ж самого року—«У пущі», 1909 року—«На полі крови», 1910—«Бояриню», 1911—«Адвоката Мартьяна» та 1912-1913—«Оргію». Звідки взяла Леся до своєї творчості такий оригінальний та свіжий, як на ті літературні часи, і особливо для української літератури, жанр? Нам відомо, що з європейської поетичної лектури Лесі Українці були найближчі німецький поет Гайне, що з нього вона багато перекладала у молоді роки, але зверталася до перекладів з нього і значно пізніше, французькі поети Віктор Гюго (маємо у Лесі Українки переклад його поеми «*Les raui-ges gens*», див. твори Л. У. т. IV) та Альфред Мюссе, що його високо цінувала Леся, мала його твори, часто читала, робила і спроби перекладів¹. У Гайне «драматичних поем» немає. Серед численних поем В. Гюго жанр «драматичних поем» зустрічається нерідко і має переважно, так само, як і в Лесі, іноді форму тільки діалогу (наприклад «*Chiaïa*», «*Les Hustings*»), а иноді й складнішу форму, як і в Лесі пізніше (напр. «*La lyre d'airain*» чи «*La nature*»); проте зветься він і в цих випадках «драматизації» просто поемою. Назву власне «драматичної поеми»—«*poëme dramatique*» знаходимо в улюбленого Лесею Мюссе: «*La coupe et les lèvres*», невеличка поема 1832 року, з присвятою, інвокацією (звертанням) та невеличкими п'ятьома актами (*Oeuvres de Alfred de Musset*, Paris, edit. g. Charpentier, 1879, pp. 46-61). Очевидно, найближчим джерелом запозичення жанру «драматичної поеми» для Лесі Українки і міг бути улюблений нею Мюссе. Але для неї цей знайдений жанр як-найбільш підходив, вона, вживаючи його, своєрідно його трансформувала, послідовно усклад-

¹ Див. «Недруковані листи Л. Українки». «Черв. шлях», 1923, № 8, стор. 250.

няла, і свої найулюбленіші речі, що в них вона вкладала свій своєрідний, правда, драматизм—подавала переважно не в суто-драматизованій, сценічній формі, а власне в дій складній формі «драматичних поем», поєднуючи отже свій міцний драматизм з не менш властивим їй ліризмом, бо власне поема її часів вже була поемою не суто-епічною, а найчастіш «ліро-епічною» чи й просто—«ліричною».

Перейдемо ж до розгляду того, як Леся Українка цей повний для української літератури і вперше обраний самою нею для себе жанр драматичної поеми втілила у форми тематичну та сюжетову. Очевидно, за тому, що поставила перед собою її Леся Українка, є ідеал «великої, трагічної» (навіть—божественної) любови, «яка на все йде і ні перед чим не спиняється», як де питання якраз і формулював М. Драй-Хмара в своїй праці. (М. Драй-Хмара. *Леся Українка. Життя й творчість*. ДВУ. К. 1926, стор. 124). Вона втілює цю тему в образ дівчини Міріам, «одержимої духом», що має велику і трагічну, навіть божественну любов до Мессії. Ця велика любов конче вимагає принести себе в жертву за того, кого любиш, умерти, не маючи і навіть не шукаючи взаємної любови, повна ненависти до всіх, хто не цілує і не любить коханого, не приносить себе також у жертву йому, тим більше повна гострої ненависти до всіх ворогів коханого.

Що-ж! тільки той ненависти не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

Характеризуючи стан свій душевний перед Мессією вже в першому діалозі, Міріам говорить про свою душу:

... вона чорніша,
ніж хата-пустка, що після пожежі
чорніє порожнечою...

і на питання Мессієве:

Та що тобі спалило душу, жінко?

відповідає:

Не знаю, чи ненависть, чи любов!

На друге питання Мессієве:

Що значить, жінко,
віддати душу?

Міріам відповідає:

Значить бути готовим
загинуть за любов.

В третій сцені поеми, в монолозі, Міріам знає, що

...як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
непризнана ніким...

І наприкінці поеми, вимираючи під камінними проклятої нею
юрби, вона вирає з останніми словами любови на устах:

Мессіє, коли ти пролив за мене...
хоч краплю крови дарма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любови!

Тема поеми—ідея великої, шаленої, безумної любови, такої, що через неї треба віддати життя, бо не можна жити на землі без любови, не треба тоді ні життя, ні душі, ні щастя, ні навіть «небесного царства».

Тільки Леся Українка в українській поезії могла обрати собі таку тему; людина квола, постійно хвора, що майже половину свого свідомого життя перевела в лікарнях, санаторіях, на курортах, що більшість своєї поетичної продукції писала в ліжку, майже в непритомності, що почувала себе все життя самотньою, незрозумілою, ненасищеною життям, тільки вона могла поставити перед собою таку тему безмірної, великої, трагічної любови. Низка мотивів її лірики і драматичної творчости яскраво свідчать, що не вважаючи на слабкість тілесну, вона у світогляді своєму виявила небувалої сили енергію, гострий запад, великі й високі вимоги до життя—«все—чи нічого», почувала в собі сили невтомого, непримиримого борця за життя, за волю, за працю, за право любови. Це їй наdejжить поетичний вислів такої сили:

Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
Не будьте тільки дощиком осіннім,
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!

Це вона, що пише так сама про свій «процес творчости»
«я пишу «только в припадке умопомешательства», бо я тоді

тільки можу боротися (чи, скоріше, забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене просто гальванізує ідея фіе, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, і наказує мені писати, а потім я знову лежу zusammengeklappt, як порожня торбина»,—це вона може викликатися:

...Рука стискає невидиму зброю,
А в серці крики бойові лунають...

...Горить моє серце, його запалила
Гаряча іскра палкого жалю...

...Ой, яка мене туга взяла!
Серце гострим ножем пройняла...

Це ж тільки вона знала те «тяжке прокляття, дикий і лютий пожег» в людині іскри, вогнища, того, що його—

...не може людина
ні запалити, ні вгасити...

І тільки вона одна, ця запальна жінка, що «дала в своїх творах дію велику творчу тугу за гармонійним людським життям» (вислов Вол. Коріяка про неї), могла сказати про свою «вільну, вільну» пісню, що так «довго, стримано, притлумлено таїлася в темниці серця»:

Летить безумна пісня—стереміться!
Бо жаль ваги не має, так як смерть!

Драматичну поему «Одержима» написала Леся Українка—15-го лютого 1901 року, в Мінському, на Білій Русі, у *протії одної ночі*¹. Рукопис поеми (чернетка) зберігся і свідчить про дію «безумну» працю своїми 32½ сторінками, на швидко написаними навіть незвичайним для Лесі, що загалом писала дуже дрібно, розгонистим, порівнююче великим письмом. Перебування Лесини в Мінському в 1901 році є трагічним епізодом Лесиною життя, про який невчасно казати в її біографії; можна тільки згадати, що вона в ці дні перебування

¹ В збірникові Лесиному «Відгуки», 1902 року, де надруковано «Одержиму», дату дано—18 січня 1901 року; дата 15 лютого належить авторитетним приміткам 3-го тому «Творів» Л. У., вид. «Книгоспілки» 1923 р., див. стор. 282.

в Мінському закрила своїми руками навіки очі духовно-близькій їй людині, перед тим протягом двох місяців доглядаючи її та піклуючись про неї так уважно, що спала ці два місяці не роздагаючись і зазнала після того перевтоми й хвороби. Нагадуємо цей епізод тільки тому, що він свідчить яскраво, в якому творчому стані могла Леся Українка «у протязі одної ночі» написати «Одержиму», себто має для нас зараз не біографічне, а літературне значення...

Тему безмірної, божевільної любови «одержимої духом» Леся Українка втілила у такий сюжет: дія відноситься до часів евангельського земного життя Христа-Мессії. «Одержима» жінка Міріам захопилася проповідями та дивами Мессії і шалено покохала його. В першій сцені, в розмові з нею, Мессія відкидає таку любов, бо вимагає від Міріам—«всіх любити». В другій сцені Міріам таємно стежить за коханням Мессією, коли він не спить і сумує всю ніч у Гефсиманському саду, і наприкінці ночі говорить вона про себе, що гине—«від туги, від болю, від тривоги». В третій сцені (монолозі Міріам) вона у розпачі—«зреклася себе», «проклала себе і душу, ту душу, що не хтів прийняти Мессія собі на жертву...». В кінцевій сцені вона гостро ганьбить всіх, хто розп'яв Мессію—«цезар, сінєдріон, і цар, і весь народ»;—юрба вбиває Міріам каміннями, а вона з божевільним захватом віддає життя своє—«не за щастя, не за небесне царство... ні... з любови!»

Сюжет задумано гостро, проте розроблено, втілено його в фабулу досить розтягнуто і у виправдання авторове треба зазначити, що обрана тема і не могла бути розвинена в іншому темпі. Треба до того взяти на увагу, що Леся Українка ще в 1901 році, коли творилася ця перша «драматична поема», мала за собою тільки досвід лірика, тільки розпочала свою еволюцію до драми і тому ще перебувала у міцній владі «ліричної медитації», своєрідно в неї загостреній. Оцю загострену, енергійну, до певної міри і риторичну медитацію ми її знаходимо на протязі розвитку всієї поеми.

Композицію поеми «Одержима» можна прийняти і виправдати. Автор повинен був у першій сцені розгорнути в діалозі і почутті «одержимої» любов'ю Міріам, і погляди

Мессії; не зайвою з боку композиційної будови є і друга сцена, що призводить нещасну «одержиму» до розпачу, болю і туги; третій компонент поеми—Міріянин монолог—виразно посуває наперед так звану (технічно) «інтригу» дії, бо Міріям приходить у кінці його до зречення і прокляття себе і тої своєї душі, що її не хотів прийняти Мессія. Нарешті кінцева, четверта, сцена вже гостро драматична, навіть трагічна.

З боку так-званого «формального» драматична поема «Одержима» для 1901-го року, особливо ще коли взяти на увагу, що Леся Українка «новаторствувала» нею у жанрі «драматичної поеми», є твір вдалий і недаремно Ів. Франко до «Одержимої» визнавав тільки ліричний хист Лесиня, а прочитавши цей твір, визнав за ним і хист драматичний, назвавши навіть його першим Лесиним «шедевром». Очевидно за авторитетом Франковим і М. Зеров у своїй праці про Леся Українку 1923 року визнає «Одержиму» за «першу в ряді тих драматичних поем, що вважаються шедеврами Лесі Українки (див. «Твори» Л. У. т. I. К. 1923, стор. XXVIII чи окреме видання статті М. Зерова. Х.—К. 1924, стор. 27).

II.

Перейдемо тепер до аналізу змістової, ідейної, поеми «Одержима». Ми назвали цю поему—«поемою надмірного індивідуалізму» і повинні виправдати таку її назву. Колись, як некролог на смерть Лесі Українки, було в тодішньому московському часописі «Украинская Жизнь», кн. IX-X за рік 1913, надруковано статтю Д. Донцова «Поэзия индивидуализма». Перш за все потребуємо ми рішуче одмежуватися від тодішнього Дондовського розуміння Лесиного «індивідуалізму».

Основна теза тодішнього Д. Донцова в цій статті—«в українській літературі Леся Українка була першою і, може бути, одинокою проповідницею крайнього індивідуалізму, в тому розумінні його, що в ньому були індивідуалістами Байрон та Лермонтов» (У. Ж. 1913, IX, 52).

Ця основна теза дала змогу Д. Донцову назвати свою статтю про Леся Українку—«Поэзия индивидуализма».

Обидва твердження заперечуємо в зворотному порядку. Поперше, ніяк не можна Лесині мотиви індивідуалізму видавати за всю творчість Лесину. Лесі Українці в її світогляді та, значить, і в її поетичній творчості безперечно був властивий певний індивідуалізм—і особливо в певні окремі та недовгі періоди її життя та творчості. В такому розумінні ми приймаємо дотепне твердження Д. Донцова, що «жагуча туга індивідууму, здавленого в кліщах *наї* своєю надією та гнітом *своєї* надії,—ось основні моменти цього першого після Шевченка українського поета» (У. Ж. 1913, IX, 53). Так, Леся Українка справді гостро відчувала два вияви гніту: гніт над Україною,—але відчування цього гніту найменше свідчить про індивідуалізм, навпаки, свідчить про наявність в Лесиній психіці чогось зовсім «індивідуалізовмі» протилежного; гніт сучасного їй українського оточення, забитого, задавленого, пасивного та опортуністичного в найбільшій мірі—і цей гніт справді призводив її до іноді надмірного індивідуалізму. Проте, нічого ж спільного в цьому індивідуалізмі не може бути з індивідуалізмом Байрона та Лермонтова, гірших порівнянь не можна й придумати: аристократичний індивідуалізм Байронів та скептичний індивідуалізм Лермонтовський дуже далекі від соціального та інтимно-особистого індивідуалізму Лесиного. Головною ж помилкою Д. Донцова вважаємо те, що він дозволив собі, шукаючи *головної* властивості Лесиної творчості, взяти один з найменших та найнетиповіших її інгредієнтів—індивідуалізм та назвати всю її поезію—«поезією індивідуалізму». Невже ж ще в 1913 році Донцову вже не було видно, що коли шукати подібного загального визначення поезії Л. Українки, то значно більшу матимемо радію назвати її «поезією соціальною»?

Про індивідуалізм у творчості Лесі Українки подав свою думку і М. Зеров: «Я рішуче не можу погодитись,—каже він—з піднесеною в сучасній критиці кваліфікацією індивідуалізму Лесі Українки, як «розпачливого», а її «мрійництва», як безпорадного. Я б скоріше сказав за другим критиком (маємо тут якраз на увазі Д. Донцов, з його статтею «Поезія індивідуалізму»), що індивідуалізм Лесі Українки то «не безнадійний індивідуалізм гинучих класів», не анархічний

індивідуалізм Шишмашевського... П індивідуалізм—бурхливий протест проти кволости й дрімливости громадянства, проти його невігланського духу й пасивности... А що у Лесі бували часом індивідуалістичні настрої, що П зброя оберталася проти громадянства, що вона ставала на прію з ним,—то це звичайне явище, коли ватажок, поет чи мислитель переростає своє оточення, убоге, безсиле, не розвинене естетично, не піднесене культурно. Коли «провідники» бачать те, що має прийти, але повести маси за собою не можуть, бо в розвитку самих мас немає для того «відповідних передумов» (М. Зеров. Леся Українка. Крит.-біографічний нарис. Х.—К. 1924, стор. 63 - 64).

Про індивідуалізм у Лесиній творчості також говорять і М. Драй-Хмара в своїй праці. Він відзначає образ Тірци з поеми «На руїнах», що «характеризує своєрідну індивідуальність Лесі Українки—в ній ми бачимо образ активної жінки, що вступає проти цілого загалу» (стор. 131). На сторінках 142 - 144 він полемізує проти статті Д. Донцова «Поэзия индивидуализму» і заперечує прикрасу Донцовим Лесі етикетку «крайнього індивідуалізму» з порівняннями П до індивідуалізму Байрона, Ніцше, Ібсена, Лермонтова. Він влучно зазначає, що «Леся Українка європейського індивідуалізму на українську ниву не переносила—він у неї цілком саморідний і весь насичений соціальним змістом. Коли сильна особа у Лесі Українки вступає проти нікчемного, інертного суспільства, то робить це не з егоїстичних, а з альтруїстичних мотивів і виконує не індивідуальні завдання а соціальні... Індивідуалізм Лесі Українки творчий, конструктивний. Деструкція не є його метою, і він не біжить від життя так, як у Байрона, або в Лермонтова, бо це не безнадійний індивідуалізм тих клас суспільства, що гинуть, або мають загинути, і не анархістичний індивідуалізм Шишмашевського. Леся Українка не возвеличує свого «я», не утворює з його культу і не ховається в катакомбах, а йде до життя... В поєднанні індивідуалізму з стихійним демократизмом—оригінальність таланту Л. Українки» (стор. 142 - 143).

Але цей своєрідний і безперечно позитивний індивідуалізм Лесі Українки—в ранішні П роки (а 1901-й рік, рік утворення драматичної поеми «Одержима», очевидно, безпе-

речно треба вважати за один з її «ранішніх років» творчості) иноді досягав надмірних розмірів, висувався наперед так, як рідко коли бувало у Лесі Українки і було для неї «нетипово». За такий момент у творчості її ми вважаємо якраз 1901-й рік, його перші місяці, творчим виявом цього моменту—утворену в одну ніч якраз у цей час поему «Одержима». Назва «поема надмірного індивідуалізму» ніяк не плямує індивідуалізмом всієї творчості поетичної Лесі Українки, а тільки підкреслює, що в ранню добу творчості діє єдиний твір у нашої визначної поетки, що в ньому вона досягла надмірного для загального її світогляду її світосприймання індивідуалізму. І, очевидно, що ті біографічно-особисті моменти, що зв'язані з ніччю утворення «Одержимої», мабуть і призвели поета значно ширшого масштабу до вияву надмірно-вузького індивідуалізму. Ми ніколи б не взяли на себе права назвати поезію Лесі Українки—«поезією індивідуалізму», як це в свій час зробив Д. Донцов, а проте, говорячи про першу драматичну поему Лесини—«Одержиму», вважаємо за найпомітнішу її ознаку власне нетиповий взагалі для поета світогляд надмірного індивідуалізму,—і цєю ознакою цю поему відзначаємо.

Залишається конкретно простежити цей надмірний індивідуалізм в «Одержимій».

«Міріам, одержима духом, в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі...». Вже ця початкова експозиція характеризує настрій героїні драматичної поеми. Далі, в діалogaх, монологaх та в останній сцені поеми гостро і різко відзначається надподський надмірний індивідуалізм «одержимої» Міріам. Вона не може погодитися ні з ким. Вона завжди самотня, оригінальна і надмірно-крайня. Вона не знає навіть, чого їй бракує. Тільки десь пізніше для читача з'ясовується, що бракує їй в житті—великої любові. В першому діалозі Міріам з Мессією останній пропонує їй все можливе життєве добро: спокій, віру, любов до всіх, але Міріам нічого цього не може прийняти. Їй потрібні тільки велика любов до одного і не менш велика ненависть до всього иншого. Любов та ненависть нерозлучні для Міріам—і, додамо тут, для Лесі Українки. Любов може горіти і слати тільки

поруч з не меншою ненавистю. Любов до одного, ненависть— до всього іншого.

Що-ж! тільки той ненависти не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

(т. I, стор. 105).

І ще—скарга:

Ох, може-б не було життя таке нещасне,
Якби огонь ненависти не гас?

(ibid., стор. 106).

Для індивідуалізму одержимої Міріам (для індивідуалізму поетки Лесі Українки)—любов та ненависть—з'єднані назавжди. Без ненависти не може бути справжньої любови, без любови не може бути і справжньої ненависти. Дарма, що любов Міріам направлена на Мессію, а ненависть—на всіх інших: на його ворогів і не менше—на його друзів; і що любов Лесі Українки направлено на рідний нарід, на українське суспільство, а ненависть—на всіх їхніх ворогів і не менше—на їхніх фальшивих та лицемірних друзів. Немає на світі справжньої великої, гідної любови без такої ж ненависти.

Символіка Лесі Українки подає цю гостру антитезу в оригінальному та екзотичному втіленні: Міріам любить великою любов'ю тільки Мессію—і тому нещасна; Міріам—надмірно-гостра індивідуалістка і для неї немає ні виходу з цього, ні поради.

У розкритті цієї індивідуалістичної символіки для самої Лесі Українки, як людини, як поета та громадського діяча, маємо подвійну трансформацію: Леся—людина і жінка—вимога єдиної, великої, всеохоплюючої любови—і до всього іншого поза дією любов'ю—індивідуалістична ненависть; Леся—людина і громадський поет—вимога так само великої, всеохоплюючої любови до свого пригніченого народу—і не менш велика, незмірна ненависть до його свідомих та несвідомих ворогів. Любов—чи ненависть; одно—чи друге; третього немає, не може бути.

Одержима Міріам знаходить вихід своєму надмірному індивідуалізму в принесенні себе у жертву; Іншого виходу для цього надмірного індивідуалізму немає.

Лєся Українка—в рідкі години такого самого надмірного індивідуалізму, в трагічні моменти протиставлення великої любови та великої ненависти—знає так само для себе тільки одну відповідь:

...Убий—не здамся!

Б. Якубський.

О Д Е Р Ж И М А.

Драматична поема.

I.

Берег понад озером Гадаринським. Далеко на горизонті ледве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег. Міріям, «одержима духом», в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибиню пустелі, вона бачить там когось у далені.

Міріям. Він там, він все сидить, так нерухомо,
як те каміння, що навколо нього.
Над ним,—мені здається, я те бачу,—
нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,
коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч-би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.
Нема їй впину, а йому спочинку...
Який він самотній, Боже правий!
Невже йому не можна допомогти?
Невже він завжди буде самотній?
«Мессія прийде в славі світ судити»—
так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя—все для світа,

а для Мессії що? Чи тільки слава?
«Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
мир буде на землі і щастя в людях...»
А для Мессії?—знову «слава в вишніх?»
І тільки слава? О, яка ж то кара
Мессією, що світ ратує, бути!
Всім дати щастя і нещасним бути,
нещасним, так, бо вічно самотнім.
Хто міг би врятувати його самого
від самотини, від страшно́ї слави?

(Пригнічена раптовою втомою сідає під скелею і схилиється
на камінь).

Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне дух
мене сюди завів на певну згубу.
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в іншій місці. Я загину тут.
Я вигостила погляд у пустині,
мов соколиний зір—все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене?
Не подивився і не обернувся...
Занадто вже буйна була надія!
Чого ж я сподівалась?... Я не знаю!

(Розхитуючись, як ті, що голосять на гробі, співає стиха
тужливу східню пісню, довго, без слів).

Про се співати можна, а сказати
слів не стає. (Співає знов).

Яка була юрба
за ним, як він ходив по Галілеї.
І кожний встиг торкнути хоч одержу,
хоч край плаща Мессії, тільки я
торкнути не посміла, бо нічого
просить не мала в нього: ні здоров'я,
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
чого я йшла з юрбою... (Співає знов).

Він нікому
не відмовляв потіхи і поради.

Кому що бракувало, він давав. (Співає).
А що ж мені бракує? О, Мессіє,
ти може знаєш?!

(Незамітно для Міріам Мессія наблизився до неї з-за скелі,
надійшовши з пустині, і схилився над нею).

Мессія. Знаю, Міріам!

Міріам (жахнулась).
Учителю!

Мессія. Не бійся, жінко, спокій
я хочу дати тобі.

Міріам. О, я не хочу,
не хочу я спокою!

Мессія (лагідно і разом суворо).
Міріам,
се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
Спокою прагне всякий.

Міріам. Але ти,
учителю, покинув той спокій,
що був у тебе в тихім Назареті.

Мессія. Ти дорівнятиш хочеш...

Міріам (з поривом). Ні, Мессіє,
я не рівняюся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.

Мессія. Так нащо ж ти зрікаєшся спокою,
єдиної потіхи всіх нещасних?

Міріам (з раптовою одвагою).
Бо ти його не маєш, Сине Божий!

Мессія. Яке тобі до мене діло, жінко?

(Міріам знищена, збентежена закриває лице покривалом і
повертається йти геть).

Мессія. Стій, Міріам, скажи, ти в мене віриш?

Міріам (не odkриває лица).
Я вірю, що ти Божий син, Мессія,
і всім, окрім мене, даси рятунок.

Мессія. Усім, крім тебе, жінко?

Міріам. Ти сказав.

Мессія. Я не сказав того.

Міріам. Та я те чула.
Прости, учителю, я мушу йти. (Відступає).
Мессія. Куди ти йдеш?
Міріам. Не знаю. Так, на безвість.
Мессія. Чого ж ти йдеш?
Міріам. Бо мушу йти.
Мессія. Навіщо?
Міріам. Ти знаєш. Ти—Мессія! Я не знаю.
Мессія. Зостанься тут.

(Міріам мовчки спинається).

Мессія. Скажи мені, ти чула,
що говорив я людям?
Міріам. Так, Мессіє.
Мессія. Ти прийняла мої слова?
Міріам. Ніколи
я не забуду їх.
Мессія. І в слід їх підеш?
Міріам. Вони слідом за мною підуть всюди,
волаючи: «Ти йдеш в неправу путь!»
І, мов на жар пекучий, наступати
я буду на слова твої огнисті,—
сліди мої від них криваві будуть.
Мессія. Уперта річ твоя; ти мов рабиня,
що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.
Міріам (падає навколішки).
О, горе! Впала вже на мене кара,
і вже її ніхто не здійме з мене!
Мессія. У тебе мало віри. Якби ти
хоч зерня віри мала...
Міріам. О, я вірю,
без краю вірю в тебе, Сине Божий,
та я не вірю в себе! Я не вірю,
щоб я могла твої слова прийняти.
Мессія. Таке смирення гірше від гордині.
Міріам. О, сто раз гірше, я те добре знаю,
і з того розпач мій.

Мессія. Ти не наводь
 обмови зайвої на власну душу,—
 такою чорною вона не може бути.

Міріам. О, ні, учителю, вона чорніша,
 ніж хата-пустка, що після пожежі
 чорніє порожнечою. Вода
 твоїх речей, цілюща та живуча,
 душі моєї вигоїть не може.
 Вода боронить від огню живого,
 згорілу ж хату дарма поливати.

Мессія. Та що тобі спалило душу, жінко?

Міріам. Не знаю, чи ненависть, чи любов.

Мессія. Кого ж ненавидиш ти?

Міріам. Ворогів.

Мессія. Своїх?

Міріам. Твоїх.

Мессія. Я їх казав любити.

Міріам. А я люблю... не їх.

Мессія. Вони для тебе,
 як і для мене, ближні.

Міріам. Але я
 від них далека, наче від єхидни.

Мессія. Вони не відають, що творять.

Міріам. І єхидна
 несвідома, а всяк її розтопче,
 як стріне на шляху.

Мессія. Якби єхидна
 могла покинути свою отруту,
 вона була б не гірша від голубки.

Міріам. Але вона отрути не покине.

Мессія. Про царство Боже на землі ти чула?

Міріам. Та я ж тепер його не бачу.

Мессія. Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

Міріам. О, так, не бачу! Світло твого духа
 мене сліпить. Чим ти мені ясніше,
 тим менш єхидна схожа до голубки.
 Не маловірна я, занадто вірю,
 і віра та мене навік погубить.

Я вірю, що ти світло,—і такого
ся темрява до себе не приймає?

Я вірю, що ти слово—і такого
отой глухорожденний люд не чує?

Їм може треба иншого Мессії?

Їм може Сина Божого не досить?

Мессія. Вони сліпі, вони ще не прозріли,
самого слова мало їм для віри,
їм треба діла.

Міріам. Ти творив дива!

Мессія. Творив дива ще тільки над водою;
сього не досить—треба крові.

Міріам (з жахом). Крови?

Чиєї крові, вчителю?

Мессія. Моєї.

Міріам. Хай їм вона на голову впаде!

Мессія. Не проклинай, вертається прокляття
на того, хто сказав його.

Міріам. Нехай!

Я знаю се, проклята я навіки,
бо я люблю не вмю ворогів.

О, кождий тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.

Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.

Я вся тремчу, коли його побачу.

В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,

так я узброєна в свою ненависть,
як вартовий коло царської брами,

що радий вихопить на кожного свій меч,
хто тільки зле замислить на владаря.

Мессія. Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?

Міріам (з докором). Учителю!

Мессія. Ти може скажеш—
любиш?

Міріам. Ти се сказав.

Мессія. Я так сказав: хто мовить,

що любить Господа, а брата ненавидить,
неправда то.

Міріам. Хіба ж і той не любить,
хто душу віддає?

Мессія. Що значить, жінко,
віддати душу?

Міріам. Значить—буть готовим
загинуть за любов.

Мессія. То се ж би звалось—
віддати тіло. В тім душі нема.

Міріам. А хто покине батька, матір, браття,
все рідне, любе, все, чим жив він досі,
для іншого—невже і той не любить?

Мессія. Хто зрікся всього, а себе не зрікся,
не любить той.

Міріам. О, Господи, якої
ти жертви хочеш?

Мессія. Жертви я не хочу,
любови тільки.

Міріам. Мушу всіх любити?

Мессія. Так, всіх.

Міріам. Всіх, крім тебе—се неможливо.
Але тебе і всіх—се понад силу.
Та за що ж, за що ж маю їх любити?

Мессія. Недовірки питають тільки «за що?»

Міріам. О, як недовірки любити вміють!
Як поломінь, палка у них любов!

Мессія. А та любов, що я від тебе хочу,
повинна бути як сонце—всім світити.

Міріам. О, що мені робить? Немає сонця
в моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.

Мессія. Ще може зійде сонце і для тебе.

Міріам (з раптовою надією).
Учителю! чи ти мені дозволиш
пролити кров мою?

Мессія. За кого? За людей?

Міріам. Ні, не за їх!

Мессія. То нащо проливати
даремне кров?

Міріам. А може не даремне?

А може кров'ю викупить я зможу...

Мессія. Кров без любови викупить не може.

Міріам. Якби ти хотів прийняти від мене викуп,
щоб не лилась твоя свята кров!

Мессія. Ти хочеш викупить мене?

(Міріам потакує мовчки головою).

Мессія. Даремне!

Міріам. Нехай даремне! Та позволь загинути
хоч не за тебе, то з тобою вкупі!

Мессія. Ваалові дають даремні жертви,
я ж не приймаю їх.

Міріам. Мессіє!

Мессія. Ні, для тебе
я не Мессія. Ти мене не знаєш.

(Відходить. Міріам застається в пустині сама).

II.

Гефсіманський сад. Дванадцять учеників сплять непробудним сном. Мессія молиться. Міріам нишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно Мессію в місячному світлі.

Мессія (до учеників). Спите? Не спіть! Моя душа до смерти... [сумна]

(Ученики не озиваються, сплять).

Міріам (до себе). Боже! знов він самотній, ще гірше, ніж в пустині! Сії люди твердіші від каменя... Он отам лежить той ученик, що—люди кажуть— учителю з усіх їх найдорожчий, а спить він, як і всі—міцніше може, бо наймолодший. Я одна не сплю, я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч, та я німа, як мур оцей, не видна, як тая тінь, так, мов я не людина, так, наче в мене і душі нема... Я приступаю до нього...

(Вихиляється трохи з тіні, але знов ховається).

Ні, не смію...

Він знову скаже, як тоді сказав:
«яке тобі до мене діло, жінко?»
Що ж я йому скажу? Моя душа тепер чорніша. Я тепер не тільки до ворогів Його ненависть маю, але й до друзів. О, до сих ще більшу! Ви, сонне кодо! Світло опівночі

не будить вас? Вам заграва кривава
очей лінивих не здола розплющить?
Бодай вам вічний сон наліг на груди
і зморою душив вас без кінця!
Мені сто раз від вас миліші гади,
бо в них таки либонь тепліша кров.

(З відразою одвертається від сонного товариства. Дивиться
на Мессію, прислухається).

Про що він молиться?
Мессія (впівголоса). Нехай мине
ся чаша...

Міріам. Саваоф! чи й ся молитва
в сю ніч твого престола не досягне?
Вовкам даси ти на поталу Сина?

Мессія. Але хай буде так, як ти бажаєш,
а не як я...

Міріам. Сам Вельзевул напевне
почув би милосердя.

Мессія (до учеників). Ви спите?
Не спіть! моя душа смутна до смерти!

Міріам. Каміння у пустині відкликалось
потрійною луною, але сі
не обізвуться, ні, дарма надія!
Я обізвусь... Який злий дух тримає
мої слова? Учителю! Єдиний!
О, світачу моїх очей! Невже ти
не бачиш, як я гину тут від туги,
від болю, від тривоги? І нічим,
нічим потішити тебе не можу!
...Я обізвусь... Ні, голосу не стане.
Коли ж і стане, дико забренить,
немов шакала голос опівночі,
бо туга стиснула за серце... Я не можу,
не можу бачити сього! Прощай!..
Ох, Міріам, ти проклята від Бога!

(Так само незаметно для Мессії, але швидко вибігає з саду).

III.

На Голгофі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими.
Віддалік варта, інших людей нема, тільки Міріам сама під
хрестом Мессії.

Міріам. Він їм простив. Він їм усім простив.

Вони те чули і на віки вічні
Його слова потіхою їм будуть.
А тільки я непростена залилась,
бо я не можу їм простити за нього.
Я всіх і все ненавижу за нього,
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
«розпни Його, розпни!» і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних поколінь вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто всіх любив і всім прощав.
Умер він зраджений землею й небом,
як завжди, самотній. А тепер
я тут сижу, як завжди, самотня,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на рятунок.
І вічно, вічно буду самотня,
на цьому і на тому світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце.
Тут завтра прийдуть ті прихильні друзі,
що тричі одрікалися від нього,
і та родина, що ніколи в ньому

Вн. гвард. - б.т. гвар. д.л. гвар. (м.д.)

Then, by just ride to
by the house, house & nobis
heaven, to the north, to the
side

[illegible]

Кердану
Там сепаратизм
чары изгана

I have tried your new system, and it has been very successful.

Sheng, Wang xi, Zu yu, wu

have

Среду
незграна, на се добрату. 3000

угодъ деъ спуска дѣлче

М. 40? Корсаков (Корсаков)

[illegible]

Книжка, посвященная в честь
нашнего, 1-го мая, ~~сегодня~~
сегодня.

не бачила пророка; прийдуть, здіймуть
його з хреста,—бо вже ж він неживий
і більше мучитись за них не може,—
покроплять млявими слізьми й лагідно
спов'ють у хусти, понесуть покірно,
під наглядом ворожих вояків,
сховають у печері й розійдуться.

А може потім зійдуться до купи
тепленьким словом згадувать про того,
про кого за життя так мало дбали!

Ох, як би я тепер хотіла кинуть
отрутними словами їм в обличчя,
немов гарячим приском! Хай би очі
їм випекло, ті очі безсоромні,
що сміли тут дивитися на муку
того, чийого всі не варт мизинця!

Я знаю, що якби з'явилась я,
ненавистю спотворена в обличчі,
вони жажнулись би і запитали:
«яке тобі до всіх нас діло, жінко?»

І я на те... що я на те сказала б?
Я б мусіла мовчати, бо ненависть
не має голосу на поминках того,
хто всіх любив і всіх прощав... Ой, горе;
В той час, як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
непризнана ніким, бо сам Мессія
не признавав мене...

О, Сидне Божий!

Нехай в моїм житті все, все неправда,
та вір мені, що я тебе любила.

Чи ти гадав,—я не зреклась себе?
Зреклась! я проклала себе і душу,
ту душу, що не хтів прийняти Мессія
собі на жертву. Де ж ще більше горе,
як не могли віддати за друга душу?..

(Темрява огортає все більше гору і хрест і жінку під хрестом).

IV.

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люди, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нищечком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. Назустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Мессії.

Йоганна (до Міріам).

Мир, сестро, й радість!

Міріам. Радости і миру
не знаю я так само, як тебе.

Йоганна. Прости, що зачіпаю незнайому,
але ж у нас така весела звістка.

Міріам. Що то мене обходить?

Йоганна. Всіх обходить!

Мессія нам воскрес!

Міріам (голосно). Воскрес? Мессія?!

Йоганна. На Бога, сестро, тихше! ще почує
хто з люду й донесе сїнедріону.

Міріам. Ви боїтесь, коли б вам за Мессію
кров не пролити так, як він за вас
пролив свою?

Йоганна. Проллєм як буде треба,—
тепер не час.

Міріам. Ти, жінко, чим торгуєш?

Йоганна. Сказала б я, питання не до речі.

Міріам. А ти не знаєш, де тепер Мессія?

На небі певне?

Йоганна. Кажуть, на землі,
між людом ходить.

Міріам. Отже в вас надія,
що є кому і вдруге кров пролить,

як прийде знову час! (Гірко сміється).

А я не вірю,

щоб він воскрес, бо ви того не варті!

Йоганна. Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.

Міріам. Се правда! він ніколи не вважав,
на те, що з вас ніхто його не вартий.

І все таки не вірю, що воскрес він.

Йоганна. Але ж він сам пророкував про те!

Міріам. Для сеї самої юрби воскреснуть?

На се либонь не стало б і Мессії.

Йоганна. Здається, помилилась я, бо ти,
як бачу, не прихильниця його.

Міріам. Прихильних мав він досить і без мене.

(Йоганна зо страхом ховається в поблиській гурток).

Міріам (ти у слід).

Не бійсь! не розкажу сінедріону,
бо він для мене не миліш, ніж ти.

Хіба однаково ненависний.

(Близько проходить старий галілеянин. Міріам звертається до нього).

Що, батьку,

чи правду кажуть, що воскрес Мессія?

Старий. Так правда, як і те, що він пролив
за всіх нас кров свою святу, невинну.

Міріам. Він не за всіх пролив. Неправда, значить.

Старий. Як не за всіх!

Міріам. За мене він ні краплі
не проливав.

Старий. А, ти не віриш в нього...

(Хоче й собі сховатись у гурті).

Міріам. Я вірю в нього! (Старий спиняється).

Вірю більш, як ти,

більш, як усі ви.

Старий. То приходить сьогодні
до нас на збір.

Міріам (з відразою). Щоб я до вас прийшла?

Ховатися по норах вкуші з вами?

Мені при вас нема чого робити,

у мене на чолі немає плями!

Старий. А в кого ж є?

Міріам. У вас, у всіх у вас!

Усі ви допустили, щоб Мессія

кривавий викуп дав за ваші душі.

І вам прийнять Його було не тяжко!

Віддячилися ви, правда, хто сльозою,

хто щирою до ворогів любов'ю...

Старий. Він сам казав нам ворогів любити.

Міріам. А ви й зрадили! так вам безпечніше:

душа врятована та й тіло не загине!

Старий (з острахом). Хто ти така?

Міріам. Я? Одержима духом!

Старий. Благай Мессію, щоб змінив тебе

і визволив від того злого духа

святою силою своєї крові й тіла.

Міріам. Щоб визволив мене ціною крові?

Своєї крові? Та невже ти, ліду,

гадаєш, ніби я себе ціную

дорожчою, ніж чиста кров Його?

Так слухай же: чи в огняній геєнні,

чи в темряві без краю доведеться

мені на вік віків з душею пробувати,

та радощі моєї не зруйнує

сам князь темноти, радощі від того,

що на мені не важить кров Мессії,

що він її за мене не пролив

ані краплини.

Старий. Як могло те статись?

Міріам. Ненависть врятувала від гріха.

Старий. Кого ж ненавидиш?

Міріам. Всіх вас, себе і світ.

Старий. За тебе теж пролита кров, та дарма,

бо ти не прийняла святого дару.

Міріам. І не прийму! бо я не Астарот,
щоб мала кров приймати в подарунок.

(Непримітно підходить слуга сінедріону і з ним римський преторіянець).

Слуга. Про що говорите?

Старий (заминаючись). Це бачиш...

Міріам. Про Мессію!

Старий. Зовсім ми не про теє розмовляли.

Преторіянець. А хто ж то, дівчино, отой Мессія?

(Поки преторіянець і слуги слухають Міріам, старий галілеянин ховається між людьми).

Міріам. А той, що ви недавно розп'яли.

Ви знаєте, він цар був іудейський.

Тепер він знов по всій країні піде,
бо він воскрес, воскрес у новій славі!

Нехай там стережуться цар і Цезар,
і весь сінедріон, пекельна рада!

Преторіянець (хапає її за руку, киває на слугу).

А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
щоб не брикала дуже.

Міріам. Що? в'язати?

(Зручно нахиляється, бере камінь і пускає в голову слуги).

Хоч одного та все ж покарбувала!

(Її знов хапають за руки, скручують і в'яжуть. Слуга одною рукою обтирає кров, а другою помагає в'язати Міріам).

Міріам. Хотіла б я всю вашу кров пролити,
віддячити за жертву!

Преторіянець. Що ж та жертва,
коли ви кажете, що він воскрес?

Міріам. Так що ж? Хіба минає все минуле!

Він пережив три вічності в три ночі,
прийняв три смерти. Чи тепер, воскресши,
забуде він страждання, зраду, смерть?

Простити може, а забути—ні!

О, будьте прокляті!

Слуга. Хто?

БАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН

Драматична поема

НА РУЇНАХ

Драматична поема

(З часів першого полону)

Figure 1. The structure of the proposed model. The model is composed of three main parts: a feature extraction module, a classification module, and a fusion module. The feature extraction module uses a 3D CNN to extract features from the input data. The classification module uses a 2D CNN to extract features from the input data. The fusion module combines the features from the 3D and 2D CNNs to produce the final output.

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{1}{\rho} \right) = - \frac{1}{\rho^2} \frac{d\rho}{dt}$$

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

[illegible]

НЕВОЛЯ І РУІНА.

(«Вавилонський полон» і «На руїнах»).

Вавилонський полон—найтрагічніша доба в старозавітнім житті народу юдейського. Надія, горда своїм покликанням, сповнена месіанізму, нація завойовницька, що мріяла захопити увесь світ,—зазнала тяжкого удару, національного і релігійного позорища і майже була зникла як державний і національний організм.

Вавилонський полон в історії юдеїв та ізраелитян є період перебування їх під владою Вавилонської держави. Ізраелитян було виведено в неволю ще року 722 до Р. Х., юдеї зазнали полону та руїни пізніше, в роки 596-586.

Ось як розповідає Біблія про Вавилонський полон юдеїв:

«Прийшов Навуходоносор, цар Вавилонський, зо всім військом своїм до Єрусалиму, став круг нього облогою і обгородив його насипом... Почався голод в Єрусалимі, і не було хліба в хліборобів. І захопив Навуходоносор місто, і спалив храм і царський палац, і зруйнував усі будівлі Єрусалиму, а стіни його розвалив».

Знищивши столицю юдеїв, дню «найзавершенішу красу і радість всієї землі», забрав Навуходоносор увесь народ в полон і погнав його до Вавилону.

Переживання подоланого і пригнобленого народу, його моральні й фізичні муки, патетично оспівані в тій же Біблії.

«На ріках Вавилонських,—читаємо там,—сиділи ми і плакали, згадуючи про Сіон. На вербах повісили ми арфи наші. Там завойовники вимагали од нас пісень і гнобителі наші—веселощів: «Заспівайте нам Сіонську пісню!» Як ми можемо співати рідну пісню на чужині?

... Пригадай, Боже, синам Едомовим день Єрусалиму, коли воля кричали: «руйнують, руйнують до останнього каменя!» Дочко Вавилону, проклята! Благословенний буде, хто помститься на тобі за нас! Благословенний буде, хто дітей твоїх поб'є об камінь!»

І далі, в книзі «Плач Єремії», знаходимо такі страшні деталі Вавилонського полону:

«Діти мої зруйновані, бо ворог переміг... Шляхи Сіона плачуть, бо ніхто не йде на свято; всі ворота його опустіли; дочки його сумують; дітей його погнали в полон. Діти і немовлята умирають від голоду на міських улицах. До матерів своїх кажуть вони: «де хліб і де вино?» ...Шкіра їх (полонених) прилипла до кісток, стала суха, як дерево. Хто вмер од меча, щасливіший тих, що вмирають від голоду. Руки матерів варили дітей своїх на їжу... Жах і яма, спустошення й руїна—доля наша...»

Вавилонський полон юдейського народу зберігся на ділі тисячеліття в пам'яті людства як яскравий символ страждань і зруйнування кожної завойованої і гнобленої нації.

Український народ у своїй історичній минувшині зазнав так само і неволі, і руїни. Тому природньо і зрозуміло, що для Лесі Українки, яка жила й творила в роки поневолення і нищення українського народу російською державою, тема Вавилонського полону в символістичній його розумінні була актуальною й значущою.

Драматичну поему «Вавилонський полон» Леся Українка закінчила 1903 року, а другу, об'єднану з першою своєю тематикою,—«На руїнах», року 1904-го. З цих двох дат А. Музичка, досить наївний дослідувач джерел творчості Лесі Українки, робить висновок, що авторка в цих творах малює свої «бажання та заходи погодити в національним питанні російських і українських соціал-демократів, що представлені в виді самарійських та юдейських пророків» (А. Музичка. «Леся Українка», стор. 70. ДВУ. 1925).

Примушені ми спинитись на цій питанні з тією метою, щоб одкинути од цих двох поем необачне твердження А. Му-

зички, що надає дим поемам виключно агітаційно-партійного значення.

Хоча й правда, що саме в роки закінчення Лесею Українкою згаданих поем одбувалась боротьба на національним ґрунті між українськими і російськими соціал-демократами, хоча й правда, що Лесею Українку обходив результат тієї боротьби,— але збіг цих дат залежав зовсім від інших причин.

До дат закінчення кожного твору треба ставитись завжди індивідуально, бо дата закінчення, взята окремо, не дає ніякого матеріалу ні про час зародження певного твору, ні про джерела творчого імпульсу. Це особливо стосується Лесі Українки, як поета поневоленого народу, що жила в таку добу, коли для її творчості і в гнітючі 80-ті та 90-ті роки і в надійні роки 1900-ті однаково тематично близькою була символіка «Вавилонського полону».

Чому ж саме на 1903-4 роки припадає закінчення Лесею Українкою цих драматичних поем?

Залежить це в найбільшій мірі від еволюції художнього хисту Лесі Українки: лише пройшовши шлях лірично-поетичної творчості, могла вона дійти до важчої і складнішої творчості драматичної, щоб іще далі, після перших драматичних творів («Вавилонський полон» і інші), дати «Каміного Господаря» і наприкінці, в апогеї зросту художньої сили, утворити останній шедевр—«Лісову пісню».

Тема двох перших драматичних творів Лесі Українки хоча й походила від вражінь українського життя, як і всі майже теми її творів, але не служила їй тема цілком одної з двох посварених соціал-демократичних партій. Творчість Лесі Українки сягала далеко далі і, служачи українському народові в цілому, вона, за словом академіка Михайла Грушевського, «зв'язувалася з одвічними переживаннями людськості».

Для «Вавилонського полону» розгортається на тлі картини розлогої рівнини і червоного заходу, що од нього кров'ю червоніють води Тигра та Евфрата. Скрізь розкидано намети бранців. Голі діти шукають черепашок у воді, збирають сухе баговиння для огнища. Обдерті і змучені жінки готують коло

огнищ злиденну вечерю, чоловіки прийшли з підневільної роботи в місті і одпочивають під вербами край води.

Починається короткий діалог між жінкою і її чоловіком: виявляється, що він не може вкусити хліба, бо втратив усі зуби в Вавилоні. Далі стара жінка сидить нерухомо коло згаслого багаття, посипавши голову попелом на знак жалоби: дочка її пішла до Вавилону і не вернулась. Ще одна жінка шукає свого чоловіка і чує звістку, що він помер від катування. Між багаттям проходить божевільна. Вона втратила розум ще в Єрусалимі, коли дитину її убито об камінь. Сльози, прокльони, одчай.

Осторонь гуртом стоять левіти і резонерствують на тему про причини кари на юдеїв. Поруч юдейський та самарійський пророки сперечаються за національно-релігійне першенство своїх племен. Суперечка має перейти в бійку: один заміряється палицею, другий—каменем. В цей момент з'являється молодий пророк-співець Елеазар і розбороняє ворожих пророків. Тоді проти Елеазара об'єднуються пророки і левіти і обвинувачують його в зраді Богові і народові. До кінця поеми одбувається напружений словесний турнір між Елеазарем і об'єднаними проти нього пророками та левітами. В цьому діалозі і полягає головний зміст поеми. Елеазар докоряє пророків за розбрат, який вони вносять в життя двох поневолених племен, за те, що в суперечках вони забули про тягар неволі. Він нагадує їм про спільну мету обох народів—визволення з полону, він кличе їх до спільної боротьби за життя й за «шлях на Єрусалим»:

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху
так, як газель води шука в пустині...
А поки знайдем, за життя борімося,
як барс поранений серед об'ляви...

Поема кінчається покликом Елеазара:

Живий Ізраєль, хоч і в Вавилоні!

Поема «На руїнах» дає таку ж саму картину розбрату на зруйнованій батьківщині юдеїв. Її збудовано за такою ж схемою, як і «Вавилонський полон». Спочатку опис руїн Єру-

салому та його передмість. Серед курінів, де живуть юдеї та самарійці, так само вночі горять багаття. Чути зітхання, приглушені ридання і тихе шепотіння тих, хто ще не спить; більша частина спить—хто в безверхих курінях, хто просто серед поля. Поле—ніби трупом вкрите після бою. Пророчиця Тірда ходить полем від людини до людини, розважає, підбадьорує, збуджує надію. Далі драматична колізія розпочинається з того моменту, коли пророчиця втопила в Йордані арфу, національну реліквію юдейську, що з нею плакав пророк Єремія і, можливо, на ній грав сам цар Давид. Тірда за те втопила арфу, що вона лише до плачу закликала, лише квилала над руїнами.

Колись живії, струни тяжко стогнуть
під мертвим доторканням мертвих рук...
Добудь нові слова, нові струни,
або мовчи—могили не співають,

каже Тірда до співця. Вона, як і Елеазар у «Вавилонському полоні», по іншому дивиться на національно-визвольну справу, ніж юрба та ватажки П—пророки з левітами. Національні святощі народу вона радніша втопити в воді Йордану, ніж бачити, як ці святощі затуманюють очі народові, привертають його до минулого, замість того, щоб відбудувати Єрусалим і відродити нове життя.

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив...
Устань, Ізраєлю! Зори плугами
де бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій
по над границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині.
Склади каміння все у підмурівки,
щоб не казали люди: тут руїна;
щоб мовили: колись тут стане дім!

закликає пророчиця. Та юрба і сліпі проводарі П, обурені зневагою пророчиці до національних реліквій, виганяють П в пустиню. І пророчиця Тірда залишає рідний свій народ, кинувши йому прощальний поклік:

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього!

Символічне значення цих двох драматичних поем Лесі Українки для дореволюційного життя українського народу яскраво сформулював М. Євшан (ЛНВ. 1913. X, стор. 53).

«Чоловік,—пише він,—мусить мати свою внутрішню свободу, з раба буденщини переродитися в слугу вищої справи. Так і тільки так скінчиться «Вавилонський полон», воскреснуть руїни і буде збудовано в новім Єрусалимі храм новий.

«Те все мусить вичитати і до себе віднести сучасний українець... Бо для кого ж писані такі твори, як «Вавилонський полон» або «На руїнах», про кого пише вона, зображуючи прострацію, духову розтіч та рабство гебреїв «над вавилонськими ріками»? Про кого говорить пророцтва Тірца, коли каже про святі руїни, що служать нашій ганьбі, про струни, що тяжко стогнуть під мертвим доторканням мертвих рук?..»

До дії Євшанової формуловки належить ще додати, що багато думок у цих двох поемах мають актуально-життєве значення і для сьогоднішнього українського буття: хіба не потребуємо ми єднання і спільної боротьби за життя, хіба національні фетиші не застують часом нам дороги до майбутнього, як та разбита арфа плачущого Єремії, хіба не з усією силою лунає для нас і сьогодні пророчий заклик:

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив..?

«Вавилонський полон» і «На руїнах» не належать до шедеврів Лесі Українки. Як драматичні поеми, вони майже не мають дії, руху, фабули. Зовнішнє вони статичні, картинно-описові, їхня композиція примітивна, а гострі й чіткі діалоги, повні напруження думки,—надмірно риторичні і не поєднані з дією сценічним рухом, розвиненням ситуацій.

Розглянемо уважно будову, літературну композицію, а в даному разі літературно-драматичну, цих двох «драматичних поем».

Поема «Вавилонський полон» має єдине місце дії—розлогу рівнину, де зливаються Тигр і Евфрат і де розташувалися полонені; всю драматичну поему розгорнуто за один літній

вечір; вся драматична подія поеми зберігає повну єдність, бо скеровано її виключно на розмови-скарги, вислови страждань, гіркі ламентадії. Протиставлення всім цим висловлюванням полягає в дієвій особі пророка Елеазара, що єдиний серед полонених має інтелектуальну силу кликати до боротьби та вірити в успіх П. Отже, конструкція «Вавилонського полону» є найпростіша літературно-драматична конструкція, де пильно збережено всі класичні закони будови класичної драми—славетні колись три драматичні єдності: єдність місця, часу, й дії. Цим обмежується з боку композиційного будова цієї поеми. Вона не має якоїсь зміни гострих епізодів дії, ситуація зостається протягом всього твору незмінна, і не в конструктивній композиції, а лише в гострім розвиненні діалогічної тематики полягає «драматичність» поеми. Тема діалогів справді гостра і оформлено її влучно в дотепні й афористичні, хоч для наших часів і риторичні, вирази.

Друга драматична поема, «На руїнах», збудована за тими самими композиційними принципами; в ній так само уважно зберігаються всі «три єдності» драматичного твору. Загострення тематичне в порівненні з «Вавилонським полонем» полягає лише в тому, що дія відбувається вночі, коли всі полонені сплять, і чути тільки тихі зітхання, приглушені ридання та здалене шепотіння тих, хто ще не спить. І серед цього оточення руїн з'являється енергійна, героїчна постать пророчиці Тірци, що хоче своїми заклинами розбуркати приспаних і змучених подолянців до життя, до боротьби:

Я визволю тебе, свята руїно,—
ще може станеться Господнє чудо,
що віднайде тебе рука гідніша
і збудить у тобі не тільки голос,
а й душу вічну!

Тірца не могла збудити і підняти до боротьби подоляних. Її, як уже переказувалося, виганяють в пустиню, і вона йде туди самотня. Тут драматична колізія доходить найвищої точки, і поема уривається.

М. Зеров так характеризує формальні властивості драматичної творчості Лесі Українки («Леся Українка», Книгоспілка, 1924, стор. 47):

«Поряд з яскравою загостреністю діалогу в драматичних творах Лесі Українки стоїть друга риса—це порівнювача їх блідість в розумінні дії, руху, звичайного фізичного руху. Весь акт Інколи складається тільки з одної сцени. Дієві особи на кону майже не міняються. Весь час межі ними точиться розмова, блискуча, багата на ефектні місця, пересипана дотепами, афоризмами, несподіваними зворотами, але якась занадто теоретична, не ілюстрована відповідною чинністю, не покріплена сценічним рухом,—і тому репліки видаються трохи задовгими, акти—розтягненими, а п'єси в цілому мало сценічними, особливо тепер, для нас, зіпсованих, так мовити б, кінематографічністю нового театру».

Це визначення М. Зерова до певної міри стосується всієї драматичної творчості Лесі Українки, але його в повній мірі можна віднести до таких початкових драматичних її творів, як «Вавилонський полон» і «На руїнах».

А. Ніковський (ЛНВ. 1913. X, стор. 70) ці прикмети драм Лесі Українки пояснює її особливою методою драматизації сюжету: «починаючи,—каже він,—з найдрібніших рис несхожості в речах, на перший погляд у всьому подібних, логічно й послідовно розвиває вона ті риси несхожості і суперечності аж до тієї міри, коли люди стають на протилежних кінцях розвитку одної ідеї; разом з діалектичним розвитком основної думки наростає і драматична боротьба».

Ця метода драматизації сюжету найяскравіше виявлена в конструкції «Вавилонського полону» і «На руїнах», де, як уже згадувалось, одбувається виключно словесна боротьба на тлі непорушності декоративного реквізиту. З цієї причини обидві драматичні поеми, цікаві в читанні своєю напруженою емоційністю, майже не придатні для сценічного вжитку.

Як же сприйняли сучасники Лесі Українки обидві ці поеми, які відгуки викликала вона серед громадянства чи хоча б серед кола літературних її прихильників?

Спомини людини, близької Лесі Українці і ознайомленої з комплексом мотивів її творчості, свідчать, що коли вийшов «Вавилонський полон», то символічне його значення, на велике

здивування Лесі Українки, було незрозуміле для її читачів-сучасників. З приводу цієї поеми їй навіть робили зауваження, чого вона береться за такі далекі й чужі українському оточенню теми. У відповідь на цю байдужість сучасників і на такі закиди з приводу тематики своєї творчості Леся Українка, за власним її свідченням, пише поему «На руїнах».

Ці факти з життя Лесі Українки допомагають, точніш, дають недвозначну вказівку, як треба розуміти головну ідею «На руїнах». Справді, пророчиця Тірца прийшла занадто рано, бо Україна часів Лесі Українки являла собою такі безнадійні руїни, що невчасно тоді було будити її до боротьби за життя і до відбудування рідних руїн і що найгероїчніші зусилля зрушити країну до визволення засуджені були на марну загибель.

Отже, для нас тепер стає зрозумілим ще й те, що слова вигнаної в пустиню і засудженої на самотину пророчиці Тірци:

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього

мали для Лесі Українки автобіографічне і трагічне значення.

А. Харченко.

БАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН.

Розлога рівнина. Червоний захід зміняє в кров широкі води Тігра та Евфрата, що зливаються до купи. По всій рівнині розкидані намети бранців. Голі діти шукають скойок в ріні та сухого баговиння на паливо. Обшарпані, змучені, здебільшого старі жінки лагодять вечерю—кожна при своїм багатті—для чоловіків, що по тяжкій роботі прийшли з міста і посідали мовчки під вербами, над водою. Трохи осторонь, теж під вербами, стоять два гурти: левіти і пророки. Над пророками, на вербах, висять арфи, гойдаються і часом бреньять від поривів вечірнього вітру. Здалека видно Вавилонські мури і вежі, часом доноситься міський гамір.

Жінка (озивається від багаття).

Ходи вже, чоловіче, до вечері!

(Чоловік, ще молодий, встає від гурту і мовчки сідає до вечері).

Жінка. Чом хліба не їси?

(Чоловік мовчить).

Жінка. Гіркий, либонь?

Нема чого, небоже, мусиш їсти!

Чоловік (ледве вимовляючи, зовсім по-старечому)

Не можу їсти...

Жінка. Лихо! ти беззубий?!

Де ж...

Чоловік. Там! (Показує на Вавилон).

Жінка. Ой, горе, горе, горе!..

(Коло другого багаття):

Старий чоловік (підходить до старої жінки, що сидить коло вигаслого вогнища, нерухомо низько спустивши голову).

Давай вечерю!

(Жінка мовчить, не рухається).

Ст. чоловік. Чом ти не варила?

(Жінка мовчить).

Ст. чоловік. Чого у тебе попіл на волоссі?

(Жінка мовчить і ще нижче хилиться).

Ст. чоловік. Де наша Малка?

Жінка. Там!

(Показує на Вавилон, падає додолу і поспіпає голову попільом).

Ст. чоловік. Адонаї!!

(Роздирає на собі одержу і теж падає додолу).

(Коло третього багаття, де сидять самі чоловіки, здебільшого старі):

Жінка середнього віку (несміло наближається, за її одержу чіпляються обшарпані діти).

Простіть, мої батьки, що поспитаю,
чи ви не бачили де мого чоловіка?

Один дід. Як зветься він?

Жінка. Ебенезер Оссієв.

Другий дід. Так звався він, як ти ще не була

Жінка. Що ти кажеш?! [вдовою.

Третій дід. Не вбивайся,

умерлих не катують вороги.

Жінка. Ой, що ж тепер почну я, нещаслива,
з дрібними дітьми! (Голосить).

Діти. Мамо! мамо! мамо!..

Божевільна (блукає поміж багаттям).

Щасливе лоно те, що не родило.

Щасливі груди, що не годували...

Гей, не втішайся, жінко навилонська!

Гей, не радій, синів гадючих мати!..

Дівчина (шепоче до товаришки, показуючи на божевільну).

Се з того часу, як в Єрусалимі

її дитину вбито.

Товаришка. Ой, як страшно!

Дівчина. А я ж те бачила на власні очі,

як хлопчика вхопив воjak за ноги
і вдарив об...

Товаришка. Мовчи! Не говори!..

Гурт левітів. (Під вербами).

За гріх батьків нам взяв Господь святиню

За нечесть прадідів забрав свій храм!

І ми тепер, як діти марнотравця,

покутуєм безвинно батьків довг!

Гурт пророків. Єрусалим нас побивав камінням,

за те його побив Господь полоном!

Дочка сіонська гордувала нами,

Тепер її Ваалів Син смирив.

Один левіт (до другого левіта).

Ти чом не був сьогодні на молитві?

Другий левіт.

Мене послав начальник до рахунків.

Майстрам гарамским саме йде розплата

за їх роботу при царських палатах.

1-й левіт. А ти не міг знайти кого з невірних,

щоб перейняв тебе?

2-й левіт. Неволь, брате!

Начальник каже, що над іудеїв

нема зручніших до рахунку.

1-й левіт. Правда!

2-й левіт (нишком).

За добру поміч дав мені начальник

от сього перстня.

1-й левіт (вголос). Господу хвала,

що мудрістю відзначив свій народ

понад усі народи сього світа!

(Нишком). А другого до помочі не треба?

(Шепочуться межи собою).

Самарійський пророк.

Так говорив Господь: на Гарізімі¹

¹ Гарізім—гора в Самарії. Боротьба царства Ізраєльського з царством Іудейським відбувалась в ворогуванні за те, де має бути релігійний центр для всього єврейського народу, чи на Гарізімі, чи в Єрусалимі. Іудеї вважали Самарян за єретиків.

я збудував собі свою оселю,
на верховині свій олтар поставив,
а ви одкинулись і не пізнали дому
моєї слави,—так не пізнає
оселі батька п'яний син безумний;
за те блукає він у темі надвірній,
за посміховисько стає ворожим дітям.

Іудейський пророк.

Так говорив Господь: в Єрусалимі,
поставив я святиню серед люду,
щоб, як до уліка, до однієї матки,
збираються пчілки, так ви б збирались
до мене в храм єдиний, але ви
як дикий рій на безвість розлетілись,
за те я ослихих на вас наслав.

Самар. пророк. Іудин лев ограбував кошару
Ізраєлю і розігнав овець.

Іуд. пророк. Сауловим нащадкам вівчарями
пристало бути, не пастирями люду.

Самар. пророк. Господь Ізраєля тебе досягне
і через мене.

(Підводять палицю на іудейського пророка).

Іуд. пророк. Господи! Згадай
твого раба Давида!

(Здіймає камінь і наміряється на сам. пророка).

Елеазар (молодий пророк-співець, що саме надійшов од
Вавилону, кидається межі двох посварених пророків).

Схаменіться!

Не покривайте ганьбою імення
Ізраєля й Іуди!

Сам. пророк (до Елеазара). А, се ти,
пророче ганьби? Чим же ти прославив
Ізраєля й Іуду?

Іуд. пророк (до Елеазара). Бридкий плазе,
чого приліз сюди з того кубла?

Там бог твій і народ,

(показує на Вавилон)—

іди їх славить!

1-й левіт (проходячи, плює на Елеазара).

Щоб викинув тебе Господь із уст,
щоб згинув ім'я твоє, як слина!

(Потроху починають збиратись люди, почувши зваду).

2-й левіт (хапає з верби одну арфу).

Я потроху се прокляте начиння!

Елеазар (хапає його за руку).

Не руш моєї арфи, бо невинна
вона з моїх гріхів! Мене клени,
коли тобі здається, що я вартий,
а проклятим начинням не взивай
святої арфи.

3-й левіт. Чим так присвятилась?

Елеазар. А тим, що ні одна струна у неї
нещиро зроду не бренила!

Молодий хлопець. Ба!

Так тим же ти її отам повісив!

Елеазар (до хлопця—смутно).

До чого, мблodge, ти се промовив?

Молодий хлопець. Не удавай, немов не розумієш!

Дід. Сей молодик тобі, Елеазаре,
промовив так, як і твоє сумління
промовило-б,—але ж німий мовчить!

Чоловік. Шкода і говорити до глухого!

Дитина (до Елеазара, простягаючи ручки до арфи).

Дай цяцю, дядю!

Мати дитинина (шарпає дитину).

Я тобі казала

не смій до сього дядька підступати!

(Дитина плаче—мати несе її геть).

Стара жінка (до дівчини, що стоїть близько).

Вже видно сорому в Ізраелі не стало,

що дівчина стоїть без покривала,
і дивиться на зрадника.

Дівчина. Та я ж...

Ст. жінка. Гляди, небого, то велике лихо,
як Богом проклятий дівоче серце вкраде.

Дівчина. Коли він проклятий, то й я його клену.

(Заслоняється покривалом і відступає).

Елеазар (до всіх). Батьки і браття, матері і сестри!

З якого часу в нас таке настало,
що без суда засуджують людей?

Кажіть мені по щирости, виразно,
чого я став між вас, мов прокажений?

Дід. Бо ти набрав прокази в Вавилоні,
співаючи за гроші на майданах
Вааловим синам.

Елеазар. А не набрались
ви всі там на роботі в Вавилоні?

Чоловік. Робітники Молохові не служать.

Елеазар. Кому ж їх руки і начиння служать?

Хіба ж вони не збудували дому
Молохові такого, як ніколи
в Єрусалимі наш Господь не мав?

1-й пророк. Неволею не докоряють бранцям!

Елеазар. А я ж хіба не бранець? За що ж ви
мене картаєте за працю по неволі?

2-й пророк. Бо шнур, лопата, рало та сокира
в руках людських—людські раби, а слово
в устах пророчих мусить тільки Богу
служити, більш нікому.

Дід. Чи й тепер
проситимеш, Елеазаре, суду?

Елеазар. Проситиму, хоч би він мав камінням
скінчитися, той суд. Живий Господь!

Ви мусите по правді розсудити,—
клятва неправа звернеться на вас!

Дід. Послухаймо його! Нехай не скажуть,
що ми лишили правду на руїнах

в Єрусалимі. Так скажи ж ти нам,
що змусило тебе продати слово?

Елеазар. Бо не купив ніхто у мене рук,
не вчив мене мій батько до роботи,
мене безсилим виховала мати.
Хоч рук моїх послухалася арфа,
але не слухає ні рало, ні сокира.
Під тягарем одразу я упав.
Дозорець геть прогнав мене з роботи.

Дід. Нехай тебе годують батько, мати,
коли не вчили заробляти хліба.

Елеазар. В Єрусалимі заробляв я чесно
і тим, чого вони мене навчили,
а тут... ще гірш пече мене той хліб,
що батько мій приносить з Вавилону,—
з неволі батька тяжко годуватись.

1-й левіт. Твій батько й персні золоті приносить,
не тільки хліб!

Елеазар (до всіх). Навчіть свого левіта,
що й золото пече, не тільки сля!

1-й левіт (схидно).
Чого ж так праця батьківська пече?

Елеазар. Мене тут судять, чи могого батька?
Тоді давайте всіх батьків на суд!
Усіх, що душу за родину гублять!

1-й левіт. Чому ж не вдавсь ти до свого люду,
щоб він тебе тим хлібом годував,
яким годуються левіти і каліки?

Елеазар. Бо я і не левіт, і не каліка!
Малий хлопчик (до свого батька).
Дай, тату, хліба!

Батько. Я не маю, синку!

Чоловік. Чи бач, який? почув про хліб розмову,
та про годівлю, то й собі: дай хліба!

Елеазар. І добре каже хлопчик! Він за мене
вам краще відповів, ніж сам я вмів.
Ви чули всі оцю малу розмову:
«Дай, тату, хліба!»—«Я не маю, сину!»

Поки в Ізраелі так розмовляють,
Елеазар не піде хліб ділити
з левітами й каліками. Нехай,
хто має хліб, віддасть отій дитині,
а я прийму від бранців і каміння;
хто має рибу, хай дітей годує,
мені ж нехай віддасть оту гадюку
невільничого жалю, що співає
всю кров із серця,—я її візьму
і понесу з собою на майдани
і дасть вона жалó моїм словам,
і свист її почують в Вавилоні!

Молодий хлопець. Ну, небагато за такі пісні
заробиш в Вавилоні! певно, менше,
ніж заробив за співанки сіонські!

Елеазар. Ти необачно, хлопче, се сказав,
я не співав їм співанок сіонських.
Ти правду говорив: я тим повісив
сю арфу на вербі, що до нещирих
пісень вона не може пригравати,
а співанок сіонських не співає
ніхто без арфи. Я пісень кохання
ніколи не співав між ворогами.
Сіонська пісня—всіх пісень окраса—
була, як молода, в Єрусалимі,
немов дружина у святому місті,
а тут вона б наложницею стала,—
хто-ж візьме бранку за дружину шлюбну?

(Між людом чуто стогін при сих словах. Елеазар замовк і
похилився).

Чоловік. Чому ж ти їм не грав пісень полону,
чому не вилив сліз гірких неволі?
Холодна крапля камінь пробиває,
чи-ж не проймуть гарячі сльози серце
хоч би й лихе?

Елеазар. Мені Господь вложив
у душу гордощі. Не плачу зроду
перед чужинцем.

Чоловік. Гордощі не личать
невільникам.

1-й пророк. Гордині ріг у тебе
здійнявся над жаль і над любов святу!

Елеазар. Не міряй ти безмірного безкрайм,
бо не збагнеш і сам, що вийде з того.

Молодий хлопець.

Проречистий Елеазар між бранців!
Чому ж то на майданах Вавилонських
любов, і жаль, і гордощі його
мовчать? Либонь їм мало там простору?

Елеазар. А ти гадав, доволі? Ох, мій хлопче!

Я зміряв ті майдани Вавилонські,
і знаю їх простор. Якось я йшов
через отой майдан, де саме вежу
Молохові будують наші люди.

Спинився я і задививсь на неї:
біліє мармор, мов кістки на полі,
порфір шаріє, мов пролита кров,
сіяє золото, мов пожежа ясна.

Недобудоване стоїть, немов руїна,
і чути поклик наших переможців,
і чути стогін нашого народу.

Не зчувсь я сам, як голосом великим
гукнув на весь майдан: Єрусалиме!

Риданням відповіли бранці з муру
і сміхом обізвалися дозорці:

«Хіба якнебудь зветься ще руїна?
Хіба ще ймення має дика пустка?»

Я геть пішов, на торг, де продають
в неволю бранців. Там купець багатий
собі найкращих бранок вибирав.

Голоси жіночі з народу.

Ой горе, горе, горе!

Елеазар. Я сказав:

«Подумай, пане, сі дівчата мають
батьків, братів,—коли б твоя сестра,
або дочка в полон кому дісталась,

тоді ж би ворог продавав їй?»
Він відповів: «така вже доля бранок...»
Я далі йшов і бачив, як раба
малого, нездужалого високий
і дужий вавилонедь навантажив
усяким покупом, як того мула,
і києм гнав. Я крикнув: «схаменись!
Таке хлоп'я так тяжко мордувати!»
«На те він раб!»—зухвалець відповів.
«Якби твій син, сказав я, був проданий,
тоді б і він був раб!»—«Та вже ж, не як!»
сказав багач і засміявся в-голос,—
«та я своїх синів не продаю,
а ваших, бач, купую»... Хто і що
такі серця пройме? Я тільки раз
піснями сліз добувся від чужинця:
сам дар заплакав над кіндем Саула,
над смертю Йонатана.

Голос з народа. Хай живе
сей милосердний цар! На нього тільки
надія наша!

Елеазар. Милосердний цар
хотів мене надгородити гоїно.

1-й левіт. Що він тобі давав, Елеазаре?

Елеазар. Давав мені в своїм дворці світилицю
і, скільки схочу, бранок іудейських!..
І з того часу я прокляв пісні,
що викликають сльози в переможців:
то сльози нільських ящурів!

Молодий хлопець. Було їм
про славу предків наших заспівати,
щоб знали силу нашого народу!

Елеазар (понуро). Співав.

Молодий хлопець. І що ж?

(Елеазар мовчить).

Дід. Кажі, Елеазаре,
як прийняли чужинці пісню слави?

Елеазар (говорить помалу, немов через силу).
Один з них засвистав і головою,
всміхнувшись, покивав. Другий сказав:
«Не все то й правда!» Третій намовляв
мене до військових співців пристати.
І всі один по одному казали:
«Чи тільки світа, що в Єрусалимі?—
Чи ти пісень не знаєш про Едом?
про Мізраїм?¹ Чи слава Амалека,
Амона, Аморей не така
була колись, як і минула слава
Ізраеля?»

1-й пророк. О, Господи, скарай
уста ворожі німотою смерті!

Елеазар. І я їм став співати про Едом,
про Мізраїм і про чужі язики
чужою мовою. І слухали вони,
як меч кривий зрадливого Едома
зломився перед зброєю Ассура,
як Амалек, Амон та Аморей
з розбійників рабами поробились,
як Мізраїм, володар над пів-світом,
колишній пан ізраельських племен,
одвічній Силі мусів покоритись,
як в море впав колись їздець і кінь
і вся потуга фараонів гордих,
як спорожнів обридлий дім роботи,
спустошився проклятий двір неволі.

Молодий хлопець.

Що ж слухачі?

Елеазар. Були такі, що блідли.

2-й пророк. Бодай навік поблідли й похололи!

Молодий хлопець.

Чому ж ти їм не кинув просто в вічі,
що і на їх ще прийде судний день?

Елеазар. Для сього слова тісно в Вавилоні...

¹ Мізраїм—Єгипет.

Сьогодні я співав їм про Офір,
Сідон і Тір, про їх майстерність, мудрість,
про скорби їх, яких нема й не буде
ніколи у скорбниці вавилонській.

І-й левіт. Чи ти-ж багато заробив за пісню?
Елеазар. Ти, може, думав,—скорби ханаанські?
От маю хліб сьогодні на вечерю.

Молодий хлопець.

А певне за пісні, що вихваляли
потугу вавилонську, заробив
ти не одну обручку щирозлоту!

Елеазар. Єхидна лиш отрутою говорить,
Але не всіх отрута досягає!
Коли ти чув, щоб я співав пісні
про славу і потугу вавилонську?
(Молодий хлопець мовчить засоромлений).

Елеазар. Ти сам себе мовчанням осудив.

Дід. Елеазаре, може в Вавилоні
твої пісні до речі й до ладу,
та Мізраїм, Едом і всі язики
не нагадають вже про Палестину,
не збудять думку про Єрусалим!

Елеазар. Хіба вже нам нагадувати треба?

Дід. Не нам, а тим, що мовою чужою
між ворогами звикли розмовляти.

Елеазар. То як же зрозуміють рідну пісню?
А по чужому як її співати?

Дід. Так ти за чужомовними словами
забудеш промовлять «Єрусалим»!

Елеазар (стоїть замислений. Рука його починає торкати
струни на арфі, а голос його, наче голос того, що ма-
лячить у сні, промовляє не то співом, не то скаргою).

Була моя правдица дужа,
хто подолати міг її?

Чи я ж тоді казав до себе:

«Щасливий я—правдица є!»

Чи то ж я її коли промовив:

«Правице, знай, що ти моя!»

Та ворог злий поранив руку,
мені правидю відрубав!
Кого ж тепер я переможу
і хто не подола мене?
Я день і ніч кажу до себе:
«Ой горе! Де ж моя рука?»
Дивлюсь я на плече і плачу:
«Правице, як тебе забудь!»

(Стиха перебирає по струнах; в народі чутно тихий плач).

Був у батька мого рясний виноград,
у матусі зелений садочок,
похожав я по ньому, зривав ягідки,
і топтав собі листя під ноги.
Злий сусід запалив наш рясний виноград,
і спустошив зелений садочок.
Погоріла лоза, полягли ягідки
і препишна краса спопеліла.
Коли я під ногами знайду хоч листок,
я до серця його приголублю.
Браття миле, скажіть, чи не має хто з вас
хоч листочка з мого винограду?

(Струни бренять сумніше, плач стає дужчий).

Сон мені грізний приснився—
хто відгадає його?
Наче я в руки дістався
до ворогів найлютіших.
Що ж вороги починили,
що ж мені вдіяли люті?
Руки мої все ще дужі,
ноги мої все ще міцні,
очі мої все видючі,
непокалічене тіло,
тільки язик мій, язик—
здався ворогам на поталу!
Хтів я промовити слово,
хтів я хоч голос подати,—

кров'ю уста обізвались,
і заридали мовчанням!

(Довге мовчання. Арфа падає з рук Елеазарових і стогін її струн, пробренівши, затихає. Ридання в народі замовкли, наче урвались. Тиша).

Елеазар (повагом, але твердо і виразно).

Батьки і браття, матері і сестри!

Я жду від вас каміння, або слова. (Мовчання).

Який прокльон страшніший над мовчання?

Дід. Ми не кленем тебе, Елеазаре.

Молодий хлопець.

Прости мені за згідне слово, брате.

Елеазар. Ви не кленете. Я прощаю, браття, вам всі слова. А все ж проклятий я страшним прокльоном крові. Кров батьків, пролита марне за пропащу волю, тяжить на голову моїй і вашій і клонить нам чоло аж до землі, до каменя того, що не здійнявся на мене у руді мого народу.

Син чоловічий сам себе поранив об гострий камінь, падавши додолу, у розпачі роздер одержу чести, посилав голову золою ганьби!

Ох, я додолу впав, як і святиня, всі полягли ми, як Єрусалим.

І як тепер відбудувати тяжко святиню нашу, так нам тяжко встати із пороку невідьницької ганьби.

Бо впала ганьба і на наші руки, що не знялись життя нам одібрати, нам, подоланим, а знялись робити на ворогів. Проказою неслави покрилося дівчат сіонських тіло, бо не втопилися вони в Евфраті, а бавити пішли синів розпусти і годувати п'яд свого безчестя. І нечесть поїняла мої уста,

Бо з голоду уста сі не замовкли,
а промовляли мовою чужою
на тих, від Бога проклятих майданах,
де всі пісні бреньять, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати.
Гнітить нас ганьба тяжче від кайданів,
гризе нас гірше ніж залізні пута.
Терпїть кайдани, то несвіцький сором,
забуть їх, не розбивши, гірший стид.
Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху
так, як газель води шука в пустині,
аби не міг сказати ворог дужий:
«Ось я убив Ізраеля, він мертвий!»
А поки знайдем, за життя борімось,
як барс поранений серед облави,—
нехай не буде приказки між людьми:
«Заснув Господь Ізраеля на небі».
О, рано ще радіти, Вавилоне!
Між вербами бреньять ще наші арфи,
ще ллються слюзи в ріки вавилонські,
ще соромом горить дочка Сіона,
Іудин лев іще рикає гнівом.
Живий господь! Жива душа моя!
Живий Ізраель, хоч і в Вавилоні!

Г о л о с п о к л и к а ч а з т а б о р у.
Ізраель, до наметів! Ніч надходить!

(Люди розходяться по наметах, кожний до свого. На
далекій вежі видко магів вавилонських, що ворожать на
зорях. Темніє. Табор затихає. З Вавилону ледве доно-
ситься гомін нічних оргій. Урочиста ніч тремтить над
табором бранців і над Вавилоном. То там, то там заго-
раються сторожеві вогні. Тиша).

15/II. 1903.
San Remo.

НА РУЇНАХ.

Ясна, місячна ніч. Далеко розляглась рівнина Йорданська, на виноколі мріють гори Морія і Сіон, поблискуючи срібним верхівлям проти місяця. По долині її по горах чорніють руїни сел і міст околиці Єрусалимської; де-не-де поміж ними блима вогник, либонь в якій позосталій хатині, де ще живуть люди. По рівнині блукають люди. Вони зібралися з різних сторін,— хто з Іудеї, хто з Самарії. Одні побудували собі куріні з каміння, що набрали на руїнах, та з іорданського очерету; другі розпалюють маленьке багаття, гріються й щось варять; інші копають ями й ховають в них кістки, знайдені на давнім побоїшовиську. Чутно зітхання, приглушені ридання і здавлене шепотіння тих, що не сплять, але більша частина спить, хто в безверхім куріні, хто просто серед поля, вкрившись лахміттям, лігши ницьма, щоб місяць не будив. Ті сонні здаються вбитими, а поле від того ще сумніше—воно мов тільки що після бою, наче вкрите трупом.—З краю три постаті—жінка, дівчина і дівча-підліток—сумно сидять над погаслим багаттям. Жінка колише на руках маленьку дитину, дівчина пряде вовну, дівча-підліток плете кошик з очерету.

Пророчиця Тірца (іде від руїн і наближається до тих трьох).

Спокій вам, сестри!

Жінка. І тобі спокій!

Спокій нам всім... спокій і смерть.

Тірца. Чого?

Живий наш Бог і ми живі.

Жінка. В руїнах!

(Притуляється лицем до дитини і плаче. Дитина кивить крізь сон).

Тірца. Не напувай слізьми малого сина,
не нагодовуй молоком недолі.

Дівчина. Покинутим де иншої взять страви?

Тірца. Чому ти звеш покинутими вас?

Дівчина. Мій брат в Ассирії, у Ниневії.

Дівча-підліток.

Мій батько в Вавилоні другий рік.

Жінка. Мій чоловік подався в Фінікію.

Тірца. Але вас три й дитина межи вами.

Той непокинтий, хто сам не кинув.

Палить багаття, поки встане день,
щоб вам було видніше при роботі.

Дівчина (кладе кужілку долі).

Робота наша марна. Хто ж то буде
носити шати сі, як наприду?

Мій брат в Ассирії в ворожій війську,
неволячи, в неволі сам загине.

На кого дбати?

Тірца. Дбай сама на себе,

то будеш вільна,—перед ворогами
не скажеш: хто мені одержу дасть?

Не скаже ворог: я тебе вдягаю.

(Дівчина здимає кужілку й знову береться прости).

Тірца (до дівчини-підлітка, що, зажурившись, склала над
роботою руки).

Чого сидиш? хіба скінчила працю?

Дівча-підліток.

Та що кінчати? Подруги плетуть

сі кошики, щоби носити землю

на могилки над трупами батьків,

що полягли, боронячи святиню.

А в мене ж не зосталось і могили!

Мій батько в Вавилоні. Кажуть люди,

що він будує храм новий Ваалу.

Тірца. А ти будуй нову для себе хату,

не на могилу, на оселю дбай,

щоб не була чужою в ріднім краю.

Не скажеш ти: хто дасть мені притулок?

Не скаже ворог: я для тебе захист.

Плети скоріш, носи каміння й глину,
будуй курінь — холодні ночі близько.

(Дівча-підліток шпарко береться до роботи).

Ті р ц а (до жінки). Чому твоє багаття не горить?

Жі н к а. Нащо йому горіти? Жінка дбає

в своїй оселі про багаття хатнє.

А де ж моя оселя? Серед поля?

Мій чоловік осів у Фінікії,

в чужому краю злота добуває...

Для кого маю берегти багаття?

Ті р ц а (показує на дитину).

Для нього і для себе. Серед поля

своїй дитині розпали багаття,

нагрій і нагодуй, щоб не кварило

коло сухих грудей твоє дитя,

щоб не тремтіло з холоду під рам'ям,

щоб не ридала ти, мов безпорадна:

хто дасть мені моє багаття хатнє?

Щоб ворог не сказав: ходи до мене!

(Жінка захожується ворухити багаття, воно за хвилину
спалахує і веселе світло освічує трьох жінок і їх роботу).

Ті р ц а (повертаючись іти від них).

Спокій вам, сестри!

У с і р и.

І тобі спокій!

Благословенна ти, надії дочко!

(Серед лежачих чути якийсь стогін. Ті р ц а подається
туди і спинається над одним чоловіком, що саме обер-
нувся горілиць і простяг до місяця заомлені в розпачі
руки).

Ті р ц а (схиляється над чоловіком).

Страждаєш, брате? Рана все горить?

Дай я перев'яжу, то легше стане.

Ч о л о в і к. Мої рани не перев'язати!

Загоїлась та рана, що на грудях,

а та, що в серці, буде вік палати!

Єрусалиме мій, Єрусалиме!

Ти, вічна рано рідної країни!
Гориш ти в мене в серці негасимо!..

(Стогне знов і ламає руки).

Тірца. Коли загоїлась на грудях рана,
то встань і йди до праці.

Чоловік. До якої?

Що маю я робити? чим? над чим?

Ні знаряду, ні знадобу не маю.

Тірца. Земля єрусалимська не згоріла,
ти маєш меч!

(Показує на пощерблений меч, що валяється долі край чоловіка).

Чоловік. Куди ж тепер той меч?!

Руїні непотрібна оборона.

Тірца. Розкуй меча на рало. Час настав.

Потрібна оборона і руїні.

Бо прийде ворог і розоре землю,

насіє збіжжя і збере жнива,

і буде хлібом люд сей годувати,

і вдруге завоює Палестину,

вже без меча, самим блискучим ралом.

Бо скажуть вголос сироти й вдовиці:

благословенний той, хто хліб дає!

Лежачим краю рідного немає.

Чий хліб і праця—того і земля.

Тож вавілонською назвуть сю землю.

А ті руїни, що он там чорніють,

стоятимуть вже на чужій землі.

Кого тоді болітиме та рана,

що звалася колись Єрусалимом?

(Чоловік підводиться і здимає меча).

Чоловік. Де ж маю я меча перекувати?

Тірца (показує на вогник, що видніє здалека).

Йди туди, там є живії люди,

вопи тобі дадуть вогню живого.

Як жевріє в твоєму серці рана,

нехай так жевріє в огні залізо;
ти перекуй з убійчого меча
робітне рало й загартуй його,
як я тебе тепер загартувала
вогнем і холодом свого слова.

Чоловік. Благословенне слово, що гартує!

(Бере меча під паху і йде до руїн на вогонь).

Тірца (співає). Устань, Ізраєлю, роби намети!..

(Серед гурту сонних дехто починає ворухнутись, дехто підводиться. Один старий озивається сонним голосом).

Старий. Хто тут співає?

Тірца. Голос у пустині.

(Співає). Готуйте путь великій силі божій,
шляхи рівняйте духові його!

Старий. Проклятий той, хто будить подоланих,
проклятий той, хто краде сон в рабів,
бо менший гріх ограбувати старця,
голодному скоринку одібрати.

Тірца. Хто раб? Хто подоланий? Тільки той,
хто самохіть несе ярмо неволі.

Старий. Я не ношу ярма, я сплю та й годі.

Тірца. А що ж є гірше над таке ярмо?

Носив ярмо залізне Єремія
і думав, що воно найгірше в світі,
але якби пророк твій сон побачив,—
каміньний сон байдужого раба,—
його ярмо здалося б легшим пуху
проти твоїх кайданів невидимих.
Невже не встанеш ти з сії неслави?
Від сорому не підведеш чола?

Старий. Для чого? Нащо маю я вставати?

Тірца. Для праці! Для поради! Для життя!

Щоб сонце не зішло в твоїм лінивстві,
щоб час визволу не застав тебе
у сні ганебнім, соромнім безділлі.

Старий (роздражнений).

А ти що робиш? ти?

Ті́рца. Людей бужу.
Старий (укладається вигідніше. З призи́рливим сміхом).
Збуди-ж мене, як при́йде час визво́лу!

Ті́рца. Для тебе він ніколи не настане.
(Волає). Ге́й, хто живий на сім побойови́ську?
(Чутно з-під дерев по-над Іорданом слабий бренькіт струн і несміливий голос, що співає уривчасто, спиняючись, немов пригадуючи порі́знені слова і мелодію пісні).

Го́лос. «Як потемніло злото... срі́бло як зміни́лось чисте... Ох, Сіонська дочко!
Хто дасть мо́йм очам потоки слі́з?..»

Ті́рца (іде на той голос і спиняється біля співця, що торкає поржавілі струни на маленькій, аби-як збитій арфі. Як тільки вона надійшла, співець замовк, похилився і поклав арфу до́лі).

Чого ти так несміливо співаєш?

Співе́ць. Ні́лк не можу прига́дати пі́сні...
Плач Єре́мії хочу прига́дати
і все не можу... пам'я́ті бракує.

Ті́рца. То й не прига́дуй, вигада́й своє́!

Співе́ць. Ох, що ти, сестро? Се́ було б зухва́льство!
Чи знаєш ти, чия се́ в мене арфа?

Самого Єре́мії! А йому́
вона ще від Ісаї́ї дістала́сь,
той мав її́ з Давидового́ дому—
либонь і сам Давид її́ торкав,
співаючи на божу́ славу́ пса́льми.
Давидові́ я пса́льми добре́ тямлю́,
та їх співа́ть не личи́ть в де́нь неслави́...
Ісаї́ї проро́цтво не спра́вилось,—
мир не наста́в, Мессі́я не з'яви́вся,—
пі́сні його́ нехай іду́ть в непа́м'ять,
нехай не дражни́ють нас... А Єре́мія,
останни́й наш проро́к, співе́ць ру́їни,
нехай би жив у сих пресла́вних струна́х.
Коли́ б ти чу́ла, як він тут ри́дав
великим го́лосом посере́д пу́стки!—

Луною одзивалася руїна,
з пророком нашим плакало й каміння.
А як його в залізному ярмі
виводили в полон з Єрусалиму,
він об зруйнований жертвник вдарив
сю арфу й кинув строщену додолу.
І так вона лежала довго, довго,
аж поки я, вишукуючи вугля
у попелі холоднім, віднайшов
святий забуток сей співців преславних.
Зібрав я все, що тільки заціліло,
зложив і склеїв,—арфа невеличка,
та в ній нема і скіпки несвятої.
Знайшов і струни—шкода, що не всі—
були покручені, страшенно ржаві,
я виправив, почистив їх, як міг,
нап'яв на арфу та й, як бачиш, граю.

(Торкає струни, щоб показати їх голос).

Слабенько грають. Та зате сі струни
колись брели у руках пречистих
святих співців, пророків незабутніх.
Нема ні одної струни нової,
всі давні... шкода, згублено багато.

Тірца. Бракує арфі струн, співцеві слів!
Колись ти чув, як на пророчий голос
руїна озивалась. Я ж почула,
як ти, співець, хотів луною бути
отсій руїні... Дай її сюди!

(Бере арфу з рук здивованого співця).

Свята руїна служить нашій ганьбі!
Колись живії, струни тяжко стогнуть
під мертвим доторканням мертвих рук,
живі слова, мов вітер в мертвих листі,
в плохих устах безсило шелестять.
Я визволю тебе, свята руїно—
що може станеться Господнє чудо,

що віднайде тебе рука гідніша
і збудить у тобі не тільки голос,
а й душу вічну. Поки ж—спочивай!
Нехай тебе свята ріка ховає!

(Широко замахнувши, кидає арфу далеко в Іордан).

Співець. Безумна! Біснувата! Що ти робиш?

Тірца. Добудь нові слова, нові струни,
або, мовчи—могили не співають.

Співець. Рятуйте, люди, святощі загинуть!

(З голосним лементом кидається до Іордану, за ним
дехто з людей, що посхоплювались на його крик)

Пливіть! ловіть! біжіть! переймайте!
Пішла на дно!.. Давайте сітку! Невід!

Рибалка (з берега).

Пішла на дно? Шкода! Дарма шукати,—
не доберешся дна, тут мулю дуже.

(Гукає на співця, що збирається кинутись в річку).

Вернись, не квапся, бо ще й сам потонеш.

Співець (кидається до Тірци, за ним юрба розбужених
людей).

Так я ж тебе, злочиннице, втоплю!

Голос з юрби. Топіть її! топіть! Вона посміла
втопити наші святощі сіонські!

(Тягнуть Тірду до річки, шарпають на ній одержу, плю-
ють, хлоп'ята рибальські кидають в неї грудками мулу,
інші в'яжуть їй руки).

Молодий пророк самарійський (надбігає з-під
дерева, де він молився).

Рятуй, Ізраєлю, тут Іудеї
втопити хочуть дівчину невинну!

(Надбігає з усіх боків гурт Самарян і бореться з Іуде-
ями, відбиваючи Тірду).

Самаряне. Втопити? За що? За які вчинки?
Іудеї. За святощі!

Пророк самарійський. За брязкало старе!

(Самаряне сміються, Іудеї лютують, бійка закипає дужче. Один левіт стоїть осторонь і спокійно споглядає).

Співець іуд. Гей, ти, левіте, поможи скарати злочинницю!

Левіт. Та що мені до арфи?
Мене пісні й пророцтва не обходять.
Аби закон, пророків непотрібно.

(Самаряне нарешті беруть гору і, відбивши Іудеїв, ведуть Тірду під те дерево, де недавно молився Іх молодий пророк).

Пророк самарійський (до Тірди).

Стань тут, пророчице, оліва сля
тебе покрий вітами святими,
і горе кожному, хто зачепити
поважиться святиню і тебе,—
«шма Ізраель!» не жить тому на світі!
(До Самарян). Бог поскромив дівочими руками
безчельних Іудеїв. Вам відомо,
які то святощі вона втопила?

Самарянин. Ти ж сам казав, що брязкало старе...

Пророк самарійський.

Те брязкало старе колись бреніло
в руках Давидових.

Самаряне. Адонаї!

Пророк самарійський.

Оті лукаві струни гомоніли
в палатах нашого царя Саула,
вони його приспали, а тим часом
престол точила іудейська зрада,
мов шашель. Трон упав, Саул загинув,—
плачем нещирим заридали струни
над смертю Йонатана і Саула
в руках того Давида, що згубив їх.
Не раз, не раз в Єрусалимі грали
ті струни на погибель Самарії.

Тепер вони загинули без сліду,
як і пиha царів єрусалимських!
Самаряне. Хвала пророчиці, новій Деборі!
Ой, дайте їй тімпан! Нехай заграв,
танок нам заведе, як Маріам,
що святкувала згубу фараона!
Честь Самарії! Смерть Єрусалиму!

(Дівчина-самарянка подає тімпан Тірці. Тірца мовчки
одводить його рукою і стоїть, похиливши чоло).

Пророк самарійський.
Вона не хоче грати на руїні.
Дівоче серце жалісливе, браття.
Настане день, ми підем з сього поля,
ген-ген туди, на гору Гарізім.
Там, на високім місці, ми запалим
вогонь святий в свяченому гаю.
Там Тірца нам пророкувати буде
про нашу Самарію.

Тірца. Ні, ніколи
я не піду на гору Гарізім.
Не йдіть і ви. Забудьмо нашу зваду.
Саул з Давидом вкупі на тім світі.
Що Самарія? Що Єрусалим?
Руїна! пустка!

Левіт (з гурту, що не вступав до бійки за Тірцу).
А святий жертovníк?

Стоїть він цілий.

Тірца. Тільки без жертв.

Левіт. В нас є закон, а там стоїть виразно,
що є одно на світі боже місто—
Давидове, одна оселя божа—
храм Соломонів.

Самарянин. Де ж той храм?

Левіт. В законі.

(Самаряне сміються).

Левіт. Безумним сміхом бог значить безумних.
В законі жадна літера не гине.

Там все стоїть на віки нерушимо.
І кожний камінь храму є безсмертний,
бо він стоїть записаний в законі.

Пророк самарійський.

І що ж вам з того?

Левіт. Нечестивий запит!
Як «що»? Закон потрібний для закону,
Як Бог для Бога. Ми його раби
і мусимо йому служити сліпо.

Пророк самарійський.

Та чим служити?

Левіт. Берегти святині.
Щоб жертов не давалось поза храмом,
щоб не зміняв ніхто в законі й слова.

Другий самарянин (молодий).
А ми тим часом розберем руїни
і занесем каміння в Самарію!
Жертовник ваш на Гарізім поставим
і жертву принесем в святому гаю.

Гурт Іудеїв (що надійшов потроху слухати сперечки).
Собаки самарійські! Ось чого ви
прийшли сюди, як злодії вночі!
Прийшли святиню нашу обкрадати!

(Гурт на гурт починає наступати. Левіт береться за камінь і наміряється на пророка самарійського).

Тірца. Спиніться ви! Дозорець вавилонський
з намету вийде і рабам накаже
вас бичувати. Не будіть його!

Голоси з обох гуртів.
Се правда! тихше! годі! схаменіться!

Тірца. Сліпі! Нещасні! Чи не видно вам,
що саме час настав справдити слово
Ісаїї пророка? Вже пора,
щоб лев з ягням як браття поєднались.
Іудин лев нехай шакалів душить,
а не займа господню отару.

Співець іудейський.

Сама посіяла між нами зваду,

а хочеш мир зібрати? Пригадай:
хто сіє вітер, той збирає бурю.
Ті р ца. Посіяно і зібрано давно.
Не вчора й не сьогодні,—он стернею
чорніє по жнивях широке поле.
(Показує геть навколо на простір, укритий руїнами й
бездомним людом).

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив. Але не вам
судилось розкувати ярмо залізне
на коси та серпи. Он ті, малії,
он ті, що в курінях та при багаттях
удосвіта працюють неоспало,
вони жнива для Господа готують,
а ви, мов скорпіон в своєму гніві,
сами собі отрути завдасте,
сами себе пожрете, мов ті змії,
що Бог колись наслав на кару нам.
Пр о р о к с а м а р і й с ь к и й.

Хто тут тебе поставив за пророка?
Прилюдно жінці личило б мовчати.
Ті р ца. Хто звав мене Деборою новою?
Хіба не син твого народу? Справді,
коли бракує ватагам кебети,
хай встане жінка, як нова Дебора,
і скрикне: встань, Ізраелю, повстань!
І встане люд, мов хвилі серед моря,
і божий дух ті хвилі оживить.
І зацвіте Сіон весняним крином,
і знов полетиться молоком і медом
земля обітована, ся земля,
де ми тепер блукаєм мов вигнанці,
мов стадо згублене на бездоріжжі.
Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що здобували
для нас батьки своєю крів'ю й потом?
Стовп огинаний не поведе нікуди,
не скаже хмарний стовп: іди за мною.

Не спустить Бог нові скрижалі з неба—
ще-ж не сповнився й давній заповіт.

Устань, Ізраєлю! Зори плугами
се бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій

понад границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині.

Склади каміння все у підмурівки,
щоб не казали люде: тут руїна;
щоб мовили: колись тут стане дім.

Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня,

високий підмурівок одгукнеться
ще голосніш на співи відродження,

ніж ся руїна смутная лунала
від погребових плачів Єремії.

І бранець руку братові подасть,

і підуть поруч будувати мури

на тім гучнім, високім підмурівку.

Душа моя вже бачить тут будову

і знає серце, як її назвати:

в новім Єрусалимі храм новий!

Самаряне. Єрусалим?! Будь прокляте се слово!

Левіт. Новітній храм?! Без святощів прадавніх?

без скрині заповіту й херувимів?

без спадщини Давида й Соломона?

Тірца. Чи тільки те й святеє, що старе?

Співець іудейський.

Та геть її! в пустиню! на вигнання!

Хай не морочить нас! не баламутить!

Один з Іудеїв. Кому ж се маємо тут будувати?

Щоб ворог знов прийшов посів?

Старий Іудеєнин.

Хто нам дозволив ту нову будову?

Цар чи дозорець?

Тірца. Божий дух велить!

Той божий дух, що не живе між вами!

Певніше він в пустині пробуває,

куди ви женете мене на безвість,
ніж серед вас!

Співець іудейський. О, там ти знайдеш духа
того, що здавна завладав тобою,
лукавого! Іди, шукай Його!

Тірца. Дух Божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього!

(Юрба з навісним лементом жене Тірцу, аж поки та
зникає з заселеного обшару).

11/IX. 1904.

Зелений Гай.

П Р И М І Т К И

I.

БЛАКИТНА ТРОЯНДА.

Надруковано в збірнику «Нова Рада», (Український літературний альманах під редакцією М. П. Старицького, О. П. Косач, Л. М. Старицької, І. М. Степенка. Видання Київського літературно-артистичного товариства) К. 1908, 387—452.

Окрім цього тексту, збереглося ще 4 рукописні зшитки «Блакитної Троянди». Три з них переховувались у К. В. Квітки, один зберігся серед цензурних фондів, що перейшли тепер до «Центральної Библиотеки Русской Драмы» в Ленінграді (№ 46462). Два з цих рукописів — українські, два — російські; текст кожною мовою має свою чернетку і свою чистову. Окрім того, збереглося ще дві сторінки начисто писарською рукою переписаного українського тексту. У відповідному порядкуві простудійовані, дають вони майже цілковиту змогу уявити собі весь шлях творчої роботи поетки над своєю першою п'єсою.

Перший текст (назовемо його У) написано на 107 чвертках звичайного паперу чорнилом. (Тільки декілька сторінок основного тексту написано олівцем, не рівним почерком: начеб-то в ліжку. Виправки зустрічаються тут дуже часто: частину з них зроблено очевидно в процесі писання (теж чорнилом); другу частину — певно пізніше, може вже тоді, коли перевіряла авторка текст перед тим, як замовляла його копіювання для цензури. Тут де-які репліки написано олівцем поверх, або поруч чернильних рядків. Деякі сцени повинні бути виправдані не задовольняли авторку, або здавались нерозбірними; через це очевидячки й переписано їх іще раз олівцем і залишено вже майже без усяких виправок.

Цікавий цей текст ще й з іншого погляду. Він був у руках якогось уважного й компетентного читача, що не обмежився лише читанням його, але й понаписував на берегах свої уваги. Почерк цих заміток дуже скидається на руку М. П. Старицького. Ми знаємо із згадок Л. М. Старицької-Черняхівської, що Леся Українка читала свою драму в присутності старого драматурга; знаючи ж велику повагу її до нього, не помилилось ми, припустивши, що давала вона йому свою драму на перегляд. З більшістю висловлених на берегах рукопису уваг авторка погодилась: внесла деякі запропоновані репліки та ремарки в свій текст і переробила деякі сцени.

Зрештою, уважно переглянувши кілька разів свою п'єсу, обробила письменниця її текст так, що майже нічим не відрізняється він від поданого до цензури (текст *Ц*). Ця робота над текстом твору тривала коло 10 місяців. Чернетка має помітку: «Кіолодяжне, 31 августа 1896 року». До цензури цей текст надійшов VI. 28, а 29/VII був уже до вистави дозволений. За цей рік побувала Л. У. в Києві, читала свою п'єсу і виправила її.

Не можна зазначити точно, коли саме переклала поетка свою п'єсу російською мовою. Чернетку перекладу «Бл. Тр.» російською мовою (*П*) не позначено будь-якою датою; зате на чистовому примірнику (*Р*) рукою О. П. Косачевої (Олени Пчілки) позначено «театральной цензурой разрешено в 1898 г.». Отже, дуже можливо, що дочекавши без усяких наслідків цілий рік постановки цієї п'єси на українській сцені, коли восени не пощастило М. П. Старицькому здійснити р. 1897 постановку цієї п'єси в Літературно - Артистичному товаристві,—заходила поетка коло перекладання цієї п'єси російською мовою.

Зазнала ця п'єса зрештою ще одного перегляду, — вже перед самим її друкуванням в альманахові «Нова Рада». Збірка ця, як це добре пам'ятають її учасники, друкувалась щось 10 років. «Бл. Тр.» як один із останніх творів її, друкувалась, певно, десь перед виходом книжки в світ. На жаль, не довелося дізнатися, хто саме перевіряв рукопис та коректуру—чи сама авторка, чи її мати, О. П. Косач. Порівнюючи

обидва тексти — «Ц» та «НР», ми бачимо, що не тільки підправлено в останньому мову, але й внесено деякі інші зміни в самий текст. Отже, як і могла О. П. Косач робити деякі мовні поправки, то іншого порядку варіанти внесла, певна річ, сама авторка.

Не спиняючись далі на всіх варіантах, що їх з цих чотирьох рукописів навести було б можна, зазначу далі найцікавіші лише моменти.

Текст У мав опріч відомої уже назви раніше ще й другу — «Нічні метелики». І начеб-то виправдуючи П, кінчала авторка спочатку першу сцену трохи інакше. Замість ефектвної повної настрою сцени, що ми маємо тепер, пробувала авторка закінчити цей акт так:

Мі л.¹ — ((до Сані тихо)). Дивіться (на їх) (чисті): он нічні метелики. Ой згорять (вони)!

(Саня. — Метеликом добре бути. Тільки не нічним).

Другий варіант.

Мі л. — (до Сані). Що се ви грали?

С. — Les papillons.

Мі л. — (А ви б хотіли бути). Це так підходить до вас.

С. — Скоріше до вас!

Мі л. — Вибачайте. Я помилюся. Квітку від метелика часом трудно буває відрізнити. А все б хотіли метеликом бути?

С. — Що ж, метеликом бути добре, тільки (не нічним) аби не згоріти.

Що до так званої афіші, то замість Острожина фігурував у ній спочатку «Віталій Павлович Бронскій, студент, почти военний чоловік. Поклонник Л». І тільки згодом іншим чорнилом написано ім'я та коротку характеристику Острожина: очевидячки постать цієї дівчої особи була авторці дуже мало з'ясована. Мілевського називано — Грайським.

Взагалі, перший начерк дався поетці не легко. Ще в процесі першого писання, чимало перероблювала вона в тексті, викидаючи зайве, те, що не йшло до основної теми. Особливо це помітно в першій дії: був там коротенький епізод з галан-

¹ У подвійних дужках подано авторські ремарки, в одинарних — закреслені слова. Обидва варіанти закреслено ще в чернетці.

ням на картах, легеньке пікування Люб. Ол. з Санєю, зайва розтягненість у героїніних згадках про свою матір, тощо.

Цікаві додатки до відомого тексту маємо ми в сцені з Кридьким, тій саме, що за неї боялась авторка, як за подану «про людське око». Чернетка виразно свідчить, як пристосовувався текст до виходу п'єси на люди. Спеціально по цій сцені пройшовся синій олівцею, повикидавши все сумнівне. Отже, подаю найхарактернішу стор. 38, ряд. 20-й, вих. VIII. Репліка Люби кіпчалась словами:

— Який ви антисоціальний елемент!

Ол. Ів.—((тихо до Люби)) А ти-б таких (соціалів), різних слів не згадувала хоч при одкритих вікнах. Самохіть у халепу лізеш.

Стор. 39.

Ряд. 21. Після слів: «...що ви помиляєтесь, я вам скажу» було: «даю свою хату для вечірки і навіть»..

Стор. 40.

Ряд. 9. Після слів: «а самі хочете», було: «щоб я вважала себе Шарлотою Корде, або принаймні Луїзою Мішель».

Ряд. 23. (Гарібальді) Робесп'єр.

Ряд. 25. Любов іде в столову наспівуючи марсельєзу.
Allons enfants de la patrie.

Як бачимо, ці дрібні рисочки роблять картину цілком ясною: мова мовилась про якусь неофіційну вечірку. І тільки згодом з'явилися ще в українській чернетці слова «наші комітетські дами», що перейшли й в російськ. чистовий текст, хоча й не підходило це зовсім до постати Люби.

Ще один цікавий момент. Тексти *У*, *II*, *Р* ширше розводяться на тему про кохання, символом якого була блакитна троянда. Наводимо відповідний уступ із *У*, уже в ньому закреслений.

С а н я.—Блакитної троянди? А де ж були троянди блакитні?

Ор.—Блакитна троянда — то був поетичний символ чистоті, високої любови, в лицарських романах часто говориться про цю квітку, що росте десь у «містичному лісі» серед таємних символічних рослин. Доступити до тієї блакитної троянди міг тільки лицар «без страху й догани», що ніколи

не мав нечистої думки про свою даму серця, ніколи не (глянув) кинув на неї жадібного погляду, ніколи не мав про шлюб, а тільки носив у серці образ єдиної дами, (а) на руді барви П, на щиті девіз П, за честь П лив свою кров без жалю, за найвищу надгороду мав П усміх, слово (або) квітку з П рук. Таким мусів бути лідар «блакитної троянди».

Дуже цікаво буде з рештою відзначити, як впливали на Лесю Українку поради тієї особи, (напевно М. П. Старшівського), що, читаючи текст П п'єси, залишила на ньому свої помітки:

Стор. 31.

Ряд. 13. Після слів — «погуляє бідна дитина» — «аби з осторогою».

Стор. 35.

Ряд. 11. Після слів — «Ну хіба ж хто може» в чернетці було: «свого чекає»; виправлено: «може се передчувати». Так і залишилось у тексті.

Стор. 36.

Ряд. 1. Спадщина? — насліддя.

Стор. 36.

Ряд. 20. Після слів Міл.: «Як мило ви це сказали» — написано:

С а н я.—Та й нарешті, за віщо я маю каратись за других? (Хто кисліді їв, а у кого оскома!) Відпуратись радощів життя з-за других—це тяжка кара!

Л.—(О невимовна а часом і непомірна! (Зітха). Але нарешті, коли ми всіх богів повалили, то мусить хоть один зостатись — *повин!*) ((Сміючись)). Нема спадку без обов'язку!

Стор. 48.

Ряд. 21. Слова: «глянула замішалась» . . . вписано тією ж рукою.

Стор. 49.

Ряд. 3. «Метушиться збентеженість» . . . теж.

Стор. 55.

Ряд. 30. «Зостанься прийшла» теж.

Стор. 57.

Ряд. 13. Раніш не було тут передостанньої репліки Любови й останньої Ореста. На берегах чернетки читаємо ми таке зауваження:

«Здається тут іще треба додати фрази дві-три. Люба (боїться) почина видимо боїться з ним на самоті бути, й уніка; в Орест навпроти домагається.

Тут напр. може Люба одповісти: Я не боюсь поночі, як Саня...

А Орест міг підчеркнути: — А я именно вважаю, що боїтесь...

Отут уже Люба могла промовчати, або обернутись до тітки».

І хоч закреслено все це тим же олівцем, але вваля цю думку поетки на увагу й використала її.

Стор. 57.

На берегах коло XI виходу написано:

Вих. XI безсодержательный: треба щоби в розмові з лікарем выяснилось щось нове, що посува далі відносини героїв и нарастаючу з того драму... Наприкл. тітка може жалуватись, що Люба знов здуріла: гра з Орестом у якусь товариську приязнь, цурається й думки про шлюб, а сама на виду марніє й блідне... Чи то-ж можна таке? Хоч-би ви поговорили... и т. д.

Які небудь нові епізодики із сучасного поводження... Комічно - добродушні репліки лікаря, обидяє запомогти ...вважаючи, що і Орест почина виліскувати і таке инше».

Що правда, текст був трохи невиразний. Отже, прочитавши наведене зауваження, написала поетка цю яву ще раз, так як їй радиб П критик і як ми в друкованому тексті бачимо.

Трохи інший мав вигляд і кінець п'єси (стор. 103, вих. IV). В II (а з невеликими одмінами в Р, П) читаємо:

П. Груїч.—(Вбігає). Оресте, дитино моя, що з тобою? Орест.—(Припавши до Люби). Не жива? Ратуйте, ратуйте, мамо, мамо, дивись, вона жива!.. Ні, ні, не дивсь...

П. Груїч.—Що це сталося?

Орест.—Отруїлась. Ти поставила отруту.

П. Груїч.—Оресте, Оресте, що ти говориш? встань, заспокойся. Може вона зомліла! (Бере Любину руку).

О р е с т.—(Одпихає матір від Л.). Не чіпай, ти її ненавидиш (припадає до Люби, плаче).

і далші дві репліки, як надруковані.

Подаючи свою п'єсу до друку, трохи пом'якшила поетка фінальну сцену.

І ще про невеличкі зміни доведеться сказати. У всіх рукописах, що писалися перед самим кінцем XIX в. часто вживає поетка слово «fin du siècle»; в афіші — додано: «діється в самі новітні часи». У друкованому тексті маємо ми замість першого всюди—«moderne»; зазначення їх часу в афіші зовсім знято: був уже XX вік, і гострота, злободенність настроїв уже минулася.

П. Руми.

II.

ОДЕРЖИМА.

Драматична поема.

Написана 15 лютого 1901 року, в Мінській (на Білій Русі) у протязі одної ночі. Надруковано вперше в «Літературно-Науковому Віснику», 1902 р., кн. III. Того ж року вміщено «Одержимку» у третій збірці поезій Лесі Українки: «Відгуки». Поезії. Накладом Николая Гробчука. Чернівці. 1902. Перевидано після смерті Л. Українки: «Одержима». Драматична поема. Чигирин. З друкарні Г.-М. Гейбера. 1917, стор. 32.

Оцінку критичну цієї поеми в Ів. Франка, Ів. Стеценка, М. Зерова, М. Драй-Хмари та А. Музички див. у вступній статті до «Одержимої». Ї в спогадах близьких до Лесі Українки людей вказівки, що драматичну поему «Одержима» зустрінуто було докорами українців за далеку та чужу для українського читача тему її оточення; Леся Українка у відповідь на докори ці написала другу драматичну поему—«Вавилонський полон», де, не відступаючись від своєї загальнолюдської тематики, дуже прозоро символізувала у полоні ізраельському культурний полон тодішньої України. Але це зрозуміли не всі українські читачі її доби.

Тільки 1913-го року, в посмертній статті про Л. Українку, над цією національною свідомою символікою Лесиною поставив виразно крапки над «і» М. Євшан цима рядками:

«Вона уміла орієнтуватися в житті нашого громадянства і тверезо дивитися на нього. Але власне та тверезість та щирість думки мусіла в ній збудити *тривогу*. Вона почала бачити *невільників* тільки, в серцях людей читати невольничі думи, бачити не віру і запал, а безсильну боротьбу з «брид-

кими гадюками», яка настільки висилувала організм, що не чути було ніякого *непокірного* слова. І от поетка не може вже позбутися якоїсь внутрішньої «химери» в своїй душі, бажання слязати те «непокірне слово», внести світло в задумливу атмосферу землянок, *піснею* перемогти всі дисонанси життя, стогни і брязкіт кайданів. І «крила пісні» для Лесі Українки — се не поетична фраза, не декораційний додаток, — а *потреба* душі, потреба мелодії, рівноваги над життям, *прометеїстичний порив* і перемога темних сил. Поезія для неї се —

«Тая країна, де щастя і горе однаково милі,
Тая країна, де усміх і сльози однаково ясні,
Тая країна, де чола підводять похилі,
Де не сльозами, а співом ридають нещасні»...

Так точно зформувався її талант. З початком нового століття (нагадаємо, що «Одержиму» написано 1901 року. *Ред.*) вона вже сильно стояла на *своїм* ґрунті і знайшла рівновагу повну, класичну». («Літер.-Науковий Вістник». 1913, ч. 10-12, стор. 52).

Драматична поема «Одержима» має в рукописові низку варіантів, проте все ж їх менше, ніж у багатьох її інших творах, що їх вона довго та ретельно по кілька разів протягом кількох років перероблювала та переправляла (напр. драматичну поему «У пущі» Леся Українка почала р. 1898-го, а остаточно закінчила року 1907-го).

Наводимо тут ці варіанти.

Первісний заголовок цієї драматичної поеми був у рукописові: «Мессія» і «одержима». Потім перше слово закреслено і в слові «одержима» виправлено мале «о» на велике «О».

Початкова авторська ремарка в рукописові коротша, ніж в першому друкованому текстові, і з деякими стилістичними змінами. Ось вона:

Стер. 119.

«Міріям» «одержима духом» в глибокій тузі блукає поміж камінням у пустині, часами зіходить на шпиль якої скелі і дивиться в простор, вона бачить там когось у даліні».

ВАРІАНТИ РУКОПИСУ ¹.

І с ц е н а.

Стор. 119.

- Ряд. 15: І цілий *мир* [весь осіле] осіє. Ох, коли-ж...
Ряд. 16. Коли вона [проріже] розіб'є темну хмару?
» 19. Щоб [те] чоло [хоч на малу хвилину]
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
» 26. Невже він [там] завжди буде самотнім?
» 29. [Суд] І правда, й милосердя — [те] все для світа.

Стор. 120.

- Ряд. 3. Мир буде на землі і щастя [поміж людьми]
в людях.

7-8 від слів «Всім дати щастя» до слів «вічно самотнім» (два рядки) — чорнилами закреслено, надписано над ними рядки тепер 9 та 10, від слів «Хто міг-би врятувати» до слів «від страшної слави». Потім через підкреслення олівцем рядки 7 та 8 знов поновлено, а рядки, що їх мали замінити, поставлені після них (9 та 10).

- » 16. [Коли-б раніш, ніж я отут загину],
[Мене] Ну, що-ж, нехай!
» 18. [Я більш нікуди звідси йти не хочу].
[Я тут нічого не знайшла [такого] того],
[І не знайду ніколи, я те знаю]
[Тут навпаки...]
[О, ні, тут я втратила і надію]
Я вигостила погляд у пустині...
» 22. [Знайти]. *Нехай тепер [же я] з надією своєю*
Поляжу тут у сій скупій пустині.
Занадто вже буйна була задія!

¹ Умовні знаки. При наведенні варіантів взяті в квадратні дужки [] — є в рукописові, але закреслено письменицею. Подане *курсивом* є в рукописові, незакреслене, але його не перенесено до друкованого тексту письменицею. У варіантах зберігаємо всі особливості правопису Л. Українки. Так подано варіанти у всьому цьому томові, починаючи з «Одержимо!».

- Ряд. 32. [Не см] Торкнути не посміла, [боже мій] [щоб
подумав] бо нічого
[Щоб я одважилась Мессію зачепити].
- » 33. [Не хті] Просить не мала в нього: ні здоров'я.
[Хто-ж я така?]
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю...
- » 36. ремарка: (Співає знов) [однак-же] Він нікому...

Стор. 121.

- Ряд. 3. Ти [тільки] може знаєш?!
- » 4. ремарка в рукописові коротша, а власне: (Неза-
мітно для Міріам, Мессія наблизився до неї
і схилився над нею).
- » 9. Не бійся, [дочко] жінко, спокій
- » 23. ...я нещасна жінка,
[нездатна до величних дум і діл].
- » 25. Єдиної потіхи [душ слабких] всіх нещасних?
- » 28. [А що] яке тобі до мене діло, жінко?
- » 29. Мір. (знищена) [Прости, учителю, я не скажу
нічого].
- » 35. [Чому-ж, як се] Усім, [о]крім тебе[?] жінко?
- » 36. Ти [се] сказав.

Стор. 122.

- Ряд. 4. [На безвість]. Не знаю. Так, на безвість
- » 14. Ти прийняла мо[ю]ї [науку] слова?
- » 18. Вони [пі] у слід за мною підуть *схріє*,
[по всіх моїх шляхах].
- » 19. [І будуть говорити:] Волаючи: ти йдеш [шляхом
неправим!] в неправу путь!
- » 23. Месс. [Ти] Уперта річ твоя...
- » 34. Щоб я могла [тебе достойна бути] твої слова
прийняти.
[Занадто вже вони великі для душі].

Стор. 123.

- Ряд. 1. [Даремно] Ти не наводь...
- » 5. [Ніж пожарина] *Моя хата*—пуста, що...

Ряд. 6. Чорніє [пусткою]. Жива вода.

(Закреслено олівцем «пусткою» і в рукописові нічим не замінено. В тексті друкованому замість: «пусткою. Жива» — «порожнечою»).

- » 7. Твоїх речей, *заюкти не може*
- » 8. Душі моєї, [може пог] *бо вода вишав*
Вононь живий, не мертеу, пожарину.
- » 12. Не знаю, [як назвуть], чі [любов] ненависть
чі любов.
- » 13. Кого-ж ти ненавидиш. (Приписка чужою рукою олівцем: «не той наголос: ненавидиш»).
- » 24. Мірія м. [І єхидна] [от за те
Тим більш ненавижу їх] [Там] [Я [іх] ненавижу їх]
І єхидна.
- » 32. [Але-]ж тепер [я ще] його не бачу
Та я ж [и] тепер нігде його не бачу
- » 33. [Від вас воно залежить], маловірна
Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

Стор. 124.

Ряд. 16. Хай [тим] їм вона на голову впаде!

- » 22. [О кожний усміх на устах ворожих]
О кожний тихий усміх фарисей
- » 27. в моїх очах я чую [зброї] [криді] зброї полиск.
- » 29. Так я [узброєна] [закована] узброєна в свою
ненависть.
- » 30. [як вартовий біля царської брами]
[як царська варта в пандирі й шоломи]
Як вартовий біля царської брами
- » 31. Що радий [кинутись] вихопить на кожного
[свій] меч
- » 32. [хто думкою згрішить проти владаря]
[хто тільки зле замислить на владаря]
Хто зле замислить на його владаря.

Стор. 125.

Ряд. 3: Мір. [Ні, Господи, то правда] Хиба-ж і той не
любить...

Ряд. 5. Що [то] значить, жінко

- » 22. [Але-ж це може тільки той]
Всіх *окрім тебе — се можливо,*
- » 23. Але тебе і всіх — *се вище сил.*
- » 24. Та за що ж, [на] за що маю їх любити.
- » 25. [Язичники] Недовірки питають тільки за що?
- » 26. О, як *вони* любити *часом* вміють!
- » 27. *Як смерть*, як *поломів* у них *любов!*
- » 28. [То не така] [Ні, то не та] А та *любов*, що я
[бажаю] від тебе *хочу*,
- » 29. [Як [світло] сонце, як життя повинна бути].
[Як світло, як життя для всіх однака]
Повинна бути як сонце, — всім *світяти*.
- » 30. Мір. [(в дикому розпачі)] О, що мені *робить...*
- » 31. ...*понура ніч.*
- » 32. [(Кидається до дому і посипає собі порохом голову)]
...*сонце і для тебе.*
[(Міріам лежить тихо, не мовить ні слова.
Мессія тихо віддаляється від неї)].
- » 28. Мір. [(встає, кидається йому вслід)]
- » 33. (З раптовою надією).

Стор. 128.

Ряд. 11. Нехай даремне! *то* *позволь* [пролити] *загинуть*

- » 12. [Хоч] *Як* не за тебе, *так* з тобою *вкупі!*

ІІ с ц е н а.

Стор. 127.

Ряд. 3. ...Мессія моляться, [«щоб минула його чаша сля»]. Міріам *нишком...*

- » 6. Мессія (до [одного з] учеників). [Ти] Спи[ш]те?
Не спить!
- » 14. [Він спить так] А спить він, як і всі, — *міцніше*, може,
- » 15. ...Я одна не сплю,
[І я одна з усіх людей на сві]

Ряд. 17 [І] Та я німа, [як темрява оця], як мур оцей,
невидна

- » 18. Як *ся* тівь...
- » 20. Я підійду до нього...
- » 21. (*відділяється* трохи з тіні...)
- » 25. Що-ж я йому скажу? [Те, що й тоді?] Моя душа
- » 26. [Ні, гірше навіть]. [Я тепер] не тільки
тепер чорніша *ще*. Бо я не тільки
- » 27. до ворогів його ненависть чую...

Стор. 128.

- Ряд. 5. Мені [жаби] сто раз від вас миліші гади
- » 9. ...Дивиться на Мессію). Про що він молиться?
 - » 12. Мір. [Господи!] Саваоф! *не*вже *оця* молитва
[до твого трону в сю ніч не дійде?
Вовкам на жер даси Ти свого сина?]
 - » 13. *Твоєю престола в сю ніч не досягне?*
 - » 14. *Даси вовкам ти сина на поталу?*
 - » 19. (*до друзів*) Ви спите?
 - » 20. Не спить! моя душа смутна [так, аж] до смерті!
 - » 27. не бачиш, як я гину тут *від болю*,
від туги, від тривоги? І нічим,
 - » 30. [А] коли ж і стане,
 - » 33. бо туга стиснула *за юрло*... Я не можу.

ІІІ с д е н а.

Стор. 129.

- Ряд. 3. ...Відалік вартя. Людей нема. Міріам сама під
хрестом Мессії.
- » 7. ...*Оті* слова потіхою...
 - » 11. і ворогів, і друзів, [з]ли і юрбу.
 - » 19. [Він вмер] Умер він, зражений...
 - » 21. [І] я тут сижучу...
 - » 22. даремні сльози лью і [так як завжди] проклинаю
 - » 24. ...надію трачу на ратунок.

[Всіх вратувала кров його невинна,
Ніж Міріям вратована не буде].
Ряд. 28. [Я вічно, вічно] і вічно буде жаль...

Стор. 130.

- Ряд. 1. ...прийдуть [і] здіймуть
Його з хреста, [тепер, коли вже мертвий]
[...тоді як буде мертвий]
» 2. ...бо *вже* він не живий
» 4. Покроплять м'якими *сльозами* і *лагідно*
» 5. Сповьють у хуста, понесуть покірно
» 9. [І гово] [згадувати будуть] про того,
[Щоб словом ч...]
Тепленьким словом згадувати про того,
» 10. Про кого [при] за життя...
» 12. отрутними словами *ім в лице*
» 16. того, [кого вони] чийого всі не варт [і] [і] мизинця.
» 18. [З моїм лице] [Спотворена] Ненавистю спо-
творена...
» 24. ...і всіх прощав... [Ой] О, горе!
» 26. Згадає [про] того, кого я...
» 36. ...*деж* *єсть* більше горе...
» 38. ([Ридає] Темрява [і туман] *окутує* все більше...

IV с ц е н а.

Стор. 131.

- Ряд. 3. ...часом сходяться малими [групами] гуртами і...
» 4. ...перемовляються по скільки слів...
» 8. Й о ї. Мир, сестро, й радість!
» 12. Але [ти знаєш] ж у нас така весела звістка
» 16. Мі р. (*в юлос*)...
» 17. На Бога, сестро, тихше, [ще] *бо* почує
» 24 Мі р. *Ти чим торгуєш*, [сестро] *жінко*?

Стор. 132.

- Ряд. 5. Мі р. [О], Се [то] правда! [або краще: не вважав
він]... він ніколи не вважав,

Ряд. 24. За всіх нас [усіх] кров свою...

- » 29. Ах, ти не віриш в нього...
- » 30. (Хоче й собі *схритись* в гурті).
- » 32. *більш, ніж усі ви.*

Стор. 133.

Ряд. 7. Усі ви [проїня] допустили, [дати викуп] щоб
Мессія

- » 13. ...так [бач] вам безпешніше!
- » 14. душа вратована, [ну], та й тіло не загине!
- » 15. Стар. (з острахом *до неї*)...
- » 19. Святою силою своєї крові.
- » 20. Щоб [він мене сділи] визволив мене...
- » 37. ...не прийняла святого дару

Стор. 134.

Ряд. 1. Мір. [Хіба й тоді] [Тоді і за сатану пролита кров]
[бо він навряд, щоб більше ненавидів].

І не прийму:

- » 3. (*незамітно для них* підходить слуга сінедріону...
- » 5. [Що] Про що говорите?
- » 7. Мі (*перебиває, [в голос], рішучо*) Про Мессію!
[Я бач, розказую, що він воскрес
А сей старий не вірить].
- » 8. Стар. [Та не слухай] Зовсім ми не про теє...
- » 10. (Поки преторіанець слухає Міріам, старий
галілеянин ховається і *зникає між людьми*).
- » 17. і весь сінедріон [зрадливий], пекельна рада!
- » 19. [Сюди] А дай шнурка, [дай, лишень] ми [се дів-
чатко звяжем] спутаємо кізку,
- » 21. Мір. Що? Вязать!
- » 26. [Ох, як-би я могла] Хотіла-б я всю вашу кров
пролити,
[Всю, куп]
- » 30. [Хіба коли минає все минуле,
Хіба коли забуду я ті муки,
що вкупі з ним колись пережила?
За три тих ночі лютого страждання]

Довічний ясний день не надгородить].
[Хіба мина [є] *без сліду* все минуле
Я прожила три вічності в три ночі [він прожив]
І він прожив їх, [він] претерпів три смерті
Хто може нас надгородить за них?]

Ряд. 36. [С л у г а. Хто?]

Стор. 135.

- Ряд. 1. М. *Всі! і цезарь ваш*
» 2. і *царь*, [і сінєдріон] *сінєдріон*, і весь народ!
» 7. [Ви чуєте?] Гей, слухайте...
» 11. [Так]. Я проклиная вас...
» 13. [Народ] Ю р б а (кричить) Каміння!
» 14. (набірають каміння і з диким ревом [побивають]
кидають на Міріам).
» 15. М. Мессіє, коли ти пролив [хоч краплю] [дареми]
хоч краплю
За мене... і даремне... я тепер...
» 18. І душу... все [теж] даремне... [все] [теж] [даремне]
не за плату...
» 19. Не за небесне царство... *так...* з любови.

Б. Якубський.

III.

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН.

Драматична поема¹.

Написано в Сан-Ремо (Італія), де Леся Українка прожила дві зими: 1901-02 і 1902-03 років. Точніше вказати час, коли писалася ця річ, немає змоги. Дата остаточного викінчення «Вавилонського полону» — 15 лютого 1903 року. Леся Українка цю закінчену драматичну поему не давала до друку більше п'яти років. Вперше було її надруковано в альманахові «Нова рада» (Український Літературний Альманах, під редакцією М. П. Старицького, О. П. Косач, Л. М. Старицької, І. М. Стешенка. Видання Київського літературно-артистичного товариства. Київ. 1908. стор. 480 + II). Оскільки цей збірник було присвячено пам'яті близького Л. Українці М. П. Старицького, Леся взяла в ньому активну участь. Маємо з її творів тут: 1) «Вавилонський полон», Драматична поема, сторінки 227-240; «Ніобея» — невеличка поема — стор. 369-370 та 3) драма в 5 діях «Блакитна Троянда», стор. 387-452. 1911-го року «Вавилонським полон» починалася перша книга «Творів» Л. Українки видавництва «Дзвін». К. 1911. Через умови видавничі тоді тільки на тому першому томові видання і припинилося.

Історичні події обраної Л. Українкою для дієї поеми доби та оцінку тодішньою та пізнішою критикою цього твору див. у вступній статті до неї.

¹ У першій чернетці (оливцем) є перша назва поеми «Над Єфратом». Потім цю назву закреслено й під нею написано нову — «Вавилонський полон».

Молох («дарь») — бог аммонітян, з Біблії. Йому приносили людські жертви для його вмигостивлення. Цар Соломон поставив йому храм на Масличній горі, поблизу від Єрусалима. Пізніше цей храм було зруйновано Іосією.

Мізраїм — інша назва Єгипту.

Едом — Ідумея, країна, сусідня з ізраелтянами. Ідумеян було подолано при царі Давидові.

Офір — країна, де, за Біблією, Соломон добував золото, сандал, слонову кістку. Досі наука точно не знає, де була ця митична країна, її шукають в північній Африці чи в азійській Індії (сучасне плем'я абхира).

Сідон — головне місто Фінікії на Середземному морі.

Тір — Фінікійське місто, центр культури та торгівлі.

Сіон — найвища гора в Єрусалімові (777 метрів височини).

ВАРІАНТИ РУКОПISУ.

Стор. 149.

Чернетка перша (оливцем та з поправками атраментом) — (Розлога рівнина. Червоний захід змінює в кров широкі води Тигру та Евфрату, що зливаються до купи. [Під вербами]. Над водою таборище з наметами бранців іудейських. Голі діти шукають скойок в [річному мулі] ріні та сухого баговиння на [топливо] паливо. Обшарпані, змучені, здебільшого старі жінки лагодять [господарську] вечерю — кожна при своїм багатті — для чоловіків, що по тяжкій роботі прийшли з міста і посідали мовчки під вербами, [згорнувши безсилі руки]. Трохи осторонь, теж під вербами два гурти — левіти і пророки. Над пророками на вербах висять арфи і гоїдаються і часом бреньять від поривів вечірнього вітру. [Люди сидять мовчки. В таборі довго панує глибока тиша]).

Чернетка друга (чорнилами). Початкова ремарка тої редакції, що в тексті (див. стор. 149).

Ряд. 3. По [березі] всій рівнині... розкидані намети...

» 13. [1 жінка: (озивається від огнища)]

Жінка: [від багаття озивається]

озивається від багаття.

» 14. [Еліакиме, йди, готова [юшка] страва].

Ходи вже, чоловіче, до вечері!

- Ряд. 15. [Еліаким], *молодий ще чоловік*. Встає від гурту...
- » 20. [Еліан] [з трудом] ледве вимовляючи...
 - » 21. [Не маю чим?] Не можу їсти.
 - » 22. [Ой], Лихо!..
 - » 24. [Ел. *Показує рукою на далекі мури Вавилонські: Там!*]
 - » 25. Жінка [голосить]. Ой горе, горе, горе!
[Діти прибігають і вкупі з матір'ю счиняють
демент].
 - » 27. Старий [дід] чоловік.
 - » 28. ...коло вигаслого багаття.
...спустивши голову, [що білу від...]
 - » 30. Жінка. [нічого] Мовчить!

Стор. 150.

- Ряд. 1. [Ти не варила?] Чом ти не варила?
- » 5. Де наша Малха?
 - » 7. Падає додолу [головою] і посипає голову...
 - » 25. *Молода жінка (блукаючи поміж багаттями, спиняється часом і співав з божевільним виразом).*
 - » 30. 2-га жінка: (шепоче[ться] до другої, показуючи на [неї] божевільну):
 - » 32. [Її дитину взяв воляк за ноги] її дитину вбито.
 - » 33. 3-тя жінка: *Вбито. Хто-ж убив?*
Товаришка. [Хто убив її? ой, нещасна!] Ой, як страшно!
 - » 34. 2-га жінка. *Та вже ж незто!* Я бачила сама...
[І я сама при том була, сестричко!]

Стор. 151.

- Ряд. 2. І вдарив юловою об...
- » 4. [Всі. Тиша. Коло вогнища. Тільки часом [озиваються] прориваються ридання нещасливих...]
[Мале хлоп'я підбігає до матері: Дай, мамо, хлі...]
 - » 8. ...безвинно батьків довг,
[не маючи де голову склонити].
 - » 9. [Гукали ми] Єрусалим[а]! нас побивав [своїх про-
років] камінням...
 - » 10. [Тепер за те його побив Єгова гнівом!]
За те його побив господь полоном

Ряд. 11. Дочка сіонська [всміхалась до чужих] [слухала чужинців] гордувала...

- » 16. 2-й левіт: Мене послав начальник до рахунків
- » 17. [Майстрам з Сідону й Тіру] [невірі]
- » 19. 1-й левіт: А ти не [мав на кого здать роботу], шіг...
щоб перейняв тебе?
- » 25. 2-й левіт [тихо] нишком
- » 27. [цей перстень дорогий] от сього перстня
- » 28. 1-й левіт (в голос) [хвала тобі, наш боже,]
- » 29. що мудрістю відзначив [твій] свій народ,
- » 30. понад усі[х] народи [нечестиві] сього світа!
- » 31. А *там* ще другого до помічі не треба?
- » 34. 1-й пророк. Так говорив...

Стор. 152.

Після 2-го рядка (...свій олтарь поставив) у рукописові стоїть хрестик до такої приписки знизу:

[Купцям же саме скарби]

Майстрам Сідону й Тіру [заплатять] саме йде розплата
з Гараму гарамським [саме] йде розплата
за їх роботу при царських палатах.

Цієї приписки до тексту не вміщено.

Ряд. 8. 2-й пророк. Так говорив...

- » 14. Як дикий рій [розбіглися] на безвість розлетілись
- » 15. за те я [вам завдав] ос лнхих на вас наслав.
- » 16. 1-й пророк. Іудин лев. ограбував кошару
- » 17. [Ізраеля й отару розігнав]
Ізраелю і розігнав овець.
- » 18. 2-й пророк. [Саудові нащадки пастухами]
[вдалися], а не пастирями люду...
[Над...] [Жив бог Ізраеля]
- 1-й пророк. [Так говорив Господь. Його правила
досягне нечестивця через руку]
- » 20. [мого раба] [людського сина]. Господь Ізраеля тебе...
- » 22. [підводять палицю на 2-ю пророка]
- » 25. ...наміряється на 1-ю пророка.

- Ряд. 26. [3-й пророк] Елеазар [тільки] що саме надійшов
од Вавілон[ської брами]у. Кидається межи двох
посварених пророків).
- » 28. [Не дайте ворогам побачить сором
пророків бога вишнього]. Схамениться...
 - » 29. Не покривайте ганьбою...
 - » 31. 1-й пророк (до Елеазара) А (ти пророче ган) се ти
 - » 32. Пророче ганьби? Чим [ти прославився] же ти
прославив
 - » 33. [Ім'я Ізраеля?] Ізраеля й Іуду?
 - » 34. 2-й пророк. (до Елеаз.) [Гадючий сину] [Сину змія!]
Бриджий плазе!
 - » 35. Чого приліз сюди з того [гнізда] кубла?
де ти навчивсь [єхиднячого свисту?] [гадючої
розмови?]

Стор. 153.

- Ряд. 1. [Он там твій бог, його і прославляй!]
Там бог твій і народ...
- » 4. 1 левіт (проходячи плює [в бік] на Елеазара [із уст])
 - » 5. Ел. Щоб так тебе [Господь із] із уст Господь...
 - » 13. Коли тобі здається, що [я защо] я вартий
 - » 16. [Чим вона свя] Чим так присвятилась
 - » 20. Так тим же ти П повісив [на вербі]
Так тим же ти П отам...
 - » 21. Ел. [до м. х.] (до хлопця—смутно...)
 - » 22. [Чого ти, молодче, такі слова промовив?]
До чого, молодче, ти ~~с~~ слова промовив...
 - » 23. ...немов не розумієш (іде геть).
 - » 27. [Глухому й говорити—школа мови!] шкода...
 - » 30. [Жінк] Мати дитини...
 - » 32. ...до сього дядька підступати,
а то набыю...
 - » 33. ...мати несе П [далі] [до люду] [Батьки] геть.
[Ел. Гей, браття. матер]
 - » 34. [1] стара жінка...

Стор. 154.

- Ряд. 1. що [батькова дочка] без покривала
що дівчина стоїть...
- » 2. [стоїть] і дивиться...
 - » 7. [закр.] [Завивається] Заслоняється покривалом...
 - » 10. ...засуджують людей? [(Всі мовчать)].
 - » 13. Ді д. Бо ти несеши проказу з Вавілону...
 - » 15. *синам Вааловим.*
 - » 16. А [як же] не набрались
 - » 17. ви всі, [муруючи] [Молохові] [святиню?]
...даючи працю?
- Ви всі, [працюючи щоденно] в Вавілоні?
Ви всі там на роботі в Вавілоні?
- » 18. *1 лев.* [Бо мулярі] Молохові не служать
Робітники...
 - » 19. Ел. Кому-ж їх руки, [шнур] і начиння служать?
 - » 25. мене картає за [службу] працю по неволі?
 - » 34. Ви мусите [мене] по правді розсудити,
 - » 35. [щоб ваша клятва вам]
[неправа] клятва неправа [вам на голову впаде]
звернеться на вас!
 - » 37. що ми [забу] лишили правду...

Стор. 155.

- Ряд. 9. [І вигнали мене дозорді геть] з роботи
Дозорець геть прогнав мене...
- » 14. а тут ...[мене] пече [гіркий] той хліб
а тут [однаково] ще гірш пече мене той хліб,
 - » 17. [Чолов.] 1-й лев.
 - » 20. що й золото пече [не тільки] [дарма] не тільки сяє!
 - » 23. Мене тут судять, [а не мого] чи мого батька?
 - » 25. [Всіх тих], [що злото] приносять з Вавілону
що злото й хліб приносять з Вавілону
 - » 27. щоб він тебе [з тих] [грошей] тим хлібом годував
[коштів]
 - » 28. [з] яки[х]м годується левіти і каліки?
 - » 32. ...я не маю, сину!

Стор. 156.

Ряд. 1. [Поки сей хлопчи].

[Так слухайте-ж]

Поки в Ізраелі *такі розмови чути.*

- » 2. [Я не піду й собі по десятину]
Елеазар не піде хліб ділити.
- » 4. Хто має хліб, віддасть [своїй] отій дитині,
- » 5. а я прийму [і камінь від раба] ...від бранців і каміння
- » 6. хто має рибу, хай [віддасть] дітей годув
- » 8. невірничо[І]го [туги] жалю, що співає
- » 10. і понесу [ІІ] з собою на майдани
- » 16. Ел. Ти необачно, хлопче, [говорив] се сказав
- » 22. ніхто без арфи. [Бавити не хочу]
...Я пісень кохання
- » 23. [сіонськими піснями ворогів]
ніколи не співав між ворогами.
[Шаронські рожі вьануть] самотні,
Над Іорданом [кедри] пальми похилились,
Порубані Ліванські горді кедря,
Єрусалимські голуби замовкли
Не кличе голуб [свого] білої голубки
На ту руїну, що була садочком,
Мовчить Сіонська пісня в Вавілоні].
- » 24. Сіонська [співанко в Єрусалимі] ...пісня всіх пісень
окраса—
- » 29. ([Від] між людом чути [ридання] стогін при сих
словах).
- » 32. [Чому не виливав неволі скарги],
чому не вилив сліз гірких неволі,
[сльоза не пройме] [хіба за сльози]
- » 34. чи-ж не проймуть гарячі сльози серц[е]я
- » 35. хоч-би й [ворожого] лихе?
- » 37. у душу гордощі, [і не люблю я] [і не в] не
плачу зроду

Стор. 157.

- » 1. Чол. Гордощі [прокляті] не личать
- » 2. невірнику! [Будь]

Ряд. 3. [1 лев.] 1 прор.

- » 4. здійснювся [вище] [ніж любов до бога]
над [твою] любов
[над [твій] жаль [за рідні] країни
по ріднім краю!]
Здійнявся над жаль і над любов свату!
- » 5. Ел. Не мірай ти [того] безмірного безкраїм
- » 8. [Сі гордощі] Проречистий Елеазар...
- » 10. любов і жаль і гордощі [твої] його
- » 11. мовчать? Либонь їм [тісно на] мало там простору?
- » 12. Ел. А ти гадав, [багато] доволі?..
- » 13. ...ті майдани вавілонські,
- » 14. [як дай Г] і знаю їх простор...
- » 16. ...наші люде,
[ку] [де Тір, Сідон, Офір складають скарби]
- » 18. біліє мармор, мов кістки [в пустині] на полі,
- » 19. *шарів пурпур*, мов пролита кров
- » 20. сіяє злото, [як] мов пожежа ясна.
- » 31. [рабів] в неволю бранців. [Жінка] Там купець...
- » 32. собі [дівчат наложниць купував]
...найкращих бранок вибірав
- » 36. подумай, пане, сі [жіні] дівчата мають
- » 38. або дочка в полон [ді] кому дісталась.

Стор. 158.

Ряд. 2. Він відповів: (так щож!) така вже доля бранок!..

- » 4. [несли стрункі] [тонкого, молоденького] малого,
[недолугого] нездужалого високий
- » 5. [стрункого]
і дужий вавілонедь...
- » 6. усяким по́купом, як того мула, [возового].
- » 7. і кієм [підганяв] гнав. Я[к] крикнув: схаменись!
- » 10. —Як би твій син [рабом чиїм зробився?]
...син, сказав я, був проданий [в неволю]
- » 14. а ваших, бач, купую!.. [Я від нього] [До чого]
[Бачте, браття] Хто і що [чим ти гадаєш]
- » 15. [Як від єхидни кинувсь геть... Раз]
Такі серця прой[няти]ме? Я тільки раз

- Ряд. 16. [Я сльози викликав] піснями у чужинця.
...піснями сліз добувся від чужинця.
- » 17. [Жінка. От бачиш!]
Ел. Сам дарь заплакав над [колишнім сином]
...кінцем [безкраїм] Саула
- » 18. [Давидових нащадків!] [Над Йонатана смертю]
над смертю Йонатана.
- » 22. Ел. [Були ті сльози] [Мені ті сльози]
[Такі, як ті, що ле на]
[про нільських ящурів нагадують]
Милосердний дарь...
- » 26. і—[повну хату] скільки хочу бранок іудейських!
- » 31. [спів] про славу наших предків заспівати,

Стор. 159.

- Ряд. 1. Ел. [О] Говорить помалу...
- » 4. [«Було колись! А третій запитав]
«Не все той правда!» Третій намовляв
- » 7. Чи тільки й світа, що в Єрусалимі?
І намовляв мене [Ваалові служити] [пристати до
співців у війську...]
[І намовляв мене летартичних, та до музик]
[він мовив кр]
- » 10. Амона, [Мадіама], Аморея не така
- » 12. [синів] Ізраеля?
- » 13. 1 пр. [По] О, Господи, скарай
- » 18. як [сильна зброя можливого] Едома
Як меч [кривий] зрадливого Едома
Як меч [міцний] кривий зрадливого Едома
- » 20. Як Амадек, Амон та [Мадіам] Аморець
[уміли бить... не вміли боронитись]
з розбійників рабами поробились.
- » 23. Колишній пан ізраельських [колін] племен
- » 24. одвічний Силі [Бога] мусів покоритись,
- » 25. як в море впав колись [кін' і Іздець] Іздець
і кін'
- » 27. як спорожнів обридлий [праці] дім роботи,

- Ряд. 34. Чому ти Їм [межи очі] не кинув просто в вічі
 » 35. [Що прийде ще й на Вавилон день судний]
 що і на Їх ще прийде судний день.
 » 36. Ел. Для сього слова [за тісні майдани!..]
 ...тісно в Вавилоні.

Стор. 160.

- Ряд. 3. [великі] про скарби Їх...
 » 4. [в синів В] ніколи у скарбниці!..
 » 6. Ел. [То, певне, що не скарби ханаанські!]
 Ти, може, думав,—скарби ханаанські?
 » 9. [Либонь] А певне за [ті] пісні, що вихваля[ють] ли
 » 13. [але мене] [не кожного] [не всіх] [від отрути гине]
 але не всіх отрута досягає
 » 17. Ел. Ти сам [собі завдав] себе мовчанням осудив.
 [(Довге загальне мовчання)].
 [Ел. Батьки і браття, матері і сестри,
 я жду від вас каміння або слова].
 » 20. [але-ж Сідон і Тір],
 та Мізраїм, Едом і [ханаане] всі язики
 [чужі народні]
 [тобі вже не допоможуть пам'ятати],
 » 21. не нагадають [нам] вже про Палестину
 » 23. Хіба [ще] вже вам нагадувати треба?
 » 24. *І там де все [співаєм] казали тільки [тую пісню] слово.*
Що з серця рвалося, мусіли промовчати!
 Не нам, [але тому], а тим [кому], [хто] що мо-
 вою чужою
 » 25. [Співати мусить про чужі краї]
 [З чужим народом мус[и]ять] розмовляти
 [чужих країв]
 між ворогами звикли розмовляти.
 » 26. Ел. Як [взяти] дати чужеземним рідне слово!
То як-же зрозуміють рідне слово!
 [Чужою мовою хто скаже рідне слово?]
 а по чужому як його сказати...
 » 28. Дід. [Я не корю тебе, Елеазаре],
 [я тільки плачу, що неволя ріжні...]

- Так ти за чужомовними [піснями] [в неволі] словами
 [Ти може і не винен, що забув]
 Ряд. 29. забу[ти] [мусів] [наш] «Ерусалим»!
 забути [можеш]
 забудеш промовлять «Ерусалим»!
- » 30. Ел. [Забуть [Його! Забути] [Ерусалим?!] Його
 забути?
 (стоїть замислений)...
- » 34. хто [міг П перемогти] подолати міг П?
Чи в [праці] боротьбі, а чи в роботі,
хто [міг] [м] [подолати] перемогти міг її?
- » 36. [«Живий Господь», правиця є»!
 [Я радий, що] правиця є!»
 Щасливий я—правиця є!
- » 37. Чи [я] то ж [тоді] я йі коли промовив.

Стор. 161.

- Ряд. 6. Ой, горе! де ж [тепер] моя рука?
- » 11. [Ерусалиме, правиде [моя] [ти наша] моя,
 ти моя втрачена сило!
 Хто ж тебе може забути.
 Я у батька заснув]...
 Був у бат[ька]єнька мого рясний виноград
- » 12. у матусі [роскішний] зелений садочок
- » 14. [а на] і топтав собі листя...
- » 17. [Погорів виноград] Погоріла лоза...
- » 18. [і зелена краса помарніла]
 і препишна краса спопеліла.
- » 19. [і zostався в руках]
 [я знайшов під ногами листочок сухий
 він у мене тепер коло серця?!]
 [Хоч-би я з винограду знайшов хоч листок,
 я до серця його притулив-би]
 Коли я під ногами знайду хоч листок,
- » 20. я до серця його приголублю.
- » 21. Браття милі, скажіть, чи не [бачив] має хто з вас
- » 30. Руки мої [до роботи] [були] все ще дужі

- Ряд. 31. Ноги мої [до ходіння] [були] все ще міцні,
» 32. [те не] очі мої все видючі.

Стор. 162.

Ряд. 9. [Нема страшнішого прокляття] який прокльон
страшніший від мовчання.

- » 13. Ви не кленете. Я проща[ми *можу*]ю брата,
вам всі[м за все]... слова.
- » 15. Страшним прокльоном крові. Кров [*народу*] батьків
- » 17. [*лежить*] тяжить на голові моїй і вашій
- » 21. [*Але я сам чоло собі*] Син чоловічий сам себе
поранив.
- » 24. [І] посипав [і] голову золою ганьби!
- » 26. [Ми полягли усі, як наш Єрусалим]
всі полягли ми, як Єрусалим.
- » 28. [святиню нашу, так і нам повстать нелегко]...
святиню нашу, так нам [важко] тяжко встати,
- » 32. нам, подоланим, а [пішли] знялись роботи
- » 33. на ворогів [і будувати вежу]
[Молохові. І ганьбою покрито]...
[Гірш ніж проказою] [сіонських дочок]
[жіноче тіло]
- » 35. [бо не втопилася в Євфраті бранка]
[бо не втопилися жінки в Євфраті]
бо не втопилися вони в Євфраті,
- » 36. а бавити пошли *панів* [роспу]... [Ваала] розпусти
[їх розпусти] [синів Молоха] свого безчестя.
- » 37. І годувати плід *нащадків* їх розпусти
[Бо ганьбою спотворився мій]...
[Бо ганьбою мої уста покрилися]
[і кожне слово стало гірким зіллям]

Стор. 163.

Ряд. 2. [І] промовляли мовою чужою...

- » 3. *На Богом* проклятих майданах [вражих] *авілонських*
- » 10. нам [всім дороги дві]: два шляхи: Смерть або
ганьба, поки

- Ряд. 11. не знайдем шляху, [що веде на волю]
 [не знайдем шлях, що виведе на волю]
не знайдем шляху третьою [П]доки...
- » 12. Шукаймо-ж браття, [я готовий з вами]
 [шукати пильно в купі того шляху]
 ...за життя борімося
- » 13. так як води изель шука в пустині
 і день, і ніч, і при сплучім сонні,
 і в темряві без світа шлях шукати
 [і нести ганьбу] [і допомогти вам] [спільну] [на
 своїм іменні]
 і буду вкупі з вами [спільну] нести ганьбу
 і житиму Ізраїля життям
 живою браття, [в цій неволі й ганьбі]
 [і шукаймо шляху]
- » 14. аби не міг сказати ворог [лютий] дужий
 [і за життя борімося що сили]
 [як лев]... [...звіру, що застуканий в норі]
- » 16. Борімося, браття, за життя [до краю] що сили,
- » 17. Як барс підстрелений серед облоги
- » 18. Нехай не каже [ворог, повний втіхи] гордий пере-
 можець
- Нехай не буде приказки в невірних:
- » 20. О, рано ще [Ваалові] радіти, Вавилоне!
- » 22. ще ллються сльози в ріки вавилонські,
 [дзвоня]... ще дзвонять на Ізраїлю кайдани,
- » 23. ще соромом горить дочка Сіонська
 [і ганьба нам тяжить]
 [і ганьба нас гнітить]
 гнітить нас ганьба тяжче від кайданів,
 гризе нас гірше, ніж залізні пута,
 терпять [П] кайдани то невітський сором
 [забуть про пута, визволившись]
 забудь їх не розбивши [лютий] гіркий стид.
 Рахіль ще плаче по своїх нащадках.
- » 25. Живий [Ізраїль] Господь! Жива душа моя.
 Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні!

Ряд. 27. Голос покликача громадською:

**Ізраель, до наметів! [Ніч] [Північ близько] Ніч
находить!**

Перша редакція кінцевої ремарки:

**(Люди розходяться по наметах, кожний до свого. На
далекій вежі видно магів вавілонських, що ворожать по зо-
рях. Тихо. Урочиста ніч тремтить [і блідне] над табором
бранців і над Вавилоном).**

Кінець.

San Remo, 15, II, 1903.

Б. Якубський.

IV.

НА РУЇНАХ.

Драматична поема.

Написана 1904 року на хуторі Зелений Гай, дата закінчення—11 жовтня того-ж року; надруковано вперше в збірникові «З неволі», видавництвом «Запомага» у Вологді, 1908 року. 1911 року—увійшла у 1-й том «Творів» Лесі Українки вид. «Дзвін».

Цей твір органічно зв'язаний з попередньою драматичною поемою «Вавилонський полон». Маємо відомості, що після ознайомлення з «Вавилонським полоном» де-хто з близьких Лесі українських літературних кіл поставився до цієї поеми негативно, дивуючись, чому письменниця так далеко відходить у старі часи від української дійсності, що так тоді гостро вимагала свого художнього відображення. Очевидно тодішнім українським читачем не було зрозуміло, що «Вавилонський полон» і є власне символіка українського національного стану тих років. Тоді Леся швидко після «Вавилонського полону» дала, мов-би у відповідь на ці зауваження, поему «На руїнах», де українська національна проблема того часу так само в символічному вигляді, проте значно виразніше, була розгорнута знову таки в історичній темі.

Пояснення слів.

Фінікія—стара країна, дуже плодюча і багата, частина Сирії від гори Ліван до берега Середземного моря.

Ніневія—столиця Асирійського царства на лівому березі річки Тигру.

Ваал—бог хананеян, фінікіян, бог сонця пізніше в Самарі був храм Ваалові.

ВАРІАНТИ РУКОПISУ.

Стор. 164.

Ряд. 3. ...на виноколі [ви] иріють гори [Іудеї Петрейської]
Морія і Сіон.

- » 4. ...проти місяця. В глибоні, але не так далеко, як гори, чорніють руїни *Ерусалима*, де-не-де поміж ними...
- » 7. Вони зібрались з різних сторін, хто з *Ерусалиму*, хто з *Самарії*,
- » 12. приглушені ридання і *здавлений шепіт* тих, що не сплять, але *більшість* спить...
- » 16. ...здаються вбитими і поле від них ще сумнішим *здається*...
- » 17. ...вкрите трупом. На *переднім плані* три [постаті. *жінки* ([молодиця] жінка, дівчина і дівча-підліток) сумно сидять над погаслим багаттям, одна колише на руках маленьку дитину, друга пряде вовну *при місяці*, *третя* плете кошик з очерету]
- » 22. ...(аде від руїн *ерусалимських* і наближається до *трьох жінок*)
- » 24. [Мир], спокій, сестри вам!
- » 25. [Старша жінка] [Молодиця] Жінка (*та що з дитиною*) [Мир, Тірцо, і тобі]... І тобі спокій!
- » 26. [Мир всім нам]... Спокій нам всім... [Мир] спокій і смерть...
- » 27. Тірца. [На що] Чого? [вмирати]? [Живий Бог в небі—ми живі]— Живий наш Бог—і ми живі.
- » 29. [Старша] жінка.

Стор. 165.

Ряд. 1. Молода дівчина (та що пряде).—[Де взять покинутим другої страви]...

Покинути де иншої взяти страви?

- » 4. Дівчина-підліток (*та що плете кошика*) Мій батько...

Ряд. 6. [Молодиця]. Жінка. Мій чоловік...

- » 8. [—Той, хто не кидає, покинутий не буде].
Той не покинутий, хто сам не кине.
- » 12. ...Робота наша марна, [як се] хто-ж то буде...
- » 27. Сі кошики, [аби] щоби носити землю
- » 34. [щоб] не на могилу...

Стор. 166.

Ряд. 1. ...носи каміння й [землю] глину

- » 5. ...Нащо йому горіти? [Хто тримає] жінка дбає
[багаття хатнє серед]
- » 8. Жінка. Мій чоловік [подався в Фінікію] осів у
Фінікії,
- » 14. нагрій і нагодуй, [нехай не плаче] щоб не квилело
[дитина й мати]
- » 15. коло сухих грудей [твоя дитина] твоє дитя
- » 16. щоб не тремтіл[а]о...
- » 17. щоб не ридала ти, мов безпо[мічна]радна:
- » 19. Щоб ворог не сказав: [«я все для тебе!»] «ходи
до мене»!
- » 22. Тірда [прощаючи] повертаючись...
- » 23. [Мир, сестри, вам]. *Спокій, сестри, ва.и.*
- » 24. Жінки [Мир, Тірцо] і тобі!..
і тобі спокій
- » 27. ...що саме [повер] обернувся...
- » 32. Дай я перев'яжу, то *легше* стане.
- » 33 [Ох сеї] рани не перев'язати!
Моєї рани...

Стор. 167.

Ряд. 1. Ти вічна ран[а]о рідної країни.
[Чи ти коли]

- » 7. [ні зн] що маю я робити...
- » 19. [...і хлібом нагодує люд ворожий]
і буде хлібом люд сей годувати
- » 24. [нема лежачому рідного краю]
лежачим краю рідного немає
- » 25. Чий хліб і праця, [то того й земля]— того і земля

Ряд. 32. Де ж маю я [пер] меча перекувати?

» 33. ... що відніє з далеких руїн).

Стор. 168.

Ряд. 1. Нехай так жевріє [залізо на вогні] в огні залізо;

» 2. [і як недоля викувала дух твій,
так]

[і з воляка зробила хлібороба]
[так викуй ти] [завзятого меча]
ти перекуй з убійчого меча...

» 4. ...як я тебе загартувала [словом]
як я тебе тепер загартувала

» 8. Тірца (співає). Устань, Ізраїлю, встань, [будуй]
роби намети!

[Встаньте, браття, встаньте, годі спати!..]

[Вже] [Скоро] [Близько день!]

[В новій славі сонце просіє
згине ніч!

[Ті] Тільки сови світло сном стрічають
і сичі.

Покажіть, що ви синове світла!

Близько день!]

» 13. (Співа) Готуйте путь...

» 14. [рівняйте стежку] Духові його!

[стежки] рівняйте...

шляхи рівняйте...

» 20. хто самохіть [надів] несе ярмо неволі...

» 23. носив ярмо залізне Єреміл,

[як провість пра...]

» 27. ...девшим пуху

» 31. Старий. [На що?] Для чого? Нащо...

» 32. Тірца. Для праці! [На пораду! до життя!]

...для поради! для життя!

» 35. у сні [ганебному, на безробітті]

...ганебнім, в соромнім безділлі

Стор. 169.

Ряд. 4. ...ніколи не настане.

» 5. Спи! Я знайду живішого мерця.

Ряд. 7. ...і неспіли[й]вий голос

- » 8. ...немов пригаду[є]ючи порізнені [вірші з] пісні...
- » 10. Як потемніло злото... [як змінилось]... срібло як [пречисте срібло] змінилось чисте... Ох...
- » 13. Тірца [йде на той голос і [в той час, як вони поржавлені]
[В той час] як тільки вона надійшла, співець за-
мовк, похилився і [спустив] поклав арфу долі).
- » 23. Чи знаєш ти, [яка] чия се в мене арфа?
- » 24. [Се арфа] самого Еремії! а йому
- » 25. вона десь від Ісаїї дісталась [від] [Єзекіїла]
- » 26. [що] той мав її з Давидового дому...
- » 31. [Єзекіїла] Ісаїї пророцтво...
[від духу божого не встали мертві]
- » 32. мир не [пройшов] настав...
- » 38. великим голосом [серед руїни] посеред пустки.

Стор. 170.

Ряд. 6. [і кинув геть потрошену додолу]

сю арфу й кинув строщену додолу...

- » 8. аж поки я [у попелі холоднім
шукаючи вуг]
- » 10. Святий забуток [хисту] сей співців [минулих]
славутніх
- » 11. [я вибрав з неї все, що заціліло]
зібрав я все, що тільки заціліло
- » 12. зложив і склеїв, арфа [стала менша] невеличка.
- » 14. Знайшов і струни—шкода, що не всі—
[ті самі струни]
- » 15. були покручені, [поржавлені] страшенно ржаві
- » 17. нап'яв на арфу [і,] тай, як бачиш, граю.
- » 18. ...щоб показати їх [тон] голос
- » 19. ...Та за те сі струни
- » 20. [справдешні] колись бреніли у [святих] руках
пречистих
- » 25. колись ти чув, як на [співецький] пророчий голос
- » 32. під мертвим *дотиком* [співця-раба] тих *рабських*
рук

Ряд. 34. [на тих невіль] в плохих устах [невільницьких]
безсило шелестять.

» 35. [уплинь у слід минулій нашої славі!]

Стор. 171.

Ряд. 5. ...кидає арфу далеко в Іордан, [чутно бренкіт,
плеск—далі тиша]

- » 9. Рятуйте, люде, святощі [втопились] загинуть...
- » 11. ...посхоплювались на Його [лемент] крик,
- » 13. Пішла на дно! Давайте [невід! сітку!] сітку! Невід!
- » 14. Рибалка (з берега) [Шкода! пішла на дно?..]
Дарма.

Пішла на дно? Шкода! Дарма шукати,—

- » 16. не доберешся дна, [мулюк занадто]
...дна, тут мулюк дуже
- » 17. (гукає на співця, що [пливе похапцем за водою]
збирається кинутись в річку
- » 18. Вернись, [пророче! а то] й сам потонеш!
Вернись, не квапся, бо ще й сам потонеш!
- » 19. Співець ([випливає на беріг і] кидається до
Тірди...
- » 21. Так я ж тебе втоплю, [злочинко люта!].
Так я ж тебе, злочинниче, втоплю!
- » 25. ...кидають в неї [шматками] грудками мулу, інші
в'яжуть їй руки [баговінням, щоб не виплила, як
буде топтись. Тим часом надбігає гурт самарян
від своїх курінів і кидається боронити Тірду].
- » 27. Молодий пророк самарійський. ([при-
бігає від свого] [і] [ви] надбігає з під дерева...

Стор. 172.

Ряд. 2. Самаряне [регочуть] сміються, Іудеї лютують,
[бійка закипає дужче]. Один [гурт] левіт стоїть
осторонь і спокійно споглядає. NB.

(Після знаку NB в чернетці немає чотирьох рядків дру-
кованого тексту; вони написані на окремому листкові паперу,
вкладеному до рукопису чернетки, що має такий зміст:

Ряд. 5. *NB.* Співець іудейський. (До [гурту] байдужого).

Гей ти, левіте, поможи[ть] скарати [оцю] злочин[ку]ницю.

Левіт [з гурту байдужих]. Та що [нам] мені [з та] до арфи?

Мене пісні й пророцтва не обходять [нас].

Аби закон, пророків непотрібно [вона].

Ряд. 14. Стань тут, пророчице, [святес древо] олива сля.

» 18. Шма Ізраель! [йому] не жить на світі!

Шма Ізраель! не жить тому на світі!

» 25. в руках [царя] Давид[а]ових.

» 30. вони його приспали, [поки зрада] а тим часом

» 35. в руках [царя] того Давида, [їх убійці] що згубив їх.

Стор. 173.

Ряд. 2. як [та Єрусалимська честь і слава!]

як і пиха царів Єрусалимських!

» 14. ...на гору Гарізім, *(показує на далекі гори)*

» 16. вогонь святий [серед] в [по]свяченому гаю,

» 22. [Саул умер, Давид пішов [за ним] на той світ]

Саул з Давидом вкупі на том світі.

» 26. [Є жертovníк цілий!]

...А святий жертovníк?

» 28. Тірда. [Та жертв нема і храм лежить в руїні].

Тільки без жертов.

» 31. [Єрусалим] Давидове, одна оселя Божа—

» 33. Самарянин. [Деж він?] Деж той храм?

Стор. 174.

Ряд. 10. Пророк. [Як служите?] Та чим служити?

» 12. Левіт. [Ми бережемо закон]. Берегти святині.

» 13. [щоб не приносив жертв ніхто за храмом], [без храму]

щоб [не] жёртов не давалось по за храмом

» 14. [щоб не зміняв читаючи, закона]

щоб не зміняв ніхто в законі й слова

Ряд. 15. [Молодий]. Другий самарянин (молодий):

- » 21. [Розбійники! злоді! ви того
сюди] [Прокляті самарян]
Собаки самарійські!
- » 23. Прийшли святиню нашу обкрадати?
[Руїни наші рідні грабувати?]
- » 30. Голоси з гуртів [юрби]. Се правда...
- » 31. Тірца. Сліпі! [безумні!] нещасні! Чи не видно
[ще] вам,
- » 32. що [надійшов] саме час настав справдити слово
- » 36. а не займа [ізраельську] господню отару,
[бо набіжать шакали від пустині,
заполонять зруйновану обору
і зроблять з неї гноїще нечисте,
бридке для всіх—для лева й для овець].

Стор. 175.

Ряд. 1. не вчора й не сьогодні,—[облогами] он стернею

- » 2. [лежить по тих жнивах широка нива]
чорніє по жнивах широке поле
- » 5. Час братися до [нової] иншої сівби
- » 6. і ждати [нових] инших жнив.
- » 8. на коси та серпи. Он ті, [найменші] малі
- » 10. у досвіта працюють [без] [невсипущі] неоспало
- » 13. ...отрути завдасте
[і смертю м]
- » 14. сами себе пожрете, [наче] мов ті змії
- » 15. що [їх] Бог колись наслав...
- » 16. [Співедь іудейсь] Пророк самарійський.
[Хто се тебе пророком тут поставив?]
- » 17. Хто тут тебе поставив за пророка?
- » 21. коли бракує ватагам [одваги] кебет.
- » 23. і [заволає] скригне: встань, Ізраел[ь]ю, повстань!
- » 27. і [потече] знов молоком і медом..
і знов полетється молоком і медом
- » 38. [Встань, встань, Ізраель! Оборя плугами]
[Встань, встань, Ізраелю! З'ори плугами]
Устань, Ізраелю! З'ори плугами

- Ряд. 1. [руїну рідну, не вступай ні п'яді]
се бойовисько, не давай ні кроку
» 3. пшеницю добру [над всіма межами]
[збери каміння...]
по-над границями пшеницю добру,
» 5. [збери каміння все на підмурівок]
Склади каміння все у підмурівки,
» 8. Пройдуть роки, і [той, хто був] бранець [із полону]
Пройдуть роки, з полону бранець верне,
[повернется на рідну пожарину]
пролить сльозу на батьківському гробі,
але на гробі знайде він колиську
заквітчану—він покладе туди
свою дитину і замість ридання
веселий спів здійметься на могилі,
Сіонська пісня вернеться до дому].
» 9. Знов оживе тоді сіонська пісня
» 10. [і залуна] високий підмурівок одгукнеться
» 11. [так голосно від співу воскре[се?]ня]
ще голосніш на співі відродження
» 13. [від погребового ридання Єремї].
від погребових плачів Єремї.
» 14. і бранець руку братові подасть
[найменшому, що збудував колиську],
» 16. на тім [високім, гучнім] гучнім, високім підмурівку.
[І здій]
» 20. С а м а р я н е. Єрусалим? будь прокляте се
[ймення] слово!
» 21. Левіт. Новітній храм? [побить її камінням!]
без святощів прадавніх?
» 24. Ті р ц а. Чи тільки те й святеє, що старе?
[Адже те все забране [з Вавилону] у полоні?]
» 25. [Іудеї] Співець іудейський. [За стан її]
в пустиню! у вигнання!
Та геть її в пустиню! у вигнання!
» 27. Хай не морочить нас! [хай не мутить!] не
баламутить!

Ряд. 28. [Старий] один [іудеянин] з іудеїв: Кому ж се
маємо тут будувати?

[для кого дбати хліб, зб і] і [кому збирати?]

- » 30. щоб ворог знов прийшов і знов посів,
[і буде нам] [нове ще гірш ніж давнє?]
[щоб нам було нове, ще гірш, ніж давнє?]

- » 31. Старий іудеянин. Хто нам дозволив ту
нову будову?

- » 33. [Царь чи дозоредь?] Царь чи дозоредь?

- » 34. Тірца. Божий дух вел[ів]ят!

- » 35. Скоріш[е]би я знай[ду]шла його в пустині...

- » 38. Співедь іудейський.

[Не божого ти знайдеш духа],

[А вже-ж ти знайдеш духа[.

[не божого, а злого духа! Що-ж! Іди!]

[іди, шукай, шукай!]

О там ти знайдеш духа...

Далі у рукописові ще 6 рядків, що їх друковано в тексті: (від слів «того, що здавна» до слів — «зникає з заселеного обшару»), після них рукою Л. Українки написано олівцем слово «кінєць». Так само олівцем писано від рядка «той божий дух, що не живе між вами» до кінця друкованого тексту.

Але є в рукописові й инший, довший кінєць, писаний чорнилами і потім олівцем закреслений — очевидно, перед тим, як став писатися олівцем той кінєць, що став за канонічний. Цей перший кінєць дуже цікавий і характерний для Лесі Українки, це власне після довгих та гострих релігійних сперечань — повернення до буденного життя полонених: одні носять землю і каміння на свої будови, починає світати, прокидаються зо сну і ті, що не брали участі в нічних суперечках, а спали — тепер ідуть на роботу; левіт йде до жертовника, але щоб там ще поспати; самарійський пророк кличе іти з ним на гору Гарізім. Кінцевий акорд драматичної поеми все-ж таки належить її героїні — Тірці, що співає свій останній завіт полоненим. Авторова кінцівка — пейзаж ранку.

Дата (11/IX, 1904) написання — при першій редакції кінця поеми. Коли був написаний олівцем другий, скорочений та канонічний кінєдь — дати про це не маємо.

Гора Гарізім—гора нумудітнього вапняку в Палестині, 869 метр. височини. Руїни, що тут є, уявляють собою, за науковими дослідями, послідки фортеці, що збудована була Юстиніаном, східно-римським імператором (527 — 565); поблизу фортеці колись і була самаритянська церква, що її збудовано р. 330. Місце це досі вважається святобливим у самаритян. Див. примітку Л. Українки про Гарізім при тексті «Вавил. полону». (стор. 140).

ЗАКРЕСЛЕНИЙ КІНЦЕВИЙ ВАРІАНТ.

Тірца. Божий дух велів.

Співець іудейський. А хто дозволив? [Браття, стережіться!]

Тірца (показує на людей, що носять землю і каміння на свої будови). Вони не питають.

Співець іудейський (до робітників)

Гей, люде, схаменіться! Буде кара!

Бичів вам мало? треба патериді?

[Вам] не досить ран? [не досить] ще треба скорпіонів?

Послухайте мене, співця старого

(на) я всякого набачив на віку.

Тірца. Набачив стільки, аж осліп на віки.

Тепер старий сліпець провадить хоче

дітей видющих—[звісно, навмани!] Господи, ратуй!

Співець іудейський.

За стан П, в пустиню, у вигнання!

Тірца. Я йду сама в пустиню, заспокойся.

Я там побачу всі дива господні,

вернусь і вам скажу, як прийде час.

(Спокійною походою іде в той бік, де мріють гори і де-далі постать П покривається сутінню пустині).

(Починає світати, місяць блідне, схід рожевіє. З курнів виходять ще люде, що дові спали, [де хто] багато з лежачих

на землі вста[ють]є. Люде збираються громадами, де в кого
видко в руках сокиру, лопату або инший знаряд праці).

Молодий [чоловік] робітник (до свого гурту)

Ходимо на роботу, вже світає.

Співец іудейський (до левіта)

Ми ділу ніч не спали. Час спочити.

(вкладається коло багаття, що покиннули жінки, подавшиись
на роботу).

Левіт. Ні, не годиться кидати жертovníк,

Я ляжу там,—і там же можна спати (іде до руїн)

Самарійський пророк.

А нам, братове, час на Гарізім,

не доки-ж [тут] нам тинятись на руїнах.

(Набирають у приполю каміння і йдуть геть).

Голос Тірди (співає [з] в пустині)

Готуйте путь несьмертній силі Божій,

Шляхи рівняйте духові Його!..

(Зоря світова заливає небо золотом і багрянцем, руїна
спалахує проти сонця, мов усміхається, далекі гірські вер-
хівні цвітуть барвами, немов чарівні квіти. Наступає день).

11/IX. 1904. Зелений Гай.

Б. Якубський.

З М І С Т.

Стор.

БЛАКИТНА ТРОЯНДА.

Перша драма Лесі Українки. <i>II. Рулін</i>	7
Блакитна Троянда. Драма на 5 дій	29

ОДЕРЖИМА.

Поема надмірного індивідуалізму. <i>Б. Якубський</i>	107
Одержима. Драматична поема	119

БАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН. НА РУЇНАХ.

Неволя і Руїна. <i>А. Харченко</i>	139
Вавилонський полон. Драматична поема	149
На руїнах. Драматична поема	164

ПРИМІТКИ.

Блакитна Троянда. <i>II. Рулін</i>	III—IX
Одержима. <i>Б. Якубський</i>	X—XIX
Вавилонський полон. <i>Б. Якубський</i>	XX—XXXIII
На руїнах. <i>Б. Якубський</i>	XXXIV—XLV
